Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Enflasyon

IRVING S. FRIEDMAN

Çeviren

HALÛK F. GÜRSEL

Büyük Kurucu'muz Diyor ki:

İş Bankası kurumu, Cumhuriyet tarihinde ekonomi bakımından başlı başına yer alacaktır.

Bu kurum, naçiz bir servetin bile ekonomik hayatta fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan büyük neticeleri, az bir zamanda ve bahusus yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkılâp güçlükleri içinde âlemşümûl bir surette fiilen göstermiştir.

26 Ağustos 1936

K. Atatürk

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
Ekonomik Eserler Dizisi : 12

ENFLÂSYON

Birinci Baskı : 3.000

Ankara, 1975

IRVING S. FRIEDMAN

ENFLÂSYON
(DÜNYAYI SARAN BUNALIM)

Çeviren :

Halûk F. GÜRSEL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI : 162

Kapak Kompozisyonu
Said MADEN

TİSA Matbaası, Ankara - 1975

ÖNSÖZ

Enflasyon daha 1970'lerin ortalarına kadar hâlâ önemsiz bir sorun olarak görülmekteydi. O zamanlar inancım, Amerika Birleşik Devletleri'nde daha sonraları büyük bir enflasyon sorununun ortaya çıkabileceği ve diğer ülkelerdekiler gibi, Amerika'da da kamu oyunun tehlikenin ne olduğunu anlayacak şekilde hazırlanmamış olduğu ve durumdan kurtulmak için ortaya çıkacak kaçınılması imkânsız, «Hükûmet politikasını tâyin» tartışmalarına hazır bulunmadığı idi. Onun için, yıllar yılı, konu üzerinde, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerde, kamu oyu ve liderlere enflasyonu değerlendirmekte ve siyasîler, ekonomistler ya da diğer kişiler tarafından savunulabilecek alternatif politikaları gözler önüne koymakta yardımcı olabilecek bir kitap yazmayı düşündüm. Para uzmanları için teknik bir kitap ya da «popüler» bir iktisat kitabı yazmak arzusunda değildim. Buna karşılık, soruna sosyal, siyasal ve ekonomi açılarından yaklaşmayı düşünüyordum. Çağdaş enflasyon olgusu ancak bu şekilde anlaşılabilirdi. Sosyal ilimlerle ilgili öğrencilerin kitabı yararlı bulacakları ve kitabın, onlara, araştırma ve yeteneklerini bu gerçek olaya uygulayabilme olanağı vereceğini düşündüm.

Mutlu bir tesadüf, 1970 ve 1971 yıllarında Dünya Bankası'ndan uzak, All Sounds, Oxford'*da ve* Yale *Üniversitesinde geçirdiğim süre, kitabın yazılmasını olanak dahiline soktu.*

Bu arada, enflasyonist baskılar görmemezlikten gelinemiyecek noktaya ulaştı. En dramatik ve en gürültülü olanı Ame-

rika Birleşik Devletlerinde idi. Dramatik oluşu, 1971'den sonra, ulusal ekonomik yönetimde toptan bir değişmeye yol açışından, gürültülü oluşu da, Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşundan ileri gelmekteydi. Bununla beraber, enflasyon, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki hemen hemen bütün ülkelerde ciddi bir sorun oldu; çoğunda da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki oranları aştı. Her ülkede, enflasyonun bozucu etkileri, çağdaş sosyal ve iktisadî hedeflerin elde edilebilmesinde Devletin çaba göstermesini zorunlu kıldı ve toplum dediğimiz yapıyı ve medeniyeti kemirdi.

Bu kitap, «kıyamet günü» habercisi değildir. Enflasyonu kaçınılmaz olarak görmemekteyim. Bu olguyu, evrensel bozuk ekonomik yönetimin işareti ve Hükûmetlerin çağdaş toplumların nasıl yönetileceğini öğrenemediklerinin belirtisi olarak görmekteyim. Bunun yanında, «yapışkan» enflasyonu çağdaş toplumları başarısızlığa sürükleyerek bir olgu olarak düşünmekteyim.

Bu kitapta, bibliyografya, dip notlar, istatistik tablolar, şekiller bulamıyacaksınız. Ancak uzmanlarının anlıyacağı, çoğu kişileri şaşırtan, yanıltan teknik dilden kaçınmaya çaba sarfettim. Kitap, otuz küsur yıldır ülkelerin çeşitli ekonomik sorunları ile ilgilenmek de dahil, tecrübelerimin genelleştirilmesi çabalarımı yansıtmaktadır. Bu yıllar zarfında, ekonomik ve sosyal davranış anlayışıma çağdaş düşünürler tarafından önemli katkılar yapıldı. Umudum odur ki, kitap, okurları konu ile daha derinden ilgilenmeye, düşünürleri, olayları daha derinden araştırmaya ve hipotezleri ile enflasyon yaklaşımlarını yeniden gözden geçirmeye teşvik etsin.

Eğer, yıllarca, ülkelerinin sorunlarını incelemek ve bunlara birlikte geçerli çözüm yollarını birlikte aramak için görüş teatisinde bulunmak fırsatını elde ettiğim sayısız kişinin yardımları olmasaydı, bu kitap yazılamazdı. Bu dostlara çok şeyler borçluyum. Bunların çoğu, halen, Dünya Bankası, Uluslararası

Para Fonu ve diğer ulusal ve uluslararası kuruluşlarda görev yapmaktadırlar. Bununla birlikte, herhangi bir şekilde görüşlerimden sorumlu değillerdir.

Ayrıca, Yale ve All Souls'daki ikametlerim sırasında, kendileri ile enflasyon sorununun çeşitli görünümlerini tartışmak fırsatını bulduğum çok kişiye de teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Bu kişiler arasında, özellikle Yale'de Prof. Orcutt, Prof. Triffin, Prof. Wallich, Prof. Ranis ve Oxford'da Prof. Mathias, Prof. Sir John Hicks, Prof. Lord Balogh, Prof. Streeten ve Prof. Stuvel'i kaydetmem gerekir.

Ayrıca, çeşitli aşamalarda, müsveddeyi okuyan çeşitli kişilere de borcumu yerine getirmek isterim. Bunlar arasında, Alice Orcutt Nakamura, Lawrence Coore, V. V. Bhatt, Thomas D. Finney, Marvin Bordelon, William Ryan, Kenneth Friedman, Kanella Vasiliades ve Andrew M. Overby'ı kaydetmeliyim. Arthur E. Tiemann ve Dünya Bankası'ndaki arkadaşları, gerekli istatistik bilgilerin sağlanmasında çok yardımcı olmuşlardır. Elinor Yudin, müsvedde hakkında yorumlar yapmak ve matbaaya hazırlamakta özellikle yardımcı idi. Kitap, tüm aile için de bir olay olduğundan, son olarak çocuklarıma ve özellikle eşim Edna'ya da teşekkür etmek istiyorum.

BAŞLANGIÇ YERİNE SONSÖZ

Bu kitap 1973 Şubat ortasında baskı için hazırlandığı sırada, bir uluslararası para krizi daha meydana gelmekteydi. Şubat başlarında, İtalya ve İsviçre, «yüzen kur» sistemine gitmek zorunda kalmışlardı. Şubat ortalarından itibaren durum krize dönüştü : Amerikan doları - bu kez yüzde on oranında ve altının onsunun fiyatını 42.22 dolara yükselterek - gene devalüe edildi. Japonya, parası «yen»i dalgalanmaya bıraktı.

Bunun ne kadar süre böyle gideceği belli değildir. Uluslararası para sisteminin dengesinin çabuk bozulabildiği anlaşılmıştır. Gelişmiş ülkelerde, aynı zamanda meydana gelen devamlı enflasyonla ilgili bekleyişler, döviz kurlarının mevcut şeklinin hayatiyeti konusunda ciddi şüpheler yarattığı sürece, durum böyle sürüp gidecektir. Belli krizler sırasında yapılan değişiklikler sonucunda, geçici iyileşmeler sağlanabilecektir ama, bunların uzun süre gitmesi beklenemiyecektir. Ancak, ülkeler, bir önceki dönemdeki «yüksek oranı azaltıldı» diye enflasyonu «kontrol altına alınmış» olarak görmekten vazgeçtikleri zaman, uzun süre devam edebilecek iyileşmeler meydana gelebilecektir. Önemli öge, yeni enflasyon oranlarının büyüklüğü değil, enflasyon bekleyişlerinin sona erdirilmesi olacaktır.

I

GİRİŞ

1

«YAPIŞKAN» ENFLÂSYON OLGUSUNA BAKIŞ

Son otuz yılda, ülkeler birbiri ardı sıra, devamlı olarak yükselen fiyatlar ve ücretler sorunu ile başa çıkmaya çalıştılar. Bazı ülkeler, geçici bazı başarılar elde ettilerse de, esas itibariyle sonuçlar yine başarısızlık oldu. Hükûmetler, siyasal ve sosyal bakımlardan kabul edilebilir çözüm yolları bulmakta yetersiz kaldılar. Buna karşılık, enflâsyon trendlerini artıran, enflâsyon olgusunun kaçınılmaz olduğu ve Hükûmetlerin artan fiyat hareketlerine engel olmadığı ya da olamadığı şeklinde dünya ölçüsünde bir inanışa yol açan politikalar izlediler. Herkes kendi başının çaresine bakmaya ve imkân bulursa bu olgudan yararlanmaya çabaladı. Hükûmetlerin bu sorunları çözmekte karşılaştıkları başarısızlık, bu konulara ilgi göstermemelerinden doğmamıştı. Bu sonuç, kısmen çağdaş toplumlardaki enflâsyonun temel nedenini kavramakta uğradıkları başarısızlıktan, kısmen de bu olayın sosyal, ekonomik ve siyasal etkilerini - ki bu konuları toplu olarak aşağıda özetliyeceğiz - yeterli olarak değerlendirmekteki hatalarından ortaya çıkmıştı.

Pek çok ülke için, enflâsyon diye anılan fiyat yükselişleri olgusu, esas itibariyle geçici bir olay idi. Çoğu zaman, Napolyon Savaşları ya da Amerikan İç Savaşı

gibi büyük savaşlar sonucu ortaya çıkmıştı. Ya da dünyamızın temel para birimi olan altın ve gümüşün arzından, (grevleri izleyen dönemler ve California, Alaska, Güney Afrika, Avustralya, Kanada gibi bölgelerde maden ocakları açılması örneklerinde olduğu gibi) zaman zaman meydana gelen yükselişler şeklindeki özel nedenler dolayısıyla meydana gelmişti.

Batı yarıküresinde Avrupalılar tarafından «keşfedilen» eski medeniyetler, olağanüstü denilebilecek büyüklükte arz yaratmıştı. Ayrıca, Avrupa'nın arzını ve üretimini büyük ölçüde artıran yeni bir kıymetli madenler üretimi için talep kapasitesi meydana getirmişti. On - altıncı yüzyıl Avrupa toplumu, para arzında ortaya çıkan bu büyük artışlar nedenile sarsılmıştı. Bu kıymetli madenler İspanya ve başka köşelerden diğer ülkelere yayıldıkça, Avrupa ülkelerinde fiyatlar, birbiri ardısıra yükseldi. Tarihin bu döneminde para ve fiyat sorunları, düşünürlerin ve siyasal önderlerin dikkatini çeken en önemli sorun haline geldi. Her şey - Kilise'nin, «uygun» fiyatın ve «tefecilik» denilebilecek faizin oranının ne olduğu konusundaki tutumu dahil - yeni parasal koşullara uymak zorunda kaldı. İngiltere gibi bazı uluslar ve yeni sosyal ve ekonomik sınıflar, bu değişen koşullar içinde gelişme olanağı buldular. Kilise gibi bazı gelenekçi gruplar ve kurumlar kendilerini duruma iyi uydurabildiler ama, İspanyol toplumu ve Hükûmeti gibi bazıları hiçbir zaman bir uyum sağlıyamadılar; dolayısıyle uluslararası güçlerinden ve etkilerinden çok şey kaybettiler.

Bununla birlikte, on - altıncı yüzyıldan bu yana, son otuz yıla kadarki dönemde, fiyat artışları ne böylesine inatçı ve ne de bu denli yaygın olmamıştı. Bu dönem boyunca enflâsyon, iktisadî ve sosyal kararlılığa (istikrara) öncelik veren kişileri ürkütmeye devam etti;

çoğu, bu fikirlerini, on - altıncı yüzyıldaki enflâsyon tecrübelerinden ve halkın belleğinde bu olayların bıraktığı izlerden edinmişlerdi. Bir diğer grup ise, enflâsyonun iyi olduğunu savunuyorlardı. Enflâsyonun sosyal etkilerinden onlar da haberdardı ama, toplumlarındaki şiddetli değişmelere öncelik veriyorlardı. Çoğu kişiye göre, enflâsyon, refah dönemleri ile eş anlamda idi, endüstri ve ticaret hayatına hız verdiği ölçüde hoş karşılanmalıydı. Servetlerini, fiyatlar yükseldikçe satın alma gücünü yitiren biçimlerde - kişilere ödünç verme ya da Devlet tahvilleri şeklinde - muhafaza edenler ise, geçici bile olsa, enflâsyonist fiyat hareketlerinden hoşlanmıyorlardı. Ödünç para almış bulunan kişiler ve servetlerini arsa, arazi gibi diğer biçimlerde saklayanlar ise, bu eğilimler ortaya çıktıkça memnun oluyorlardı. Fakat, bazı istisnalarla, bu yüzyıllardaki enflâsyonun geçici olması ve olayın, bu deneyi aynı anda yaşayan belli sayıda ülke ile sınırlı kalması, on - altıncı yüzyıldaki enflâsyona daha fazla önem verilmesi olasılığını ortadan kaldırmaktaydı.

On - altıncı yüzyıl sonrası dönemin en önemli sonuçlarını şöylece özetliyebiliriz: fiyat artışları, refah artışı ile ilgilidir; fiyat artışlarının en önemli nedenleri altın ve gümüş ya da para arzıdır; enflâsyon geçici olabilir; etkileri bütün dünyaya yayılmayabilir, ayrıca bu etkiler, sosyal ve siyasal yönden, ekonomik yönden olduğunca önemli ölçüde değildir. Örneğin, Endüstri Devrimi gibi diğer iktisadî gelişmeler şüphesiz daha önemli idi. Bu enflâsyonu önlemek zor değildi. Kaldı ki, dengeyi hayati önemde etkilemiyordu. Yalnızca, komünist ihtilâlinden sonra Rusya'da ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da, bazıları, artan enflâsyonun, ihtilâlci heyecanların önemli nedenlerinden biri olabileceğinden söz etmişlerdi. Gerçekten de, «tırma-

nan» enflâsyon, bizatihi kendileri kararlı (istikrarlı) sosyo - politik koşulların tekrar oluşturulmasını güçleştiren bu ihtilâlci durumların nedenlerinden birisiydi. Bununla beraber, enflâsyon, bu olayların esas sebeplerinden değil de daha ziyade etkilerden birisi olduğundan olacak, bu patlamalar, hiç kimseye, enflâsyonun toplumları yıkan büyük bir felaket olduğu kaygısını vermedi.

Bunun için de, yirminci yüzyıl toplumu, fikren, çağdaş «yapışkan» enflâsyon olgusunu ve bu olayın dünya ölçüsünde işleyişini, sosyal nedenleri ile sosyal etkilerini kavramaya yetecek derecede bilinçlenememiş bulunuyordu. Toplumumuz, bünyesel enflâsyonu, toplumumuzun potansiyel yıkıcısı olarak göremiyor; bu olguyu, para ile fiyatlar arasında bir ilişkinin ötesinde bir olay olarak görmeye çabalamıyor. Ne var ki günümüzün inantçı enflâsyonu on - altıncı yüzyıldakine oranla daha güçlü ve daha tehlikelidir. Bu hastalık, 1930'lu yıllardaki depresyon döneminde ülkeden ülkeye sıçradı. Eğer enflâsyon geçici olsaydı, nedenlerini ve sonuçlarını, para ve fiyat ilişkileri ile açıklamak kolayca mümkün olabilecekti. Kontrol altına alınması da nisbeten kolay olacaktı. Fakat enflâsyonun sürüp gitmesi nedenlerine ve sonuçlarına daha derinden bakmayı gerektirmektedir. Bu neden ve sonuçlar yeterince anlaşılamadıkça, niçin inatçı enflâsyonun çağdaş toplumları yıkan bir olgu olduğunu kavrayamaz, bu sorunla etkin biçimde savaşabilmek için nereden işe başlıyacağımızı bilemeyiz. Yapışkan enflâsyonun sosyal ve siyasal nedenleri ile ekonomik nedenlerinin araştırılması sorusu, bizi «keşfedilmemiş topraklara» götürmektedir. Bu işe, geleneksel geçici enflâsyon sorunu ile daha yakından ilgilenme yoluyla yapılamaz. Geçici enflâsyon ile birlikte giden çok sayıda başka neden ve etkiyi içeren bir olay

ile karşı karşıyayız denilebilir. Fakat yapışkan enflâsyon, deneylerin defalarca ispatladığı gibi, bunlardan daha fazla tehlikeli olan çok farklı bir olgudur. Bunun için de yapışkan enflâsyona karşı geçici enflâsyondaki metodların kullanılması, sadece başarısızlığı davet etmez, sorunu daha kötüye ve çözümü daha güç hale getirir.

Çalışmamız dünya boyutunda bir olgu ile ilgili olduğu için, yeryüzündeki çeşitli ülkelerin son otuz yıldaki deneylerine de yer vermektedir. Ancak, bu sözler, nedenleri ve etkileri ile ilgili analizlerin konumuz dışında bırakıldığı ya da her ülke için olumlu sonuç veren reçeteler getirildiği anlamına alınmamalıdır. Çalışma, dikkatleri bu büyük dünya olayına çekmeye, yapışkan enflâsyonun nasıl kavranabileceğini, nasıl değerlendirileceğini ve bu olgu ile daha başarılı olarak nasıl mücadele edilebileceğini göstermeye çalışmaktadır.

Kitabın yaklaşımı, olayın toplumsal etkileri yönündendir; zira sorun toplumu ilgilendirmekte, sadece toplumu oluşturan tek tek kişileri etkileyen ve içeren dar çerçevede bile kalmamaktadır. Bu anlamda, yeni bir ilâcın keşfi ya da yeni bir kameranın icat edilmesi toplumsal bir olaydır. Yaklaşımımız toplumsal etkiler yönündendir dedik; zira yapışkan enflâsyonun nedenleri, sosyal ve siyasal olduğu kadar ekonomiktir. Etkileri de öyle. Bununla beraber çözümler, bu sosyal nedenler ile ilgili ve toplumdaki arzu edilmeyen etkileri ortadan kaldırmayı hedef almak zorundadır. Bunun anlamı, konunun sadece iktisatçıları ilgilendirmediği, ama yalnızca sosyal bilimcilerin işi de olmadığıdır; konu, siyasal süreçte bulunan herkesi kapsamaktadır. Bu durum, yapışkan enflâsyonun niteliğinden ileri gelmektedir. Bu nedenle de kitap, mevcut yapışkan enflâsyonun ekonomik olduğu kadar, siyasal ve sosyal kaynak-

larını da açıklamakta ve benzer biçimde, ekonomik etkilerini göstermeye çalıştığı gibi sosyal ve siyasal etkilerini de özetlemeye çaba sarfetmektedir.

Görebildiğimiz kadarı ile bünyesel enflâsyonun olumsuz yönde etkileri, her türden toplumda görülmektedir. Hiç birisi bu olaya karşı bağışıklık kazanamamıştır. Devamlı yükselen trendlerin «kaçınılmaz» olduğunu kabul etmek, enflasyonun, ülke yaşantısını «bozucu» etkilerinin de kaçınılmaz olduğunu kabul etmek demektir «Bozucu» diyoruz, zira siyasal ve sosyal ideoloji ve yapılarına bakmaksızın, teşkilâtlanmış herhangi bir toplumun dayandığı temellere dadanmakta ve tahrip etmektedir. Yapışkan enflâsyon, teşkilâtlanmış tüm toplumları eriten bir hastalıktır. Bu tür bir enflâsyona yakalananlar, fazlaca yoksullaşırlar, bunun yanında halkın büyük çoğunluğu başka biçimlerde, giderek artan ölçüde zarar görürler. Enflâsyonun kurbanları arasında, tatmin edici büyüklükte ulusal büyüme hedefleri, istihdam ve gelir dağılımı da vardır.

Fakat yapışkan enflâsyonun nedenleri «tersine çevrilemez» değildir. Zararlı etkileri ortadan kaldırılabilir ve diğer ulusal hedeflere varılması daha kolay hale getirilebilir. Etkilerinin önlenmesi, sosyal ve ekonomik sorunlara yaklaşımlarımızın kesin biçimde yeniden değerlendirilmesini ve yeni siyasal kurumları gerektirmektedir. Mevcut uygulamaların ufak ve hatta büyük değişiklikleri işi halletmez; sorunu tanımakta bile o denli geciktiğimiz için, yapışkan enflâsyonun kökleri çok derine inmiş ve etkileri toplumun içine iyice nüfuz etmiştir.

Bunun için de, bu kitap, yeryüzündeki ülkelerin geçirdikleri yapışkan enflâsyonun nedenlerinin ve etkilerinin analizine ve alınması gereken uygun düzeltici

tedbirlerin incelenmesine dayanan bir harekete geçme çağrısı niteliğini de taşımaktadır. Eğer sorun, köklerinin güçlülüğü ya da etkilerinin zararı konusunda veya başarılı çareler bulabilmedeki güçlükler bakımından iyi tanımlanamazsa, bunun faturasını ödemek zorunda olduğumuzu da bilmemiz gerekir. Sorunun derinliği ve alanı çok daha iyi anlaşılmadıkça ve uygun siyasal alternatifler ortaya çıkıp tartışılarak tercihler yapılmadıkça, - her ülkede birbirinden farklı bulunan - etkin siyasal eylem bekliyemeyiz.

Ümit ederiz ki bu kitap, sorunun derinliği konusunda kişileri uyarsın. Eğer sonuç böyle olursa, dünyamız daha fazla zarar ve ıstıraptan kurtulabilir. Tedavi edici eylem başlamadan önce zaten çok zaman kaybedildi. Bu süre, insanoğlunun, göğün rengini değiştirmek ya da, doğacak güneşi karartmak için bir «mucize» aramasıyla geçmedi, elbette bazı bulgular elde edildi. Yapışkan enflâsyon sorununu çözmeye dönük etkin bir eylemin başlaması için, ülkenin siyasal liderliğinin yapıyı ve medeniyetin devamlılığını zedelemeden sosyal ve ekonomik krizler arasından halka önderlik etme rolünü başarabilmesinden önce, her ülkedeki halkın büyük kesimlerinin karşılaştığı güçlüklerin dayanılmaz hale gelmesini beklemeye gerek olabilir. Ciddi güçlükler, daima daha çok kişinin etkilenmesi demektir; sorunun ciddiyeti ne denli erken değerlendirilirse, o kadar küçük bir grup ıstırap çeker. Bu her yerde böyledir. Kısacası, acı deneylerin, tek «etkili» öğretmen olmasından kaçınmaya çalışabiliriz.

II

ÇAĞDAŞ ENFLÂSYON OLGUSUNUN KÖKLERİ

2

ENFLÂSYON YÜZYILI

Devamlı olarak yükselen fiyatlar ve ücretler - yapışkan enflâsyon - aşağı yukarı bir kuşaktan bu yana var olan dünya ölçüsünde bir olgudur. Dalga dalga; ama kendini açkça göstermeden sızarak, yaşantımızın her anına girmektedir. Çok sayıda benzer ekonomik ve sosyal sorunlar gibi enflâsyon artık ortaya çıkmıştır ama, nedenleri ve etkileri henüz tamamile ortaya konamamıştır. Son zamanlara kadar Amerika Birleşik Devletlerinde kamu oyu, enflâsyonu «kendi ülkesinin dışında bir yerlerdeki bir olgu» olarak görme eğiliminde idi. Gerçekten de, dehşet verici enflâsyon örnekleri ya ülkeden çok uzaklarda - Brezilya'da, Şili'de, Endonezya'da ve Türkiye'de - ya da ülkeye daha yakın (ama gene de ülke içinde değil) - Fransa, İngiltere veya savaştan hemen sonraki Almanya gibi - topraklarda görülüyordu. Enflâsyonun varlığını farkeden ülkelerdeki ve Amerika Birleşik Devletleri halkı, diğer bölgelerdeki enflâsyon belirtilerinden pek kuşku duymuyorlardı. Ancak, fiyat artışlarının daha hızlı ve ekonominin uğradığı ararın göle görülür derecede büyük olduğunu düşünüyorlardı. Ama gene de bunun, geçici bir oluşum olduğu fikrindeydiler.

Fakat günümüzde, enflâsyon ve toplumdaki yıkıcı

etkileri, herhangi bir ülke grubu ile sınırlı kalmamaktadır. Gerçekten de, enflâsyon olgusunun en fazla düşündürücü yönlerinden birisi, bu olaya, her tür toplumda, ekonomik gelişmenin her aşamasında, her Hükûmet şeklinde, her tür siyasal, iktisadî ve sosyal ideolojide rastlanmasıdır. Zamanımızda artık bu tür toplumların sayısının giderek arttığına tanık olmaktayız. Öte yandan, bu ülkelerde, hızlı değişmelerin ortaya çıktığını ve ekonomik ve sosyal politikalarında sert değişmelerin meydana geldiğini de görmekteyiz. Umulmadık şeyler olmakta. Buna bir felâket de diyebiliriz. Çok sayıda ülkede, yapışkan enflâsyon artık üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmiş bulunmaktadır.

Sonunda Amerika Birleşik Devletleri halkı da enflâsyonun ne olduğunu görmüştür. İkinci Dünya Savaşının bitişinden bu yana, hemen her yıl fiyatlarda yükselmeler görülmesine rağmen, aşağı yukarı 1969 yılına dek enflâsyonun varlığı, Amerika Birleşik Devletleri halkı için önemli bir olay olmamıştı. Hatta bu tarihten sonra da pek önemsenmedi. Yapışkan enflâsyonun farkına varılması pek önemli sonuçlar meydana getirmedi. Mevcut enflâsyon, hâlâ, farklı bir rahatsızlıktan - yani yapışkan enflâsyondan - çok geçici enflâsyonun şiddetli bir şekli olarak görülmekteydi. Uzun yıllar boyunca enflâsyon bazı grupların tekelinde kalan bir konu olarak kalmıştı. Bazı üniversiteler, bir avuç firma ve işçi lideri, bazı Hükûmet yetkilileri ve «Federal Reserve System» (Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankaları Topluluğu) de bulunan bazı uzmanlar bu konularla ilgileniyorlardı.

Son iki yılda ise, enflâsyon, Amerika Birleşik Devletlerinde hemen herkesin ilgilendiği bir konu oldu. Siyasal önderler, gazeteciler, televizyon yorumcuları, ar-

tık giderek büyüyen sıkıntıları yansıtıyor ve fiyatlardaki önemli sayılacak derecede hızlı ve gözle görülür artışlarla karşı karşıya gelen ortalama vatandaş ile ilgileniyorlar. Sinsi fakat düşük hızdaki enflâsyon yıllarında (yani yıllık yüzde iki ya da daha az oranda olduğunda), fiyat yükselişlerinin neden olduğu sahneler pek acıklı olmadığından olacak pek fazla ilgi çekmedi. Bu düşük hızdaki sinsi enflâsyonun da Amerikan toplumuna zararı vardı ama, bu zarar, konunun «geçici» ya da «önemsiz» olarak nitelenmeyip, dikkatle üzerinde durulmasına yetecek kadar fazla değildi.

1969 yılından itibaren artık enflâsyon «gizli» devam edemiyecek hale gelmişti; nitekim bundan sonra sorun apaçık ortaya çıktı. Mizah yazarları, karikatüristler, çok kişiyi huzursuz, fakat ufak bir kesimi memnun eden durumu esprilerle halka anlatmağa çalışıyorlardı. Öte yandan, Nixon ve ekonomik müşavirleri, iş başına geldikleri günden itibaren, bu oluşum ile nasıl mücadele edileceği üzerinde kafa yormaya başlamışlardı. Nihayet, 1971 Ağustos'unda olaylar, Amerika Birleşik Devletlerinin iktisadî ve siyasal tarihindeki büyük bir dönüm noktası olan bir karara kadar gitti. Amerika Birleşik Devletleri, Hükûmeti, barış zamanında da ücret ve fiyatlar üzerinde geniş bir kontrol hakkına sahip olmuştu. Üstelik bu kararı veren siyasal parti, serbest teşebbüse ve piyasa sistemine, olaylar «felaket» halini almadıkça müdahale etmeme prensibine sıkı sıkıya bağlı bir parti idi. Amerika Birleşik Devletleri tarihi hiç bir zaman böyle bir olaya tanık olmamıştı. «Diğer kesimlere hâkim Devlet çağı» açılmıştı ve Devlet kontrolünün siyasal kapsamı büyük önem taşımaktaydı.

— Kanada, Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya gibi diğer endüstrileşmiş ülkelerde enflâsyon, daha uzun zamandan beri bir sorun olarak ortaya çıkmıştı ve halkın

daha büyük bir kesimi bu olgunun farkındaydı. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerle her millet, bu sorunu, kendi ülkesine özgü nedenleri, etkileri ve tedavi yolları bulunduğunu ileri sürerek, «kendi özel durumları ile ilgili olduğu» şeklinde anlama eğilimindeydi. Kuşkusuz daha önemlisi, her milletin, sorunu esas itibarile geçici, her zaman meydana gelebilecek, başarı ile altedebilecek bir konu olarak görme eğiliminde olmasıydı. Çoğu kez olduğu gibi bu kez de, Amerika Birleşik Devletlerinde sorun geniş halk yığınları tarafından öğrenilince ve üzerinde yayınlar yapılmaya başlayınca, diğer ülkeler de kendi topraklarındaki enflâsyonun nedenleri üzerinde daha fazla durmaya başladılar. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetinin, kendi ülkesindeki enflâsyonla başarılı bir biçimde mücadele etmekteki yetersizliği, bir çok ABD'li tarafından, kendi enflâsyonlarının esas nedeni ve konu ile uğraşmaktaki kendi yetersizlikleri ile açıklanmaya başlandı.

En az gelişmiş ülkelerin, fiyat enflâsyonu ile ilgili çok sayıda deneyleri vardı. Bünyesel devamlı enflâsyon bu ülkelerin bir kısımda savaş sonrasından bu yana devam edegelmekteydi. Bu ülkelerde (genelleştirecek olursak), çok kişi enflâsyonu «iyi» bir şey olarak görüyorlardı. Bunlara göre, enflâsyon kısaca «kalkınma» diye tanımladığımız sosyal ve ekonomik yapı dönüşümünü sağlayabilirdi. Daha sonraları, enflâsyondan sağlanacak yararların giderek büyüyen sakıncaları görülünce, enflâsyon en azından rahatsız edici bir oluşum olarak kabul edilmeye başlandı. Hatta bazıları kalkınma sürecine en büyük engel olduğu fikrindeydiler. Bununla birlikte, oluşumun «kaçınılmaz» olduğu da düşünülmekteydi.

Bir ülkedeki enflâsyon hızının bir diğer ülkedekinden daha yüksek olması, enflâsyonun ekonomiler ve

toplumlar üzerinde oluşturduğu nisbi enflâsyon zararının birinci ülkede daha fazla olduğu anlamına gelmemektedir; enflâsyon hızları, zararların nisbi ölçüsü değildir. Bazı ekonomiler ve toplumlar, diğerlerine oranla, fiyat ve maliyet artışlarına karşı daha duyarlıdırlar. İktisadî olduğu kadar, sosyal ve siyasal koşulları da, bu ülkelerin tepkilerini etkilemektedir. Enflâsyonun ne kadar süre sonra sona erdiği, etkilerinin neler olduğu, kamu oyunun enflâsyonun devam edip etmiyeceği hakkındaki görüşleri, kamu oyunun artan fiyat indeksleri hakkında Hükûmetin neler yapabileceği konusundaki kanıları vb... özellikle önemli faktörler olmaktadır. Bunun için de, karmaşık iktisadî faaliyetlerin bulunduğu gayet geniş endüstrileşmiş bir ülkedeki yapışkan enflâsyon - yıllık yüzde iki oranında olsa bile - önemli olmaktadır. Bu husus, aşağı yukarı yıllık yüzde bir civarında bir enflâsyonun bulunduğu ve kısmen daha yüksek artışların umulduğu dönemleri izleyen dönemlerde özellikle önemlidir. Buna karşılık tarımsal toplumlarda, özellikle ancak yeterli gıda maddesi üretebilen toplumlarda, daha yüksek oranlardaki enflâsyon oranlarına dayanılabilmektedir. Her iki halde de, eğer kamu oyu, Hükûmetin, enflâsyonu siyasal ve sosyal bakımdan kabul edilebilir bir biçimde durduracak güçte olduğunu düşünmekte ise, meydana gelecek zarar daha az olmaktadır. Ya da, yüksek enflâsyon oranlarının görüldüğü ülkelerde, enflâsyon hızındaki gözle görülür bir düşüş, fiyatlar daha yavaş yükselmeye devam etse bile, iktisadî düzende ve iktisadî yönetimde büyük bir iyileşmeyi ifade etmektedir. Örneğin, Brezilya, son yıllarda enflâsyon oranını, yüzde elliden yüzde on - beş oranına indirmiş ve bu düşüş, Brezilya'nın son yıllardaki refahına büyük katkıda bulunmuştur. Ama yıllık yüzde on - beş oranında enflâsyon hızı hâlâ yüksek sayılan bir hızdır; hemen

her dört yılda bir, fiyatlar iki katına çıkmaktadır. Bundan ötürü de, artık, fiyat ve maliyetlerin aşağıya düşmeye başladığı günlerin ya da daha «normal» enflâsyonist fiyat artışlarının işaretlerini bekleyemeyen halkın, yüksek ölçüde duyarlı olmasına şaşmamak lâzımdır. Olaylar, halka devamlı fiyat artışları beklemelerini öğretmiştir ve enflâsyonist bekleyişler kolay kolay ortadan kalkmamaktadır.

1960'lardaki fiyat hareketlerini örnek almak suretiyle, 37 gelişme yolundaki ülkedeki fiyat artış hızları medyası (ortancası) yıllık yüzde 3,5 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da her yirmi yılda bir, fiyatların iki katına çıkması demektir. Bu ölçüde ya da biraz daha yüksek bir oranda enflâsyon bulunan ülkeleri şöylece sıralamak mümkün : Orta Amerika'da, Meksika, Guatemala ve Kostarika, Kuzey Afrika'da Tunus ve Birleşik Arap Cumhuriyeti; Güney ve Güney - Doğu Asya'da, Seylan, Pakistan, Tayland, Malezya; Batı Afrika'da Nijerya. Daha yüksek enflâsyon oranlarına ise dünyanın her yerinde rastlanmaktadır : İsrail, Kore, Trinidad ve Tobago, Endonezya, Kenya ve Hindistan. En hızlı enflâsyon oranları ise, daha çok Güney Amerika'da görülmektedir : Brezilya, Şili, Kolimbiye, Arjantin ve Uruguay. Bu ülkelerde enflâsyon yılda yüzde 15 ile yüzde 50 arasında değişmektedir. Fakat 1960'ların en kötü örneği, Lâtin Amerika dışında bir ülkede oluştu : Endonezya'da enflâsyon bir ara yılda yüzde 1000'ü üzerine çıkmış bulunuyordu. İlginç olan husus, Lâtin Amerika ülkelerinin çoğundaki fiyat enflâsyon hızının devam etmesinin çok dikkat çekişinin, sorunun esas karakterini ve ne gibi dersler alınacağı konularını gözden kaçırtmasıdır.

1960'lardan itibaren, sanayileşmiş ülkelerdeki enflâsyon hızları, gelişmekte olan ülkeler ortalamasına çok

yakın olmuştur. Gerçekten de, zamanımızın özelliklerinden birisi, bu ülkelerdeki kamu oyunun - bazıları gönülsüz olarak olsa da - 1930'ların sonundaki büyük ölçüdeki işsizliğin «kaçınılmaz» kabul edilişinde olduğu gibi, yıllık yüzde 5 civarında bir fiyat artışını - geliri çok yüksek ülkelerde bu oran daha düşüktür - çağdaş yaşantının «kaçınılmaz» bir özelliği olarak kabul etmesidir.

Önceleri ulusal ya da bölgesel bir sorun olarak düşünülen bu oluşumun artık dünya ölçüsünde olduğu kabul edilmektedir. 1930'lardaki iktisadî çöküntünün Amerika Birleşik Devletlerinden diğer ülkelere, Büyük Bunalım (Depresyon) şeklinde iktisadî gerileme ile birlikte yayılmasında olduğu gibi, şimdi de ulusal enflâsyonların dünya enflâsyonu ile birlikte meydana geldiğini görmekteyiz. Eğer bu husus doğru ise, salt ulusal politikalar, sorunu çözmeye yeterli olmıyacaktır; başarılı ulusal politikalar için gerekli çerçeve, yalnızca, çeşitli uluslararası işbirliği biçimleri ile sağlanabilecektir.

3

ENFLÂSYONUN GELENEKSEL KAVRAMLARI

Yükselen Fiyatların Rolü

- Bazan açık, bazan örtülü, hattâ bazan gizli - olan enflâsyonun varlığını anlamak için birbirinden ayrı çok yol vardır. Bunlardan en fazla bilineni, günlük yaşantımızda karşımıza çıkan fiyat artışlarıdır. Çok kişi kendi yaşantısı içinde fiyatlarla karşılaşmak durumundadır. Ekmek, pirinç, süt, et, ev harçları, taşıt ücretleri, gaz, köprüden geçiş ücreti, otomobiller, uçak ücretleri, ayakkabı fiyatları v.b. bunlar arasındadır. Enflâsyon, teorik olarak bütün fiyatlarda **eş - anlı** bir yükselmedir. Yani bazı fiyatlar sabit kalır ya da düşerken, bir başka mal grubunda meydana gelen artış demek değildir.

Tek tek mal ve hizmetlerin fiyatları, olayların normal akışı nedenile değişebilir ve değişmektedir. İktisat teorisinde ve uygulamasında, bir tek mal ya hizmetin fiyatı, esas itibarile iki kuvvetin yani arz ile talebin birbiri ile karşılaşması ile ortaya çıkmaktadır. Veri bir arz miktar söz konusu olması, ilk anda, fiyatının yükselme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Üreticiler, buna karşı üretimi arttırarak ve arz, artan talebi karşılayabilecek miktara çıkardığı zaman, ya yükselmiş bulunan fiyattan ya da daha önceki dü-

şük fiyattan satış yaparak buna cevap verebilirler. Bunun gibi, veri bir talep söz konusu iken, arzda meydana gelecek bir artış, önce fiyatlarda bir düşüşe sebep olacak, fiyatlardaki düşüş ise, arzda bir azalmaya yol açma eğilimi gösterecektir. Her iki halde de, - yani ister arz ister talep fazlası bulunsun - piyasa düzeni, ikisi arasında, bir **tek** fiyatı ifade eden bir «denge» meydana getirecektir.

Bazı malların fiyatlarındaki artışlar, tıpkı diğer bazı malların fiyatındaki düşüşler gibi, ekonomik bakımdan arzu edilir hatta zaruri bulunan bir artış olabilir. Bu türden tek tek fiyat artışları enflâsyon değildir. Bu ayrımın yapılmasının hayati önemi vardır. Çoğu kez, bazı malların fiyatlarındaki zorunlu yükselişler «enflâsyonist» olarak nitelenmektedir. Oysa bu yükselişler genel fiyat düzeyini düşürmek için uygulanacak etkin bir programın bir parçası olabilir. Örneğin, geniş ölçüde kullanılan tüketim mallarının üretimini ve ithalâtını teşvik etmek için, bazı lüks malların üretim ile ithalini etkin biçimde kısmak gerekli olabilir. Eğer bu yapılırsa, çok sayıda malın fiyatı düşecek (ya da zaman içinde aynı kalacak) fakat arzı kısılan malların fiyatı artacaktır. Tabiatıyla, enflâsyonist olmayan bir ortamda, tek tek malların üretimine ilişkin piyasa koşulları değiştikçe de, bazı malların fiyatları düşerken, diğer bazılarının fiyatlarının yükselebileceğini hatırda tutmalıyız.

İşin içine diğer faktörler girmediği sürece bir denge fiyatı elde etme süreci, - en küçük kasabadan bütün dünyaya kadar - alıcı ve satıcıların ticaret yapmak üzere karşılaştıkları rekabet piyasalarında meydana gelmektedir. Bütün piyasalar birbirleri ile ilgili bilgileri elde edebildiği ve bu bilgiye cevap verebildiği oranda birbirleri ile ilişkilidirler. Ürünler «taşınabilir» olduğu

sürece, satıcılar fiyatların en yüksek olduğunu bildikleri piyasaya mallarını arz etmek isteyeceklerdir; alıcılar ise malların fiyatının en düşük olabileceği yerleri arayacaklardır. Fakat fiyatın yüksek olduğu yerlerde arzın artması fiyatları düşürme eğiliminde, fiyatların düşük olduğu yerde talepte meydana gelecek bir düşme ise fiyatları artırma eğiliminde olacaktır. Bütün piyasalarda tam rekabet koşullarının mevcut bulunması halinde, her birisinde tek bir fiyat ortaya çıkma eğiliminde olacaktır. Bu durumda, fiyatlar arasındaki farklılıklar esas itibarile, ulaşım masraflarından, malların hareket edememelerinden ve diğer piyasalar hakkındaki bilgi noksanlığından ya da ithalât vergileri ve büyük firmaların yaptığı sabit fiyat anlaşmaları gibi engellerden meydana gelmektedir.

Bazı malların fiyatlarındaki böyle artışlar - ister hepsinde meydana gelsin - , bütün mal ve hizmetler hep birlikte ele alındığında meydana gelen artıştan yani fiyatlardaki genel yükselişten farklıdır. Bu türden bir gelenek yükseliş, gene tüm mal ve hizmetler ele alınmak şartıyla, talebin, ekonominin üretebildiği miktarı aşması halinde meydana gelmektedir. Bu talep, satınalma gücünde, yani gelir ve parada nominal artışlar meydana gelmesi ile «fiilen» oluşur. İşin aslını açıklıyacak olursak, «çok» para, «az» malın karşılığı durumundadır; para ya da «nominal» gelir ve tedavüldeki para miktarı artmakta yani her bir lira daha az mal ve hizmet satın almakta, paranın satın alma gücü düşmektedir. Piyasa güçleri, fiyatları yukarıya doğru itmektedir.

Enflâsyonun nedenleri, «talebin fiyatları yukarıya doğru çekmesi» veya «maliyet artışlarının fiyatları yukarıya doğru itmesi» olarak iki şekilde incelenebilir. Talepten doğan enflâsyon, fiyatlar yükseldikçe kapa-

nan bir «enflâsyonist açığın» meydana geldiğini, her şeyin daha pahalılaşarak, parasal ifadelerle toplam arzın eşitlenmekte olduğunu, kısaca toplam talebin toplam arzı aştığı bir enflâsyon durumunu ifade etmektedir. Maliyet enflâsyonu ise, maliyetlerin - özellikle ücretlerin, fakat bunun yanında kiralar ve borç faiz oranlarının - yükseldiği bir enflâsyon durumunu karakterize etmektedir. Bu durumda, malların satış fiyatları, yükselen maliyetleri ve kabul edilebilir bir kârı da içeren düzeye doğru yükselmekte ve bu hal, ünlü ismiyle anılmaktadır : «ücret - fiyat spirali».

Enflâsyonu sona erdirme yaklaşımı ise, «nedenine» göre değişmektedir. Talep enflâsyonu yaklaşımı, enflâsyonun sona ermesi için genel talep düzeyinin azaltılması konusuna ağırlık vermektedir. Maliyet enflâsyonu yaklaşımı ise, ücret artışlarının işgücü verimliliğindeki artışlara eşit oranda tutulabilmesi üzerinde durmaktadır; bu türden ücret artışları fiyat artışlarına yol açmıyacaktır. Enflâsyonun her iki şekli de, halkın enflâsyonun süreceği konusundaki bekleyişleri mevcut değilse, devam edemez. Fakat bu türden bekleyişlerin, varlıklarının ortaya çıktığı günden bu yana, kökünün derinde bulunduğu ve yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, ekonominin temelindeki eğilimin, kuvvetli ve devamlı bir enflâsyon şeklinde olduğunun belirtisidir. Kamu oyu, bu bekleyişler oluştuğu zaman, enflâsyonist spiralin güçlenmesine neden olan taleplerini arttırarak, bu bekleyişlere göre davranmaktadır.

Enflâsyon çok yönlü bir oluşumdur. Bunlardan bazılarını - ücretlerin ve hayat pahalılığının artması gibi - herkes kendi deneylerinden bilmektedir; diğerleri ise, çok karmaşık ve olağan dışı olduğundan olacak, eğitilmiş ve uzmanlaşmış iktisatçıların inceleme alanlarına girmiştir. Fakat konuya olan ilginin artması, bu görü-

nümleri bile, uzmanlar çevresinden çıkararak, geniş yığınlara mal etme yönünde etki yapmaktadır. Gazetelerdeki sütun sahipleri, bundan birkaç yıl önce uzmanların özel ilgi alanına giren konular, örneğin enflâsyonun ülke ödemeler dengesi ya da kambiyo kurları üzerindeki etkileri ile ilgili yazılar yazdıklarında, geniş bir okur kitlesi tarafından izlendiklerini ve anlaşıldıklarını umabilmektedirler. Şimdilerde halk, enflâsyon ile nedenleri ve etkileri üzerinde görüşlere ve Hükûmetin ne yapması ya da yapmaması gerektiği hakkında güçlü fikirlere sahip bulunmaktadır. Ama gene de, konunun, uzmanına bırakılmasını gerektirecek sırlı olduğu hususunda içlerini kemiren endişeleri vardır.

Uzman kişi, sihirbaz ile itfaiyeci karışımı bir kişi olarak düşünülmektedir. Yangınların nasıl önleneceğini bilebilmeli, ama yangın çıkınca da en iyi biçimde nasıl söndüreceği konusunu da halledebilmelidir. Eğer bir yurtseverlik duygusu ve coşku içinde, yangın yerine suyu evin içine boşaltıp evi harap ederse, bu durum olaydan çok sonra farkedilebilmektedir; düşünmede yapılan hata, çoğu kez unutulmakta ya da hiçbir zaman iyice anlaşılamamaktadır. İşin eğlenceli tarafı, uzmanın bu üstünlüğünün, halk daha iyi ya da daha çok eğitilmiş olduğu ve böylece kendi bilgisinin sınırları konusunda daha duyarlı, başka konuları bilen ya da bilmesi lâzım gelenlere karşı daha saygılı bulunduğu durumlarda daha da **artmasıdır.**

Paranın Sırrı

Enflâsyon uzmanının, teknik bilginin genel olarak bir saygı nedeni olmadığı toplumlarda bile özel bir avantajı vardır. Uzmanın ilgilendiği konu paradır. İn-

sanoğlunun para kadar ilgisini çeken pek az başka örnek vardır. Paraya karşı kişilerin tutumları ne olursa olsun, paranın önemi ortadadır. Aynı zamanda, nasıl meydana geldiği, nasıl kullanıldığı, mali kurumların nasıl işlediği genellikle bir sır olarak kalmaktadır.

İktisatçıların kendileri bile parayı toplumda gerçekten olup bitenleri gizleyen bir «örtü» olarak kabul etmektedirler. Kişiler, çalışmakta, iş kurmakta, yatırım yapmakta, mal satmakta, yiyip içmekte, arabalara binmekte, ev alıp satmakta, daire kiralamakta, televizyon ticareti yapmakta, gazete satın almakta ve okumakta, çocuklarını (ya da günümüzde çocuklarının çocuklarını) okutmaktadır. Bunlar «gerçek» oluşumlardır. Para, bu gerçek oluşumların üretimi, dağıtımı ve tüketimi için gerekli olan düzenin yalnızca işlemesini kolaylaştırmakta başka deyişle «makinedeki yağ» görevini yapmaktadır. Paranın «yağladığı» makine, hammadde ve üretim araçları satınalmadan satışa kadar giden mübadele sürecidir. Para, bu mübadelenin aracıdır. Para, sayılamıyacak kadar fazla mal ve hizmetin fiyatlarının ölçülebildiği ve mukayese edilebildiği ortak temeldir. Kişilerin ürettiği çok çeşitli mal ve hizmetin mübadele edilebilmesine olanak sağlamaktadır. Paranın bizatihi kendisi ise hiçbir değere sahip değildir. Ancak «gerçek» şeylerin mübadelesindeki rolü nedenile halkın onu kabul ettiği oranda ve kabul ettiği sürece değeri vardır. Böyle söylüyor konunun uzmanları! Bununla birlikte, para peşinde olmayı ve kazanmayı, uzmanlar dahil çokları miktarına göre değişen duyarlıkta arzulamakta bazıları nefret verici ve ahlâksızca, az bir grup ise insanlık dışı bulmaktadırlar.

Paranın bir mübadele aracı olması, aslında insanoğlunun iktisadî hayatı organize etmesi kadar eskidir. En ilkel yaşam düzeyinde bile, insanoğlu para olarak

birşeyler kullanmıştır. - inekler, öküzler, atlar, insanlar, deniz kabukları, taşlar, bakır, kalay, gümüş ve altın gibi - şimdi ise artık para olarak, genellikle Merkez Bankası diye adlandırılan özel bir Devlet otoritesi tarafından basılan ve piyasaya sürülen özel kâğıtları ya da mal ve hizmetleri bankalardaki mevduatla mübadele etmek için geniş ölçüde banka çeklerini kullanmaktayız; bu son saydığımız araç, bir numara ve isminizi taşıyan plâstik bir kredi kartıdır. Gerçekten de, madenî paraları yalnızca oto - park yerlerinde yapılacak ödemelerde kullanacağımız bir döneme giriyoruz yavaş yavaş. Nakit ise, «daha az başarı» ile ya da toplum tarafından daha az arzu ile kullanılan bir nesne olmuştur.

Devletler için paranın sağlanması ve kullanılması, bütün diğer faaliyetlerin dayandığı temel unsurdur. Hükûmetler vergi toplama işini en önemli ayrıcalıkları arasında saymaktadırlar. Zira bu iş, çağdaş Hükûmetlerin - kanunları uygulamak, halkın en büyük işvereni olmak, yollar, hava alanları, okullar, hastahaneler inşa etmek, emlâk satın almak, silâh almak ve kullanmak, gemi ve uçak yapımını desteklemek, çiftçilerin, yaşlıların, işsizlerin gelirini arttırmak ve benzeri şekillerdeki - görevlerini yapabilecekleri en önemli araçları olmaktadır. Hükûmetlerin vergileme ayrıcalığına benzer bir başka ayrıcalık da, halka kendi bonolarını satarak ondan borç almasıdır. Vergileme olasılığı olmadığı zaman, borçlanma olasılığı da büyük ölçüde zayıflamaktadır. Çünkü bu halde, hükûmetin borcunu geri ödeme yeteneği konusunda kuşkular ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Hükûmetin vergileme ya da ödünç alma yolu ile parasını arttırması olanağı uygulamada giderlerini karşılamaya yeterli olmamaktadır. Bu durumda, Hükûmetler, para miktarını arttıracak diğer

araçları kullanmaktadırlar. Daha önceki yüzyıllarda şekillerini ya da parasal değerlerini değiştirmeksizin kıymetli maden içeriğini azaltmak yoluyla para basmaktaydılar. Ödeme ya da borç ölçüsü olarak bu uygulama daha çok krallar tarafından yapılmıştı. Bugün Hükûmetler böylesine sınırlı ve ilkel teknikleri kullanmak zorunda değildirler. Şimdi artık Hükûmetler, para meydana getirmek suretiyle, kendilerini finanse edecek otoriteye sahiptirler. Bu yol, herhangi bir borcun ödenmesinde kullanılacağı açıklanan yeni para ihraç etme kararıdır. Bu halde, kamu oyunun güveni sağlanmış olmaktadır.

Herhalde daha önemli olan husus, Hükûmet tarafından meydana getirilen yeni paranın, çağdaş bankacılık sistemi operasyonları ile çoğaltılması olayıdır. Bu olayın dayandığı metod oldukça basittir. Çoğu ülkelerde Merkez Bankaları - bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nde Federal Reserve System - genellikle yeni para yaratma tekeline sahip bulunmaktadır. Esas itibariyle bu iş, Devlet tahvillerinin Merkez Bankasına satılması ve bununla, harcamalarını yapacağı çeklerin karşılığı olan bir mevduat hesabı açılması şeklinde yapılmaktadır. Kişiler ve firmalar bu çekleri alan taraf olmaktadır. Bu çekleri alan da, çeklerin çoğunu ticarî banka hesaplarında mevduat olarak saklamakta, hemen bozdurmamaktadırlar. Ticarî bankalar ise, topladıkları mevduatın bir kısmını Merkez Bankası'na «karşılık» olarak yatırmak zorundadırlar. Bankalar kalan miktarının bir kısmını ya da tamamını - diledikleri kişiye diyebiliriz - ödünç verebilirler veya Devlet tahvilleri alımı gibi çeşitli satınalmalarda kullanabilirler. Bu ödünç ve yatırımlar da gene mevduat olarak kısmen bankalara döner ve mevduat artar. Mevduat sahipleri çek çektiği ve bu çekleri alan kişiler bunları ticarî ban-

kalarda mevduat olarak muhafaza ettiği sürece, her banka, bu artan mevduata paralel olarak verdiği ödünçleri ve yatırımları arttıracaktır. Tabii bu arada, Merkez Bankası'nın talep ettiği karşılıkları da yatıracaktır. Bu düzen işlediği ölçüde, ticaret bankaları sistemi, verdiği ödünçleri ve yatırımlarını, başlangıçtaki mevduat miktarının belli bir katına ulaşıncaya kadar artıracaktır. Bu durumda da, Devlet tahvillerinin Merkez Bankası'na satılması ile yaratılan mevduatın toplamı, başlangıçtaki meblâğın birkaç katına kadar ulaşabilecektir. Sonuç olarak, Devlet harcamalarını yapabilmekte ve banka sistemi, özel kişi ve firmalara ödünç verme olanaklarını büyük ölçüde genişletmiş olmaktadır.

Alternatif olarak, Hükûmet, Hazine Bonoları ya da tahvillerini ticaret bankalarına da satabilir. Buna karşılık bankalarca yapılacak ödemeler, Devletin mevduatı haline gelir. Yeni para yaratma açısından, Hükûmetin doğrudan doğruya Merkez Bankasından borçlanması ile dolaylı olarak ticaret bankaları sisteminden borçlanması arasında pek fazla fark yoktur.

Bu «mevduat» biçimindeki para, banka sistemi kaynaklarını - gene belli katsayılarla çarpımı kadar - daraltarak ortadan kaldırılabilir. Bu durum, örneğin, Hükûmetin tahvilleri, doğrudan doğruya halka satması ve ticarî bankalardaki mevduat düzeylerini azaltması biçiminde meydana gelir. Ya da Merkez Bankası, «kanunî karşılıkları» diyelim yüzde 15'den 20'ye yükseltebilir. Bu karar sonucunda, ticarî bankaların, ödünç verecekleri miktarlardan kısmak suretiyle Merkez Bankası'na yatırmak zorunda bulundukları tutarlar yükselir, buna karşılık ticarî bankaların kredi genişleme hızı otomatik olarak düşer. Diyelim yüzde 15 oranında bir karşılık tesbiti 6.5 defa fazla kredi genişlemesine ola-

nak veriyorsa, yüzde 20 oranında karşılık örneğin, aşağı yukarı 5 kat bir kredi genişlemesine olanak sağlıyabilecektir.

Merkez Bankası, yeni para yaratmanın temel aracıdır. Bununla birlikte, Merkez Bankası bir Devlet dairesi olarak kalmaktadır; Hükûmetin isteği olan hiçbir ödünç alma talebini reddedemez. Ancak, Merkez Bankası, hiç olmazsa Devletin ödiyeceği faiz oranını tesbit edebilmelidir. Oysa bu faiz oranlarını belirleme yetkisi bile Devletin etkisi altındadır. Bu sınırlamalara rağmen, para yaratma yeteneğinin ve böylesine ayrıcalıklı işler yapan kurumların, her yerde, büyük meslekî yetenek isteyen kuruluşlar olmaları ve toplumsal prestij ile bu denli yakından ilgili büyük hesaplardan sorumlu tutulmaları şaşırtıcı değildir. Halk oyu niçini, nasılı, Merkez Bankası'nın ne yaptığını anlamaz ama, paranın ve para yaratan Kurumların günlük yaşantısındaki büyük önemini kavrayabilecek duyuya sahiptir. Bazıları paranın ne denli kolay elde edileceğini, bir başka grup da yokluğunun ne denli sıkıntıya yol açtığını pek iyi bilirler. Sokaktaki adam, genellikle, ancak ucunda «para» bulunan bir iş fırsatını değerlendirdiği zaman başarıya ulaşmış sayılacağının bilincindedir.

Eğer, Devletin faaliyeti sonunda nasıl para yaratılabileceği hususu iyice anlaşılmamışsa, para hiçbir zaman hayatımızın bir parçası olarak kabul edilmiyecektir. Bu konu aynı zamanda Devletin, ne biçim «mucize» yaratan kurum olduğunu da pek güzel göstermektedir. Eğer Devlet mucizevi biçimde para yaratabiliyorsa, hiç bir şey yapmıyor demektir, başarılı olamamış demektir. Bu açıdan, eğer bir Hükûmet bir şey yapmaya istekli değilse, bunu, «yapamadığı» için değil, o şeyi yapmanın değerli olacağına inanmadığı için yapmadığına hükmetmek gerekir.

Paranın mevcudiyeti büyük ölçüde Hükûmet kararları ile tâyin edildiği için, yeni para yaratılmasına ilişkin nihai sorumluluk da Hükûmetin davranışlarını saptayan kişilerin omuzunda kalmaktadır. Tüm ülkelerle bu faaliyetler, eğer hakları kısıtlanmamışsa, halk tarafından özel kişiler tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir. Enflâsyonun, öncelikle para uzmanlarını ilgilendiren bir konu sayıldığı devirler artık çok geride kalmıştır. «Para doktorları» gene de, farklı Hükûmet davranışlarının etkilerini analiz ederek, hastalığı teşhis ve tedavide yararlı olmaktadırlar şüphesiz. Bununla birlikte, Hükûmet faaliyetleri «doktorun» değil de «hastanın» yargılarının ve tercihlerinin sonucu olmaktadır. Hastanın - Hükûmetin - yaptığı her seçim, yaratılan paranın miktarını ve kullanımının neye mal olacağı hususlarını belirlemektedir. Fakat hasta sık sık para arzı ve bunun kullanılmasının sonuçları hakkında çok şey bilmeden karar almak zorunda kalmaktadır.

Genellikle Hükûmetler, kendi faaliyetlerinin para arzını, fiyatları ve ve ücretleri etkilediğini bilmekte ve çoğu Hükûmetler, bu etkileri şu ya da bu biçimde, asıl sorumlulukları olarak kabul etmektedirler. Hükûmetler, oylarını, enflâsyonla ne denli ilgilendikleri konusunda ikna etmeye çalışmaktadırlar artık; günümüzde Hükûmetler, enflâsyonu pek de arzulanır bir nesne olarak kabul etmemektedirler. Bununla birlikte, enflâsyon konusundaki tartışmalar, çoğu kez, halkın «tüketici» olarak ilgisini çekecek, onların «üretici» olarak gelirlerini artırma çabalarını sınırlamaya ikna edecek biçimde düzenlenmektedir. Bunda başarısız olan yön, sosyal ve siyasal tepkileri de dahil olmak üzere enflâsyonun, özellikle yapışkan enflâsyonun kökenlerinin tartışılmamasıdır. Kişi, bilgi sahibi olmadığı sürece ve bu konuları inceleme fırsatı bulamadıkça, kendi iktisadî görüş ve dav-

ranışları yanında siyasal ve sosyal görüş ve davranışlarının, enflâsyonu açıklıyan ve enflâsyonu meydana getiren, ona vücut veren en önemli öge olduğunu kendisine anlatmak pek zordur.

Arz ve Talep : Ücretler ve Fiyatlar

Şimdi artık halk, savaş ya da başka felâketlerin kargaşalığındaki kıtlıklarda olduğu gibi panik içinde mal satın almaya koşuştuğu zaman, fiyatların neden hızla yükseldiğini anlamak kolaydır. Bu koşullar altında halk ya tasarruflarını kullanarak ya ödünç alarak ya da her iki işi de birlikte yaparak, daha sonra bulunmayacağını ya da daha pahalı hale geleceğini umduğu malları satın almaya girişir. Bu durumda, ekonomideki para, daha hızlı kullanılmaya (tedavül edilmeye) başlar ve para arzı genişleyebilir. Daha az açık olan husus, ortalama vatandaşın, vergileri indirmeyi vaad eden bir siyasal adayı desteklediği zaman, aslında, daha yüksek fiyatlara yol açabilecek ve büyük bir olasılıkla kendi hayat düzeyini **düşürecek** bir politikayı desteklemekte oluşudur. Örneğin, hava alanlarını, okulları, yolları ve köprüleri finanse etmek üzere çıkarılmış bulunan bir tahvil ihracını desteklemekle, daha sonra satın alacağı her şeye ödiyeceği fiyatı etkiliyecek bir olayı onayladığının bilincinde değildir. Hangi faaliyet söz konusu olursa olsun durum değişmemektedir. Halkın güvenliği, eğitimciler için daha fazla para harcanmasının desteklenmesi, su, elektrik ve çevre sağlığı için daha fazla kolaylıklar istenmesi, Devlet tarafından desteklenen sağlık kurumlarından ayna olunması veya askeri harcamalar ya da dış yardım harcamalarının artırılmasının savunulması gibi bu türden daha binlerce konuda,

bireylerin vatandaş olarak davranışları, daha sonra fiyat ve ücret düzeylerini etkilemektedir. Doğal olarak, birey, gelirinin bir kısmını harcamak ve kalanı tasarruf etme yolunda bir karar verdiğinde ya da ücretlerinde gerek kişisel gerekse toplu sözleşme pazarlıkları yaptığı zaman bu etkiler ortaya çıkmaktadır. Bunun nasıl işlediğini görmek çok kolaydır : Açıktır ki, ücretlerdeki büyük bir artış, patron için, ürününe daha yüksek bir fiyat talep etmeye çaba harcaması yolunda yapılmış bir uyarı niteliğindedir. Buna çok benzer şekilde, oy sahibi kişiler, hem ulusun mevcut kaynaklarının kullanımı ve hem de mal ve hizmetler için ödenecek fiyatların her ikisini de etkiliyen büyük ekonomik kararlarda aktif bir rol oynamaktadır.

Tabiatıyla çoğu ülkede, bu türden politikalar için, siyasal süreç içerisinde oy sahiplerinin oylarına başvurulmaz. Oy sahibinin etkisi daha az ve daha dolaylı olmaktadır. Bununla birlikte, her hangi bir modern toplumda, Hükûmet, yönetilenlerle hiç olmazsa asgarî müştereklerde aynı fikirde olmak ister ve Hükûmet faaliyetlerinin fiyat ve ücretler için büyük önemi vardır : Böylece, demokratik olmayan toplumlarda bile, halkın, kamu güçlerinin uyguladığı politikalara ve faaliyetlere karşı davranışının, fiyat ve ücretlerin gidişini tâyin etmekte önemi vardır.

Hükûmetler, fiyat ve ücret düzeylerini kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Bu husus, sosyalist ülkelerde daha sıkı, fakat sosyalist olmayan sanayileşmiş ülkelerde daha az uygulanmaktadır. Böyle durumlarda, Hükûmet faaliyetleri ve toplumdaki diğer bütün ögeler, mal ve hizmetlerde belli düzeylerde talep artışı yaratarak ve mevcut mal ve hizmetlerin bu talebi karşılıyacak düzeye çıkmasını sınırlıyarak tüm etkilerini gösterdikten

sonra yani ekonomik sürecin sonunda, Hükûmet harekete geçmektedir. Kontroller, mevcut arz - talep koşullarının fiyat - ücret etkileri dayanılmaz bir hal aldığı için uygulanmaktadır. Arz ile talep arasındaki oransızlık, sadece ortaya çıkmakla kalmamakta, ancak düşük işsizlik düzeyi, yüksek gelişme hızları ya da gelir dağılımındaki arzu edilen değişmeler gibi diğer ulusal hedeflere kabul edilemiyecek derecede zarar vermeden ortadan kaldırılması kolayca mümkün olamamaktadır. Şu halde kontroller, arz ve talep arasındaki temel bir dengesizliğin bir ifadesidir. Genellikle, arz - talep eşitliğini sağlıyacakları umudu ile kabul edilmektedirler. Bu umutların çoğu kez başarısızlığa uğraması, bu dengesizliklerin varlığının nedenlerinin ve bunların sürüp gitmesi için ne denli güçlü baskıların bulunduğunun anlaşılamadığı gerçeğini yansıtmaktadır. Sorunun esası, dengesizliğin temel nedenlerinin tedavi edilmesindeki başarısızlıkta yatmaktadır.

Çoğu toplumlarda, arz ile talep arasında sağlıklı bir denge sağlanamamasından ortaya çıkan baskılar dayanılmaz bir hal aldığı zaman, Hükûmetler değişmekte, değiştirilmekte ve en azından önder kadroları yenilenmektedir. Bu baskılar, gıda maddeleri, giyim ve konut sağlanması gibi temel tüketim alanlarında çok yüksek fiyatlar biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, çok sıkı kontrol edilen ekonomilerde arz yetersizliği ve kalite düşüklüğü şeklinde de kendisini gösterebilir. Baskılar, kamu hizmetlerinin çok yetersiz olması ya da ücretlerin temel ihtiyaçları karşılamaktan uzak kalması şeklinde de olabilir. Halkın yaşamını etkiliyen fiyat artışlarının tüm etkilerini burada saymaya olanak (ve gerek) yoktur. Sonunda ortaya çıkan, kitlelere yayılan derin tatminsizlik, iktidardaki yönetimin gücünü zayıflatır. Yapışkan enflâsyon içinde olan hiçbir ülkenin Hükûmetine

güçlü ya da kararlı (istikrarlı) bir Hükûmet olarak bakılamaz. Enflâsyonun giderek artan varlığının, geniş ölçüdeki ve bünyesel işsizlik ile yanyana görülmesinin, ülkelerin temel ekonomik sorunu olması da şaşırtıcı değildir. Kısacası konu, iki karabasanın birlikte olmasıdır : birincisi kabul edilemiyecek ölçüde bünyesel işsizlik diğeri ise, kabul edilemiyecek ölçüdeki müzmin fiyat artışları. Ancak, daha fazla şaşırtıcı - ve sorunun daha ağır aşması ve başarılı şekilde karşı konulması daha güç hale gelmesi demek olan, gerçekten üzücü - yanı, yıllar öncesinden beri görülmekte olmasına rağmen, ne denli ihmal edilmiş bulunduğudur. Özet olarak, enflâsyonun nedenlerinin olduğu kadar etkilerinin de daha derinden ve daha geniş olarak incelenmesi ve kavranması gerekmektedir; bu, ister siyasal süreç aracılığı ile ister ticaret birlikleri, firmaların kurduğu meslekî kurumlar ve sosyal örgütler gibi özel kuruluşlar aracılığı ile Hükûmet Kararları üzerinde halkın etkin olduğu yerler için, özellikle daha doğrudur. Ancak bu kavrama ve bilincine varma sağlandığı zaman, halk kamu politikaları arasında uygun bir seçim yapabilir.

Şimdi, yapışkan enflâsyon diye adlandırdığımız, çok sayıda ülkedeki fiyatlardaki kronik artışın durdurulmasının öneminin ne olduğu ve bu işin en az sosyal maliyetle etkin bir biçimde nasıl yapılacağı sorusuna geliyoruz. Bu konuda yargıda bulunmak için, yapışkan enflâsyonun nasıl meydana geldiği, kendisini nasıl belli ettiği, önemli etkilerinin neler olduğu ve neler yapılabileceği konusunda bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bize kalırsa, bu konuda kişi, ailesi, toplumu, ulusu ve dünya açısından anlamlı bir yığın sorun mevcuttur.

4

MÜZMİN ENFLASYON ORTAMININ MEYDANA GELİŞİ

Gerçek ve Önyargı

Ekonominin yönetimi, özellikle Hükûmetin sorumlulukları ve görevleri yanında, piyasa düzeni ile işliyen özel teşebbüsün eşitliği ve etkinliği üzerindeki geçmişteki görüşlerin kalıntıları, enflâsyona karşı davranışları etkilemektedir. Davranışlar, siyasal düşmanlıklar ve sapmalar ile de karmaşık bir hal almıştır.

Enflâsyona karşı olmak, çoğu kez siyasal tutuculukla, sosyal ve ekonomik ilerleyişe karşı olmakla bir tutulmuştur. Bu kişiler, yüksek istihdam düzeyini sağlamaya ve devam ettirmeye, sosyal güvenliğe, sağlık olanaklarından parasız yararlanmaya ve yirminci yüzyılın refah devletinin öteki yararlarına karşı sayılmışlardır. Enflâsyona karşı olmaya, yoksulluk ve toplumsal farkların acımasız biçimde görmemezlikten gelinmesi yanında, statükonun kötü görünümlerinin onaylanması ve sosyal hareketlilik ile ortaya çıkacak fırsatlara karşı olunması olarak bakılmıştır. Enflâsyona karşı olma, gelir dağılımında dengesizliklerin ortaya çıkmasına kayıtsız kalma olarak da eleştirilmiştir. Bu görüşler, yapışkan enflâsyonun sebep olduğu zararın ciddiyetinin bugün bile değerlendirilememesi ve sorunun yeterince de-

rinliğine incelenmemiş olması nedenile hâlâ mevcut bulunmaktadır.

«Liberal» görüş ise, tutucuların enflâsyona karşı tutumlarından şüphe etme eğilimindedir. Acaba tutucuların bu «karşı» tutumları gerçekten tam istihdama, yüksek ücretlere ve güçlü ticaret birliklerine karşı mıdır? Enflâsyona karşı oluşları, gerçekte, daha derinde hissedilen sosyal çarpıklıkları ve siyasal yargıları mı gizlemektedir? Aynı zamanda, siyasal yönden tutucu bir kişi, çoğu kez, çeşitli nedenlerle anti-enflâsyonist politikalarından ve istikrar (stabilizasyon) programlarından yana da olmaktadır.

Bu tür kimseler, Devletin sorumluluk alanını genişletmesinden hoşlanmamaktadırlar. Zira böyle bir Devletin kişinin özgürlüğünü, inisiyatifini ve kendine güvenini zedeliyeceğine inanmaktadırlar. Liberal görüş sahipleri ise, Devletin, enflâsyon sonucunda gerçekten zarar görenleri ve toplumun diğer kesimleri yanında en az korunmalı kesimlerini etkiliyen politikaları karşısında en çok tepki gösterenlerin kendileri olduğunu düşünmektedirler.

Gerçekten de, enflâsyona bakış açıları, karışık bir durumdadır. Bununla birlikte, nihai analizde, kamu oyu iktisadî ve sosyal koşulları ve gelişmeleri karşılaştırmalı ve değerlendirmelidir. Her vatandaş özgürce tercihini yapmaktadır - örneğin ulusal siyasal yargılamanın bir parçası olarak oy vermekte ya da tercihlerini başka biçimlerde ifade etmektedir - . Tercihleri, mevcut koşulları devam ettirecek ya da değiştirecek politikaları desteklemekte ya da karşı olmaktadır. Birey bu seçimleri yaparken, birbirini tutmaz istatistikler, tablolar, analizler ve Hükûmetin «beyaz kâğıtları» tarafından devamlı «bombardıman» edilmektedir. İster bir lideri izleyerek,

ister kendi ön yargıları ile hareket etsin bu durum değişmemektedir.

Depresyon ve Savaştan Arta Kalanlar :

Tam İstihdam Politikasının Önemi :

Yapışkan enflâsyonun şimdiki mevcut durumunu incelemeye dönmeden önce, özellikle kamu oyu kararlarının yeryüzündeki bünyesel enflâsyonun gelişmesini engellediği savaştan hemen sonraki dönem, bu alandaki düşüncelerin, yazıların ve uygulamaların çoğunu etkilemiş bulunan siyasal ve sosyal çarpıklıklara kısaca değinmeliyiz. 1930'ların büyük bunalımı, o günleri yaşıyan halkın tüm ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları karşısındaki davranışını derinden etkilemişti. O günlerden etkilenen, o günleri yaşayan kişilerin çoğu günümüzde lider kadrolarını işgâl etmektedir. Bunalım süresince, işsizlik oranı, yüzde 15 ya da daha yüksek oranlara ulaşmıştı. Daha kötüsü, bu iş yıllarca böyle sürüp gitmişti. Rakamların gerçeğe uygunluğu ile ilgili tartışmalar hiçbir zaman bitmez ama, yalnızca Amerika Birleşik Devletlerinde 1930'larda, 10 ilâ 15 milyon ya da toplam işgücünün yüzde 20 ilâ 25 civarı, muhtemelen daha fazlasının işsiz olduğunu söylemek pek fazla yanlış olmıyacaktır. Bu inanılmaz rakamın - yeryüzündeki öfkeli ve çalışabilecek durumda fakat her köşedeki makine ve teçhizatın bir işe yaramaması, çalıştırılamaması nedenile kendisine bir iş bulamıyan yeryüzündeki on milyonlarla ifade edilen insanın varlığının - bir gerçek olduğu doğruydu.

Daha az göze görünen, ama en az bunun kadar önemli olan, başka bir yön, zarar gören aile ilişkilerinde, gerçekleşemiyen umutlarda ifade olunan büyük sos-

yal sefaletin ortaya çıkması olgusudur. O güne dek geçerli ekonomik ve siyasal sistemlerin başarısızlığı ortaya çıkmıştı. Çokları kötü değişiklikler istiyordu; bu başka grup ise demokratik kurumların yaşama yeteneği bulunduğuna inancını yitirmişti. Bu arada, siyasal kadrolarda değişiklikler meydana geldi. Bugün de hemen herkesin kabul ettiği gibi, tarihin en yakıcı savaşlarından birisinin esas nedeni olan ve komünizm korkusunun da yardımıyla gelişen Nazizm bunlardan birisiydi. Öte yandan, benzeri kötü durumlara düşmüş diğer uluslar zararlı bazı tedbirlerle iç durumu düzeltmek için uygulanan ve başarısız kalan «komşunun aleyhine gelişme» sloganı ile dış ticaret ve ekonomik milliyetçilik akımları ortaya çıktı. Kauçuk ve kahve gibi ilk madde fiyatlarının düşmesi bunlarla geçinen fakir ülkeleri çok sarstı. Uluslararası mali yükümlülüklerin yerine getirilmesinde büyük bozukluklar ortaya çıktı. Tarihsel, siyasal ve askeri ittifakların başarısızlığı ve bir uluslararası düzen kurma çabaları ile ilgili önemli girişimlerin başarısız kalması bunlara eklendi. Çin'de, Etopia'da, İspanya'da, başka köşelerde uzun süren savaşlar oldu. Tüm dünyadaki gazetelerin başlıkları, acıklı biçimde, ulusların başarısızlığını ve iktisadi çöküşün, sosyal kargaşalığın hızını kesme çabalarının yararsızlığını anlatıyorlardı uzun uzun. Bütün bunlar bir nedene bağlı görünüyordu : büyük ölçüdeki devamlı işsizlik. Amerika Birleşik Devletlerinde olsun, başka yerlerde olsun, olay bireylerin belleklerine silinmiyecek ölçüde kaydedildi : Bu asla tekrar edilmemesi gereken bir «günah» idi.

Fakat, 1930'lardaki işsizlik ile birlikte, ani bir fiyat düşüşü de gelmişti. Dolayısıyla, fiyat artışları, çoğu kez yanlış olarak, iyileşme müjdecisi sayıldığı halde, fiyat düşüşleri, sürüp giden depresyonun belirtisi sayılmaktaydı. Genel kanıya göre, fiyat artışları, konjoktürde yu-

karıya doğru bir hareket oluşturmakta, daha fazla yatırımı uyarmakta ve daha çok iş alanı yaratmaktadır. İstihdam edilen kişiler, şüphesiz, fiyatlar yükseldikçe, ücretlerinin satın alma gücünde meydana gelecek azalışlardan zarar görüyor olabilirler; ancak atıl kapasiteleri harekete geçirerek milyonlara yeniden iş bulmanın yararı ile karşılaştırıldığında bunun maliyeti açık ki pek ufak olacaktır.

Bu arada, bünyesel işsizliğin devamlı baskısı, soruna barışçı tedbirlerle tedavi yolu bulunmasında başarı sağlanamaması nedenile büyük ölçüde artmaktaydı. Büyük Hükûmet harcamaları, hatta - eğer kaynakların kötü yönetimi anlamını taşımıyorsa, mali güçlüklerin bir simgesi olan - bütçe açıkları, arzulanan iyileşmenin sağlanması için hep hoşgörü ile karşılanmaktaydı. Fakat alınan tedbirler olumlu sonuç vermiyordu. Sadece savaşı hazırlıyordu, savaş da büyük bunalımın üstesinden gelecekti. Almanya'da devam eden ağır bunalım, Nazi'lerin güçlenmesine yardım etti; Nazi'lerin politikaları, - çok reklâm edilmiş Nazi sloganı - «tereyağı yerine top» - idi. Sonuçta, Nazi Almanya'sı, kendisini savaşa hazırlıyarak işsizliği ortadan kaldırdı.

Buna bakarak «tam istihdamın», İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve diğerleri tarafından niçin ulusal bir hedef olarak kabul edildiği; büyüyen bulutlara ve bazı kişilerce bilinçli olmasa da reddedilmesine rağmen, büyük bunalımın anılarının, iktisadi ve sosyal düşünce içerisinde niçin en güçlü kuvvet olarak kaldığı anlaşılabilir. Bir başka «büyük bunalım»dan kaçınmak, savaş sonrası dönemin bir numaralı ekonomik öncelikli konusu idi.

Böylesine bir düşünce için gerekli olan aydınlar temeli, daha enflâsyon kökleşirken bile mevcuttu. Bunların en ünlüsü John Maynard Keynes'in yazıları, özel-

likle tanınmış eseri **«The General Theory of Employment, Interest and Money»** (İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi) bunlardan birisi idi. Bu çalışmadaki fikirlerden bir çoğu, özellikle İngilteredeki «Cambridge» Üniversitesinde uzun yıllardan sonra geliştirilmişti.

«Cambridge» Üniversitesindekilere - ve bazı başkalarına - göre, ekonomik teorinin geçerli doktrini, gözlemledikleri iktisadi olgu karşısında, geçersiz kalmıştı. Doktrin «her arz kendi talebini yaratır» diyordu. Çalışanların çeşitli faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler, meydana getirilen üretimi satın alabilecekti ve geçici kısa dönemli aksamalar olsa da tam istihdamı sağlıyacaktı. Yıllar yılı, dünyanın bu teorik görüntüsü aşağı yukarı gerçekleşmişti. Şimdi ise, İngiltere'de, 1926 yılından beri, bir yanda makine ve teçhizat atıl dururken, öte yanda işsizlik rekor düzeye ulaşmıştı. Doktrine göre, yetersizliği ortaya çıkabilirdi, ama yerel ve geçici bir olay olarak. Şimdi ise, büyük ölçüdeki işsizlik ve özel yatırımların azlığı tüm ülkeyi etkisi altına almıştı. Bununla birlikte, ekonominin, bu düşük çalışma düzeyinde ve yüksek işsizliğe rağmen güçlü bir dengeye kavuştuğu ortaya çıkmıştı. Oysa doktrin, tam tersine, dengenin ancak tam istihdamda meydana gelebileceğini öngörmekteydi.

Keynes'in «**Genel Teori**»si bu olaya bir açıklama getirdi. Gelecekteki kârlar hakkındaki kötümser beklevişler yatırımları azaltıyordu. Yatırımcılar, faaliyetlerini genişletmek için çeşitli kaynaklardan ödünç para almaktaydılar. Fakat, bu iş, işgücü satınalınması, kiralar ve ilk madde giderleri yanında, ödünç aldığı paranın faizi ile yatırımı yapmaya teşvik edecek ölçüdeki kârdan oluşan «maliyet»leri, yatırımdan beklediği geliri aşmadığı sürece devam ediyordu. Eğer ödünç para almak kârlı ise, yatırıma devam edebiliyordu. Bu ne-

denle de para politikası bu noktada önem kazanmaktaydı : para otoriteleri, para politikasını değiştirerek - yani faiz haddini düşürerek ve mevcut kredi hacmini arttırarak - yatırımları hızlandırabilirlerdi. Fakat, Keynes'in dediği gibi, beklenen kârlar çok fazla düşük olduğu zaman, faiz hadleri düşük olsa bile, yatırımcılar, faaliyetlerini genişletmek yerine, varlıklarını, para ve paraya çabuk çevrilebilir şeyler olarak tutmayı tercih ediyorlardı. Bu koşullar altında - Keynes'in çok tartışılan «likidite tuzağı» durumunda - para politikası da tamamile etkisiz kalmaktaydı. Bu durumda, bir ekonomide büyük ölçüde işsizlik olsa bile, düşük bulunan arz düzeyinde talebi düşürerek dengeye ulaşabilirdi.

Bununla birlikte vergi politikası - vergi indirimleri ya da Hükûmet harcamalarında artışlar yapılması -, para politikasının iş göremediği yerde, ekonomiyi etkin biçimde harekete geçirmek için yararlı olabiliyordu. Hükûmet harcamaları yetersiz kalan özel yatırımlara ilâve olabilirdi; böylece, ekonomide tıpkı özel yatırımlar artmış gibi bir etki yapabilirdi. Bunun sonuçları ise, istihdamın yükselmesi, gelirin artması, - hem üretim ve hem de tüketim malları - talebinin çoğalması olacaktı. Ekonomide eğer tam istıhdam yoksa, bu durumda, büyük ölçüde istihdam artacak ve ekonomi yeni bir denge durumuna yaklaşacaktı.

1940'larda sonundan bu yana, bu tür görüşler iyice yaygınlaşmıştı. Depresyon sırasında uygulanan Hükûmet politikalarını formüle etmekte «yeni iktisadrn» bu fikirlerinin ne denli etkin olduğu hala tartışılmaktadır. Ama, en azından bu görüşler denendi. Ne var ki, bu görüşler, özellikle vergi gelirlerinin düştüğü deprasyon dönemlerinde Hükûmet harcamalarının azaltılması gerektiği ve eğer piyasa düzeni Devlet müdahalesi olmaksızın işleyebilmekteyse, ekonomilerin rahatsızlıklarını daha

çabuk ve daha iyi sonuçlarla düzeltebileceği şeklindeki güçlü geleneksel görüşler ile çatışıyordu. Ekonomiyi hareketlendirmek için harcamalarda yapılacak bütün artışlar, piyasa düzenine Devletin müdahalesi olarak görülüyordu. «Anti - konjonktürel» tedbirler, özellikle kamu harcamalarında artışlar ve buna bağlı olarak bütçelerde büyük açıklar verilmesi isteksizce de olsa denendi. Fakat İkinci Dünya Savaşı araya girdi ve ekonomileri canlandırmak için yüksek düzeydeki Devlet faaliyetinin sağlıyacağı etkiyi görmek için, ülkelerin kendi arzularıyla ortaya çıkmış olması da, iyi bir örnek oldu.

İktisadi Hayattaki Devlet Payının Büyüklüğünün Savaş Dönemindeki Başarılı Rölü

Büyük bunalımın tatminsizlikleri ve başarısızlıkları ile İkinci Dünya Savaşının dehşetini karşılaştıracak olursak, ortaya çıkan durum, savaş halindeki ekonomilerin işsizliği ortadan kaldırdıklarıdır. Savaş, yalnızca kısmi de olsa başarının nasıl sağlanabileceğini göstermişti : Hükûmetler işsizlikle başa çıkabilirlerdi. Savaşın gerektirdiği faaliyetler yerine sivil hayatın gereklerini koyarak, barış zamanında da aynı sonuç alınabilirdi. İşsiz yığınlar, gene, çalışabilecekleri makine - teçhizat mevcut bulunduğu sürece, ekonominin ve toplumun «pasif» kaleminde değil, potansiyel aktif varlıkları olarak görülüyordu.

Daha büyük miktardaki yani tam istihdamdaki işgücünün üretimi için talep yaratmak mümkündü. Amerika Birleşik Devletlerinde, çok sayıda insan silâh altında iken ya da savaş malzemesi imal ederken, yüksek tüketim düzeylerine ulaşılmıştı. Bu artış, on milyonun üzerindeki işsize de iş verilmesiyle elde edilmişti üste-

lik. Tabiatıyla, kadınların da ev işleri ile uğraşacak yerde üretici duruma geçmelerinin ve hem fabrikalarda, hem de çiftliklerde işgücü etkinliği ile verimlilikte görülen inanılmaz derecedeki büyük artışların da rolünü ihmal etmemek gerek. Buradan öğrendiğimiz de, üretimin, Hükûmetin dilediği düzeye, çabuk ve kesin olarak çıkabilmesinin plânlanmasının olanak dışı olmadığıdır.

Savaştan arta kalan bir başka husus da, barış zamanındaki kamu harcamaları ve vergilemeye karşı tutumlarda görülen değişikliktir. Bütçe açıkları, iç borçlanma ve faiz hadlerine karşı davranışlar da farklılaştı. Büyük açıklar, iç borçlardaki büyük artışlar ve - yalnızca ilgili olduğu borcun değil, aynı zamanda özel yatırım ve tüketimin de maliyetini düşüren - düşük faiz oranları savaş döneminin mali araçları idi. Savaş döneminin vergileri, ve kamu harcamaları o denli büyüktü ki, savaştan sonra her ikisinin azaltılması halinde bile, gene de barış dönemi standartlarına göre bir hayli yüksek olacaktı. Fakat savaş kazanıldı ve işsizlik ortadan kalktı!

Büyük kamu harcamaları savaş döneminin önemli bir özelliğiydi. Getirdiği yenilik, barış zamanının devamlı işsizlik ve iktisadi durgunluk sorunlarıyla, kamu harcamalarının genişletilmesi şeklindeki savaş döneminde uygulanan politikalar yoluyla başarılı bir şekilde mücadele edilebileceği görüşünün geçerliliğini test ettiği kanısıdır. Açıktır ki, bu tür vergi politikası uygulamalarına öncelik vermeye devam etmek, buhranların yeniden ortaya çıkmalarını önlemekte yardımcı olabilirdi.

Savaş boyunca, mal talebi, sonradan «enflâsyonist açık» olarak adlandırılan durumu meydana getirerek arz miktarını aşmıştı. Yaygın fiyat, ücret, üretim kont-

rolleri yüzünden fiyatlar yükselmeden korunabilmişti. «Açık» enflâsyon, «baskı altında» enflâsyona dönüştürüldü. «Açık» enflâsyon deyimi, burada işgücü arzı, makine ve teçhizat ile üretim için gerekli ilk maddeler giderek azalırken, talepte - gelirler ve kârlar arttıkça sivil tüketim ve yatırım mallarında olduğu gibi, savaş malzemesi talebinde de - meydana gelen büyük artışlar ve ücretler ile fiyatların hızla yükselmesine tanık olmak anlamına gelmektedir.

Bu süreci önlemek için savaş ekonomisi kuralları uygulandı. Fiyatlara ve ücretlere yükselme fırsatı verilmedi ve her ikisi «baskı altında» alındılar. Piyasa düzeninin yerini Devlet alarak, yalnızca genel fiyat ve ücret düzeyinin sorumluluğunu değil, ayrı ayrı fiyatların ve ücretlerin ve böylece de bütün nisbî fiyatlar ve ücretler kalıbının yükünü de üzerine almıştı. Piyasa düzeni artık tüketici taleplerini yansıtmıyor, firma kararları tüketici taleplerine cevap olarak ortaya çıkmıyordu. Mal ve hizmetler, hala para karşılığında mübadale edilmekteydi. Ekonomi bir «piyasa ekonomisi»ne benziyordu. Bankalar, özel teşebbüsün sahip olduğu fabrikalar, çiftlikler, araçlar, dükkânlar ve benzin istasyonları gibi piyasa ekonomisi araçları halâ mevcuttu. Fakat fiyatların, mal ve hizmetlerin arz ve talep koşullarındaki değişmeleri yansıtma ve tüketimin, üretimin, ticaret hacminin, arz ve talepteki kaymalara kendini uydurabilmesi için bir uyarı olma niteliğindeki ekonomik fonksiyonunu şimdi Devlet üzerine almış bulunuyordu. Piyasadaki - çoğu özel kişilere ve firmalara ait olan - milyonlarca iktisadi birim yerine, şimdi ekonomi, özel kesimden gelen müşavirlerin de yardımıyle kamu görevlileri tarafından yönetilmekteydi.

Kontrollü fiyatlar, ücretler dahil hesap yolu ile bulunmuş ortalama maliyetleri yansıtmakta ve ayrıca ye-

terli kâr oranlarını içermekteydi. Sorumsuzca bütün ekonomideki ya da bazı sanayi dallarındaki koşulları ihmal ederek hazırlanmış değildi. Uzun uzadıya incelenip kabul edilmekteydi. Fakat, üretim ve tüketim kalıbı barış dönemi standartlarını değil, savaş döneminin gereklerini yansıtmaktaydı. Kontroller, arz ve talebi, nisbî fiyatlar ve ücretlerde kaymalar meydana getirme yolu ile dengeye getirmiyordu; tüketim malları talebi özellikle baskı altındaydı ve büyük ölçüde karşılanmamış durumdaydı. Bundan ötürü de, bireylerin alternatifleri az idi ve büyük ölçüde tasarrufta bulunmak zorundaydılar. Tüketim ve üretim malları, ayrıntılı ve karmaşık hükûmet kuralları yolu ile «karneye bağlanmış» bulunuyordu. Bu iş esas itibariyle tüketici düzeyinde, hükûmetin maaşsız memurları durumunda olan dükkâncılar ve benzin istasyonları müstahdemleri tarafından idare edilmekteydi. Ortaya çıkması hiç de süpriz olmayan büyük ölçüdeki karaborsaları bir yana bırakırsak, karneye bağlanmış malların fiyatlarını düşük tutma işi fiyatlar düşük olduğu zaman gerekli üretimin devam etmesini sağlamak üzere, üreticilere sık sık hükûmet tarafından ödemeler ve yardımlar yapılmasını gerektirmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer savaş ekonomileri, (ücretler, kârlar, temettüler ve benzerleri gibi) teşvik tedbirleri uyguladılar, fakat bunlara hâkim olan üreticiler ve tüketiciler değil, devlet idi. Herkes tarafından kabul gördüğü için, kontroller düzeni oldukça iyi çalıştı. Savaşın gereklerinin karşılanması üstün gelmişti ve beklenen şey bu kontrollerin geçici olması ve savaş sonrasında ortadan kalkmasıydı.

Gelirler artarken, tüketimin artmasına izin verilmemişti. Kişiler, tüketim yerine tasarrufta bulunmaya teşvik ediliyordu. Tasarruf etme, yalnız yurtseverce bir davranış olduğundan değil, savaş sonrası döneminde de

satın alma güçlerini koruyacakları umulduğu için çekiciydi. - Savaş bonoları, bankalardaki mevduat ve diğer limit aktifler şeklinde - ortaya çıkan tasarruflar, savaş sonrasında talepte, ani ve büyük bir artışa neden olabilirdi. Bu arada, fiyat kontrolleri nedenile, bu tasarrufların satınalma gücü hiç olmazsa şimdilik, enflâsyon yüzünden düşmemiş durumdaydı.

Satınalma gücünün biriktirilmesinin savaşı hemen izliyen dönemdeki önemli faktörlerden birisi olacağı anlaşılmaktaydı. Enflâsyonist etkileri ise tamamiyle tahmin edilmemişti : - belki de tahmin edilememişti - . Söylediğimiz gibi, üstlenilen risk, en doğru ifadesi ile, savaşı kazanmak için ödenen ufak bir fiyattan ibaretti. Ayrıca riski göremeyen, buna karşılık, satınalma gücünü büyük ölçüde biriktirmenin avantajları ile ilgilenen çok kişi vardı. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve diğer yerlerdeki piyasa ekonomilerinin, barış zamanındaki büyük ölçüdeki işsizlik sorununu çözememiş bulunduğu için, barışın, 1930'ların bunalımlı koşullarını geri getireceği kaygısı ve bekleyişi yaygındı. Kısılmış tüketim talebi birikimi ile savaş yıllarında yapılan tasarruflar bir arada bulunuyordu; bunlar, çoklarının savaş sonrası dönemde geri gelmesini beklediği bunalım koşullarının ortadan kalkmasını sağlıyabilirdi. Fiyatlar, bu baskı altındaki talep sonucunda artabilirdi ama bu artışların, düşük düzeyde ve geçici olması bekleniyordu. Buna karşılık geçici değil devamlı, küçük oranda değil, yüksek oranlı bir barış dönemi enflâsyonu için ortam hazırlandığının farkında değildi kimse.

5

1945 YILININ YENİ DÜNYASI

Refah Devleti

Doğrudan doğruya savaşın sonuçlarından birisi sayılmasa da, savaşın güçlendirdiği sosyal davranışların yol açtığı bir başka gelişme de, «refah devleti» ilkesinin kabulü oldu. Gerçekten de, refah devleti yüzyıllardan beri gelişmekteydi. Sosyal tarihçilerle iktisat tarihçileri bu gelişimin kökenlerini ya da bu gelişimi sağlayan olayları bize aktarmaktadırlar. «Beveridge» çilik - sosyal hukuk alanında çalışan İngiliz devlet adamı Sir William Beveridge'in öncü çabaları ve faaliyetleri ile ilgiyi çeken ve sanayileşmenin getirdiği yoksulluğu konu alan akım - diye adlandırılabileceği bir görüş tarzı, 1940'ların, ortasında, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri dahil çeşitli ülkelerde tutuldu. Avustralya, Almanya, İsveç ve Yeni Zelanda gibi ülkeler ise, refah devleti rüyasını gerçek yapma yolunda epey yol almışlardı.

Refah devleti ilkesinin kabulü, bir çok yönlerden, ağır ve uzun süren depresyon dönemlerinden kaçınma konusunda Devletin sorumluluğunun kabul edilmesine benzemektedir. Fakat refah devleti, sadece farklı tarihsel kökenlere dayanmadığı - bunun yanında insanlığın yoksulluk ve işsizlik savaşma istekleri gibi konuları da kapsadığı için - istihdam sorununun getirdiği sorumlu-

lukların ötesinde Devlete yeni yeni sorumluluklar getirmektedir. Çalışanın yanında çalışamıyacak durumda olanı, kısaca herkesi kavramakta, onların yaşantılarının çeşitli görünümleri ile ilgilenmeyi gerektirmektedir. Örneğin bireylerin, ileri yaşlarda iken, çeşitli güçlüklerle karşılaşmamaları, sağlık yardımından yoksun kalmamaları ya da gelirlerinin yetersizliği nedenile yüksek öğrenim olanağı elde edememelerinin önlenmesi kavramları, bireyin isteği dışında işsiz kalması halinde karşılaşacağı ekonomik güçlüklerden korunması gereğine ilâve edildi. Bunlar, kabul edilen siyasal ve sosyal antlaşmalarda yer aldı ve İkinci Dünya Savaşından hemen sonra, hemen her ülkenin yasalarına girdi.

Bu kavramlar, kabul ettikleri yükümlülükleri yerine getirme olanakları bulunup bulunmadığına bakmaksızın büyük - küçük çeşitli ülkelerin yasalarında, anayasalarında yer aldı. Gelişme yolundaki ülkeler dahi, bu sosyal kavramları Devletin halka karşı yükümlülükleri içerisine soktular. Ülkeler, bu refah yardımlarının kapsamında ve bu konudaki cömertlikte birbirlerinden farklı esaslar kabul etmişlerdi. Çoğu, uygulamada, yapmayı vaad ettiklerini başaramamış durumdadırlar. Bazı ülkelerde, bazı sosyal güvenlik alanlarına hiç el atılamamakta ve halkın bazı kesimleri, diğerlerinden daha fazla yararlar sağlamaktadırlar. Bununla beraber, iktisadi ve sosyal güvenliğin mevcudiyeti ya da bir hedef olarak kabul edilmesi, günümüzde artık Devletler tarafından prensip olarak hemen her yerde kabul edilmiş ve geniş bir uygulama alanı da bulmuştur.

Sosyal, siyasal ve kültürel değerler sistemindeki dönüşüm, henüz çoğu ülkede mevcut bulunmayan yeterli bir ekonomik temelin kurulmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte, geçmişte ulaşılan iktisadi gelişme oranları ve tam istihdamın, sosyal yararlardan tüm hal-

kın faydalandığı şeklinde yorum yapılmasına yeterli olduğu düşünülmekteydi. Toplum yönetimine ilişkin kurallar, bireyin diğer bireyler ile ilgili sorumluluklarının evrimindeki bu yeni aşamaya katkıda bulunmaktaki heves ve bu sürece herhangi bir biçimde engel olmanın siyasal sonuçlarının hesaplanması yüzünden ihmal edildi. Her türden sosyal güvenliğin kabul edilmesi, iyimser bir görüşle, Keynes'in görüşlerindeki hususların gerçekleşmesi ve Devletin, o savaşta da görülen mucizeler yaratan gücüne olan imancın sonucu olarak mütalâa ediliyordu.

Her ülkede siyasal gruplar ve önderler, bu refah hedeflerinin gerçekleştirilmesi ilkesine bağlı kalacaklarına and içiyorlardı. Aşağı yukarı her ülkede bu hedefler, geçerli siyasal gelenek ve faaliyetlerin öylesine önemli bir kısmını meydana getirmekteydi ki, tam istihdam ve ulusal savunma hariç, diğer tüm ulusal önceliklerin hiçbirisine ilk sırada yer verilmiyordu. Tam istihdam ve refaha verilen değer, on - dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyıl başında, yalnızca serbest ticaret ve kendi kendine işleyen piyasa düzeninin kazanabildiği ilgi düzeyine ulaşmıştı.

Yeniden İmar ve Bolluk Yaratılması

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük gereksinme, kuşkusuz, çok sayıdaki sanayi ülkesinin yeniden imarı sorunu idi. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere, Sovyetler Birliği, Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, İtalya, Norveç, Denimarka, Avusturya ve Çekoslovakya 1939'lardaki sanayileşmiş ülkelerin çoğunluğunu meydana getiriyorlardı ve hepsi de savaşa katılmıştı. Yalnızca, sanayileşmiş ülkeler arasında bulunan İsveç ve İsviçre savaşa doğrudan doğruya katılmamışlardı.

Savaşa katılanlardan ise, sadece, Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada, ülkelerinin yıkılması yönünden ya da teçhizattan yana büyük sıkıntılara uğramadan savaşı atlatabilmişlerdi.

Savaş, Avrupa ve Japon'yadaki sanayiin çoğunu harap etmişti. İkinci Dünya Savaşının şiddeti karşısında herkes uyuşmuştu. Herkes sığınaklara doluşuyor ve savaş kaybedilirse dünyanın durumunun nice kötü olacağını birbirlerine anlatıp teselli buluyordu. Bazı kişiler, neredeyse dünya ölçüsünde başarıya ulaşacakken yok edilen Nazi savaş makinesi demek olan Alman sanayiinin, dolayısıyle Alman ekonomisinin, yeniden imar sırasında, en az gelişmiş ekonomi olarak bırakılmasını teklif edecek kadar ileri gidiyorlardı. Birey ve bireyler arasındaki ilişkiler üzerindeki etkilerini bir yana bıraksak bile, savaşın ekonomik etkileri, Avrupa medeniyetini neredeyse yok olmanın eşiğine getirmişti. Harap olan yerlerin hızla imarı gerekmekteydi. İnsancıl duygular yanında, büyük siyasal değişikliklerden duyulan kaygı, bu düşüncenin güçlenmesine yardımcı oldu.

Başlangıçta, herşey mahvolmuş görünüyordu; fakat, Almanya ve Japonya'ya giden özel inceleme heyetleri, bu ülkelerde gene de birşeylerin kalmış bulunduğunu tesbit etti. Sanayi kapasitesinin yeniden yaratılması ve işgücünün yeniden çalışmaya başlaması için gerekli olan yatırımın tutarı 1945 yılında belli değildi. Dev boyutlara ulaşacağı açıktı yalnızca. Yollar, köprüler, okullar, hastahaneler, kiliseler, müzeler, barajlar, fabrikalar, kamu konutları kısacası yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş bulunan alt - yapı yatırımlarının çoğu, hasar görmüş ya da harap olmuştu. Mutlu bir rastlantı, hedefin önceden saptanamaz derecedeki büyüklüğüne rağmen, savaş deneyi, Devletin yeniden imar işine sahip çıkmasının, birkaç yıl içinde, Avrupa ve Japonya'da sı-

nai yapıyı yaratacağı, gerekli, alt yapıyı hazırlıyacağı ve herkese tekrar iş olanağı açacağı konularında halka güven veriyordu. Bu güven, 1947 yılında Marshall Plânı'nın yaratılmasına varan kararın alınmasına zemin hazırlamış oldu.

Marshall Plânı'nın odak noktası, en hızlı biçimde yeniden imarın sağlanması idi. Başarısı Devletin öncülük ettiği yeniden imar programının bir zaferi oldu. Sonuç, siyasal olduğu kadar ekonomik yönden de büyük bir başarı oldu. Batı Avrupa ve Japonya, sadece, kısa zamanda savaş öncesi üretim düzeylerine erişmekle kalmadılar, az bir zaman sonra bu düzeyi de aştılar. İşsizlik önlenmiş ve savaştan önceki oranlardan daha yüksek büyüme hızları elde edilmişti. Yeniden imarı, sürekli refahın sağlanması izledi. Konut gibi özel alanlardaki sorunlar devam ediyordu. Ancak yeni teknolojiler, çok sayıda sorunun çözümünü büyük ölçüde hızlandırıyor, daha genel ifade ile ekonomilere itici güç oluyordu. Marshall Plânının başarısı, savaş sırasında teyit edilen, Devletin, 1930'lardaki korkunç deprasyonun yeniden meydana gelmesine engel olabileceği görüşünü daha da güçlendirdi.

Amerika Birleşik Devletleri ve Kanadanın bile, ekonomiyi bir barış ekonomisine çevirmek için zamana ihtiyaçları vardı. Sanayiin gereksindiği teçhizatı hazırlamak silâhlı kuvvetlerden terhis edilen işgücünü emebilmek ve aşınmış fabrikaları, yolları vb. yeniden yapmak, hep zaman gerektiriyordu. Bütün bunlar, savaşı kazanmak için geliştirilmiş bulunan teknolojilerden yararlanılarak yapıldı. Savaş nedenile gelişen teknolojiler, barış zamanında uygulandığında, barış zamanındaki üretimde ve dağıtımda devrim yaratıyordu. Tarih, savaş dönemi teknolojilerinin, barış döneminde kullanılmasının örnekleriyle doluydu. Gerçekten de, bazı tarih-

çiler ve sosyologlar, silâhlanma dönemini hazırlık dönemi ve savaş dönemini de hızlı bir keşifler ve icatlar dönemi olarak görmektedirler.

Görülmeyen husus, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın üretim kapasitelerini büyük ölçüde artırmış olmalarına rağmen, savaş sonrası hedeflerin ve talebin ulaştığı boyutların bu ekonomileri bile kaçınılmaz olarak zorlayacağı idi. Talep yetersizliği olacağından korkulurken bu kez aksine, ekonomide aşırı talep bulunması, olağan bir olay haline gelmekteydi. Kısmen savaş dönemindeki taleplerin baskıları nedenile normal olarak ihmal edilen makine - teçhizatın aşınması yanında, yeni teknolojilerin geliştirilmesi de, savaştan hemen sonraki dönemin taleplerinin artmasına neden olmaktaydı. Aşınan miktar kadar daha fazla sermaye gereği ortaya çıkmaktaydı. Yeni teknolojiler yalnız üretim kapasitesini artırmakla kalmamakta, üretilen mallar kadar yeni sermayeye olan talebi de yükselmekteydi. İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nde geliştirilen tekniklerin çoğu, barış döneminde de uygulanabilecek nitelikteydi. Örneğin, yeni kimyasal maddeler, malarya ve zatürree gibi yaygın hastalıkların önüne geçebilecekti. Radyo haberleşmesinde bilgi sayarlarda, televizyonda, diğer elektrikle işliyen cihazlarda, uzak mesafelerde kullanılan uçaklarda ve atom enerjisinden yararlanmada kaydedilen ilerlemeler de barışta kullanım alanı bulabilecek nitelikteydi.

Tüketiciliğin Hızlanması

Dünya ölçüsünde tahribata rağmen, savaşın bir sonucu da, özellikle daha iyi bir yaşam için gerekli malzeme ile ilgili olarak, bireylerin gelecek hakkındaki

umutlarını artırması oldu. Yirminci yüzyılın başlarında, Amerikan ekonomisinin gidişi, ilerlemenin devam edeceği yolunda bireylere güven veriyordu. Yüzyıl, artan umutlar yüzyılı olmuştu. Birinci Dünya Savaşı, Amerikan ekonomisinin sanayileşmesini hızlandırmıştı. 1920'ler, çoklarına göre, «**Amerikan Rüyası**»nın yaşandığı ilk yıllar oldu. Bol gıda, yeterli giyim eşyası büyük ölçüde gelişen konut, otomobil, döşeme, mutfak malzemesi, buzdolabı, her yere elektriğin girişi, üniversite sonuna kadar parasız öğrenim v.b. Ülkedeki daracık yollar giderek artan ölçüde, geniş, büyük yollara dönüşüyordu hızla. Böylece, Dünyanın Amerikanlaştırılması için temel teşkil eden, Amerikanın Amerikanlaştırılması başladı. «Büyük Bunalım» geldiğinde daha bitmemişti bu iş.

Amerikan Rüyasının tekrar yaşanması için savaş boyunca uygulanan iktisadi mucizelerin yeniden yaratılması kalmıştı geriye. Fakat, bu kez, her ülkedeki, her şehirdeki, çiftliklerdeki herkesi içine alacaktı. İkinci Dünya Savaşında Amerikada Birleşik Devletleri, tarihteki en büyük askeri güce ulaşmıştı ve hala halkına gittikçe yükselen bir hayat standardı sağlamaya devam ediyordu. Düş, daha parlak, daha renkli hale gelmişti. Artık «kabul edilebilir» hayat standartları ve yoksulluk için, yeni tanımlar yapılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, otomobil satıcıları, büyük ölçüde yeni oto siparişi almışlardı. Yeni konut, buzdolabı ve diğer dayanıklı mallarında da durum aynıydı. Aynı zamanda, beslenme, giyinme ve dış görünüş ile ilgili yeni değişiklikler ve yeni kalite kavramları çıktı ortaya. Bu arada, kozmetik sanayii yıllık hacmi milyarlarca dolar olan bir üretim dalı haline geldi. İstihdamın düzenli oluşu ve giderek artan satınalma kredilerinin (tüketici kredilerinin) çokca kullanılması ile, bu tür satışlar, normal Amerikalı'nın günlük yaşamının bir parçası haline gel-

di. «Çıplak ayaklı genç» artık Amerikan gençliğini temsil eden bir simge olmaktan çıkmıştı. Kendi kendisini yetiştirmiş, okuma yazmayı zor öğrenmiş hatta hiç okuma yazma bilmeyen firma sahibi ya da tek odalı «romantik» klübesinde yaşayan yoksul beyaz veya zenci çiftçi imajı tarih oldu. Her Amerikalının yaşamı kolaylaştıran araçlardan nelere sahip olması gerektiği konusundaki kavramı, yoksulluğu sosyal yönden dayanılmaz ve siyasal yönden kabul edilemez hale getirdi. Yoksulluk, başarısızlık ya da gecikme halinde, bireyden tekrar tekrar özür diliyerek, tezelden yok edilmeliydi. Böylece, artan umutlar devri kavramı, savaş yüzünden, iyimserliği ve ihtiyatı yansıtan, mütevazı ve muntazam adımlar biçiminden çıkarak, yaşamı kolaylaştıran dayanıklı tüketim maddelerinin geliştirilmesinde dev **adımlarla ve sıçramalarla gitmek şekline dönüştü. Önce** Amerika Birleşik Devletleri, daha sonra da diğer ülkeler, günümüzün «tüketicilik» akımına varan yolu tuttular.

Bununla birlikte, tüketim malları üzerinde böyle ısrarla durmamız, İkinci Dünya Savaşından bu yana ortaya çıkan Amerikan Rüyası hakkında tarafsız olmayan bir açıklama yaptığımız izlenimini verebilir. Sorunun bir de estetik ve manevi yönü de vardır. Örneğin daha iyi koşullarda daha fazla eğitim, daha güzel binalar, daha çok sanat galerisi, daha fazla yaratıcı sanat gücü, daha çok müzik gibi. Amerikan silâhlı kuvvetleri dünyayı görmüştü ve daha iyi bir yaşamı olanak dahiline sokmak için hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, evrensel boyuttaki eğitimin değerine Amerikalıların ne denli inandığını gösteriyordu. Bu standartlar da dünya tüketim standartlarının Amerikanlaştırılmasının bir parçası haline geldi. Başı tuttukları her yerde, yüksek öğrenimin önemi savunuldu

ve öğrenimde önemli oranda demokratlaşma sağlandı. Öğrenimde, diğer çok şeydeki gibi, bu Amerikanlaştırma, daha önce diğer ülkelerde ortaya çıkan çok sayıda fikir ve uygulamanın massedilmesi anlamını taşıyordu. Bunlara yapılan Amerikan katkısı, bu yararların herkes tarafından yararlanılabilir ve kullanılabilir hale nasıl konulabileceğini düşünmek şeklinde oluyordu.

Avrupa tüketiminin Amerikan standartlarına uydurulması, daha İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı. Ancak, şimdi, Amerikan standartlarına uyma kavramı, savaş öncesi Amerika Birleşik Devletlerindeki düzeylerden daha yüksek olan yeni düzeylerde tüketim yapılması anlamına gelmektedir. Kuzey Amerika gibi Avrupa ve Japonya, bu tüketim bekleyişlerindeki değişmelerin etkisi altında hala bunalmaktadırlar. İktisaden az gelişmiş bölgelerde, Amerikan tüketim standartları çoğu ülkeler tarafından bilinmektedir ama ancak pek az sayıda ülke bunlara ulaşabilmektedir. Geriye kalan büyük grup için, bu standartlar, kendilerini huzursuz eden bir özlemi ifade etmektedir. Savaştan önce adı geçen ülkelerdeki yaygın fakirlik, Hükûmetleri, çabuk bir değişim vadini yapmaktan dahi alıkoymuştu. İkinci Dünya Savaşından sonra, bu Hükûmetler iş başında kalamadı. Muhalefet partileri ise hızlı, genel ve daha iyi yaşam sağlıyan tüketim maddeleri konusunda büyük iyileşmeler vaad etmedikçe, iktidara gelemiyorlar.

Kütle haberleşme araçları bu fikirleri anında yaymaktadırlar. Gazeteler, mecmualar, sinema, radyo ve televizyon bunu gerçekleştiren temel araçlardır. Amerikan iktisadi sisteminde ötedenberi mevcut bulunan reklâmcılık her yerde kopya edilmektedir. Daha önceden de var olan kredili satışlar da bunun gibi, çeşitli ülkelerde uygulama alanları bulmaktadır. Bunlar gibi,

üretim teknikleri yanında tüketici zevkleri de şaşırtıcı bir hızla tüm dünyaya yayılmaktadır. Bu da, dünya boyutunda bir bünyesel enflâsyonun meydana gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Amerikan Rüyasının ciddi siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar yarattığının ortaya çıkması bu olguya ancak biraz gölge düşürdü. Amaç herkesi müreffeh hale getirmek idi. Böyle bir bolluğun meydana getireceği kalıntıların neler olduğu acılı bir deneyler dizisi ile anlaşılacaktı : yapışkan enflâsyondan, halkın geniş kesimlerine yayılan giderek artan güçlüklere, şehirlerin yakılıp yıkılmasına, artan suçluluğa ve uyuşturucu madde alışkanlığına dek uzayan bir zincir. 1950'lerin, huzursuz 1960'ların ve hala huzurun gelmediği 1970'lerin tohumlarını işte böyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki koşullarda ve davranışlarda bulabilmekteyiz.

Yeni Bir Dünyanın Meydana Getirilişi

Sahne, Dünya iktisat tarihinde yeni bir dönemin açılması için hazırdı artık. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri, Kuzey Amerika, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda için, bu yeni dönem, istisnai denilebilecek derecede yüksek ulusal büyüme hızlarının, düşük işsizlik düzeylerinin, 1930'ların büyük bunalımına oranla küçük küçük ekonomik durgunlukların bulunduğu, dünya ticaretinde daha önceden hiç görülmemiş bir genişlemenin meydana geldiği devir olacaktı. Ama bütün bunlar gene daha önceden hiç görülmemiş etkileri de birlikte getiriyordu. Gelişmekte olan ülkeler açısından, Devlet sosyal ve iktisadî kalkınmayı üstlendiği oranda, nisbeten hızlı bir büyüme de meydana gelebilecekti. Fakat yaygın yoksulluk devam edecek, giderek artan ve

çoğu kez dayanılmaz hale gelen işsizlikle birlikte nüfus patlamaları olacak ve gelir dağılımında büyük farklılıklar görülecekti. Bunun yanında, kendine yeterli (viable) ekonomi ve toplum oluşturmak için gerekli özel ve kamu kurumlarını meydana getirmekte ötedenberi karşılaştıkları büyük güçlükler nedenile daha da ağırlaşan kronik bir sosyal ve siyasal istikrarsızlık da gelecekti ülkelere. Bu dönem, birisinin birbirinden farklı iktisadi trendlere sahip bulunan ulusal ekonomiler (ya da imparatorluk ekonomileri) yerine bir dünya ekonomisine doğru hızlı bir evrimleşmenin meydana geldiği bir dönem olacaktı. Bu arada, Devlet, özel kesimin yönetici birimi ve işgücü, piyasa ekonomisinin temel niteliğini önemli ölçüde değiştiren bir biçimde davranacaklardı. Her ülkede, yığınların giderek artan umutları, bir gelgit gibi zaman zaman azalıp çoğalacaktı. Maddeci Batı, maneviyatçı Doğu gibi daha önce yapılmış bulunan ayrımlamalar çağ dışı kalacaktı. Yaşam koşullarını iyileştiren tüketim maddeleri her toplumun hedefi haline gelecek ve ülkeler arasında ya da ülke içinde bu maddelerdeki önemli farklılıklar sert biçimde eleştirilere konu olacak ve Devletler bu farkları azaltmak için tedbirler almak zorunda kalacaklardı. - Dünya nüfusunun 1950 yılındaki 2,5 milyarlık düzeyinden, 1970'de 4 milyar kişiye çıkması şeklindeki nüfus patlaması ve çevre kirlenmesi gibi - ortaya çıkan beklenmedik sonuçlar, ürünlerde de görülebilmekteydi. Fakat bu sonuçlar, başarısızlığın değil de, başarının meyvası idi öncelikle.

Sahne ayrıca kronik ve önemli oranda bir enflâsyon için de hazırlanmıştı. Devletin artan rolüne rağmen (bazılarına göre bu nedenle), ortaya çıkan yeni iktisadi ve sosyal koşullar, üretim muntazam bir biçimde artsa bile, hemen hemen her yerde, arzı aşan bir mal ve hizmetler talebi meydana gelmesine neden olmuştu. Eski

talepler tatmin edildikçe yerlerini hemen yeni talepler almaktaydı. Giderek artan bolluğun ortasında yaşanan kronik kıtlık paradoksal görülüyordu. Üretim kapasitesinin artışından sağlanan kazançlar, talepteki büyük artışlar nedenile hemen sonra ortadan kalkmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı nedenile ortaya çıkan değişik umutlar, oldukça değişik ekonomik, sosyal ve siyasal çatıyı gerektirmekteydi. Çatı da, yalnızca toplumun bu bekleyişleri yerine getirebilmekteki yeteneğinden değil, bu yoldaki çabaların toplumları etkileme biçiminden de büyük ölçüde etkilenmekteydi. Bu çatıdaki önemli değişiklikler arasında, işgücünün, özel kesim yönetiminin, Devletin yeni durumları, rolleri ve davranışları **da yer** almaktaydı.

Teşkilâtlanmış işgücü, İkinci Dünya Savaşında «saygıya değer» hale gelmişti. Öte yandan özel kesimde firma yönetimi, özellikle yönetim ile sermaye sahipliği giderek farklı ellere geçtikçe ve yönetim, sanayi kavgalarına tutuşmaya giderek daha az istekli oldukça, işletme de halkla ilişkilere daha fazla önem verir hale geldi. Şiddetli işçi olaylarına hala rastlanmaktadır; fakat bunlar giderek istisnai bir hal almakta ve azalmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde, tarım dışı istihdam, 1950 ile 1970 yılları arasında yüzde ellinin üzerinde artmış ve buna paralel olarak da her yıl çalışılan işgünü toplamında aynı oranda artışlar görülmüştür. Aynı dönemde, işten çıkarılan işçilerin mutlak sayısı aşağı yukarı aynı kalmıştı; bu rakam 1950 yılındaki iş gücünün yüzde beşine ulaşmaktaydı, fakat aynı rakam 1970 yılında ancak yüzde üç civarında bulunmaktaydı. İşten çıkarılma nedenile açıkta kalan kişilere ilişkin hesaplarda da aşağı yukarı bu oranda düşmeler görüldü. Büyük firmaların yöneticileri ile işçiler hala fiyat ve üc-

retlerdeki artışlardan endişe duymaktadırlar. Ücret artışları yöneticileri, fiyat artışları çalışanları urkütmektedirler. Bununla birlikte, kendi çalışma dalları ve firmaları için, mevcut fiyat eğilimlerinin ve nihai fiyat artışlarının her iki tarafın kuşkusunu da içerdiği anlamına geldiği ortaya çıktığında hiç kimse heyecan duymamaktadır. Her iki grup da, Devlet bütçesindeki açıklara karşı gösterdikleri güçlü muhalefetten vazgeçmek anlamına gelse bile, yüksek istihdam düzeylerini sağlamak üzere plânlanan politikaların hızlı savunucuları olmaktadırlar öte yanda. Bireylerin ve ortaklıkların gelir vergilerinin, savaş öncesine oranla bir kaç kez daha fazla olmasına rağmen, sanayi, yüksek vergi oranlarının devam etmesini kabul etmektedir. - Her ne kadar çoğu gelir vergisini kendisi ödemekte ise de - çalışanlar bile, bu yüksek düzeydeki vergileri normal karşılamaktadırlar.

Herhalde en önemli konu, sanayi ve işgücünün birlikte, Devletin yeni öncü ve pederşahi rölünü kabul etmeleridir. Savaş deneyi, yeni ve güçlü bir üçlünün ortaya çıkmasına neden olmuştur : Güçlü Devlet, Güçlü Firma ve Güçlü İşgücü.

Devlet mal ve hizmetlerin en büyük ve rakipsiz alıcısı olarak ortaya çıktıkça, işgücü ve firma yönetimi, ücretler üzerinden dalaşmaya gerek olmadığını öğreniverdiler çabucak. Devletin öngördüğü koşullar dahilinde üzerinde anlaşılan ücretin miktarı ne olursa olsun, bu miktar, bir Devlet ihalesini üzerine almış bulunan bir üreticiye fazla etki yapmamaktadır. En büyük tüketici yani Devlet, tüm maliyetleri karşılamaya ve uygun bir kâr oranı tanımaya hazırdır. Devlet, refah dağıtabilmekte ve daha önemlisi, firma yöneticileri ya da ticari kuruluşlar diledikleri ideolojiyi savunabilmektedirler. Bu arada, İkinci Dünya Savaşından önce çoklarının

ileri sürdüğü gibi, Devlet, mutlaka işçiden ya da firma yöneticilerinden yana değildir. Devlet, bütün bütün baskı gruplarından aynı anda gelen etkiler altındadır. Çeşitli zamanlarda çeşitli partiler, daha fazla «işgücünden yana» yada daha fazla «patrondan yana» olabilmektedir. Fakat muhalif rüzgârlar, Devletin uzun süre, belli bir yöne fazlaca eğilmesine fırsat vermemektedir. Zaman içinde, Devlet, gelirin sanayi ile işgücü arasındaki dağılımını önemli ölçüde bozacak biçimde davranmaktan kaçınmaktadır. Çoğu ülkede Devlet, tarım kesimine karşı daha «anlayışlı» davranmaktadır. Sanayi kesimindeki ücret gelirleri ve kârlar yükselmeye devam ettiği sürece, firmalar ve işgücü kesimleri tarafından hoşgörü ile karşılanabilecek bir «politika» idi.

Devletin genişleyen rolleri ile güçlü ticaret birlikleri aracılığı ile birbirlerine benzer davranışlarda bulunan büyük sanayi ortaklıklarının artan önemleri, piyasa fiyat düzeninin işlemesi için yeni bir ortam meydana getirmiştir. Daha İkinci Dünya Savaşından önce, bazı sanayilerde rekabet sona ermişti. Çoğu zaman, yalnızca bir avuç büyük firma piyasaya mal arz ediyordu. Dilerlerse, fiyatı piyasanın tayin etmesine bırakmayıp, kendileri «idare» edebilmekteydiler. Özellikle Amerika Birleşik Devletlerindeki tröstlerle mücadele yasaları, bu süreci biraz yavaşlatabilmişti. Kara Avrupa'sında, ticaret hayatının büyük kartellerle devamı uzun süredir olağandı ve hâlâ da teşvik edilmekteydi. Hür girişim sisteminin kâra ve piyasaya yönelik olmasının devam etmesi gerekmekteydi. Piyasa düzeni hâlâ iktisadi faaliyetleri içinde önemli bir rol oynamaktaydı. Fakat rekabetin söz konusu olduğu bir piyasa düzeni - çoğu kez varsayılan tam rekabetin gerçekte hiçbir zaman mevcut olmaması gibi - eğer «ebediyen» değilse «şimdilik» kaybolmuştu ortadan.

Rekabet güçlerinin büyük ölçüde azalmış bulunduğu savaş sonrası dönemin yeni piyasa düzeni enflâsyonist karakterde idi. - Tüketicilerin, sanayiin ve Devletin - talepleri olağan büyüklükte idi. Bu arada, çoğu kez bu düzeylerin fiyatlarındaki yükselişlerden fazla etkilenmediğini de belirtmeliyiz. Öte yandan, yüksek düzeydeki talebi finanse etmek için düşünülmüş bulunan parasal politikalarla vergi politikaları verir iken, piyasa düzeni, fiyatları aşağı düşürmekten çok, fiyatların ve ücretlerin artması yoluyla, değişen koşullara uyma şeklinde çalışmaktaydı. Gerçekten de, yeni piyasa düzeni zamanla, enflâsyonu hoşgörülebilir ölçüye getiren, onu kaçınılmaz ve hatta arzulanır hale dönüştüren bir oluşum olarak görülecekti. Sistemin, maliyetteki artışları üretimi satın alana aktarma yeteneği bulunan sınai ilişkileri içeren kalıbı büyük bir etkiye sahipti. Savaştan hemen sonraki dönemin gerekleri ve talepleri, bu büyük ölçüde değişmiş, enflâsyonist piyasa düzeni ile karşılanacaktı.

Kader, İkinci Dünya Savaşını izleyen uzun yılların devamlı fiyat artışları ile geçmesini yazmış görünüyor. Öteden beri açıklamaya çalıştığımız «ekonomiyi genişletici» ögelere ilâveten, İkinci Dünya Savaşını hemen izleyen yıllarda, bunlara yenileri eklendi. Bunlardan bir tanesi soğuk savaş idi. Ötekine gelince, o da yeni Devletlerin ortaya çıkmasıydı.

Soğuk Savaş

Soğuk savaş nedenile, Amerika BirleşikDevletleri'nde, Fransa'da ve Sovyetler Birliği'nde askeri harcamaların, ister gayrisafi ulusal hasıla, ister toplam bütçenin yüzdesi olarak ölçülsün, yüksek oranlarda kaldığı-

nı görüyoruz. Bunun anlamı, artan Devlet harcamalarının nedeni olan diğer güçlü sebepler bir yana bırakılacak olsa bile, İkinci Dünya Savaşından önceki barış dönemindekine benzer Devlet harcama ve vergileme düzeylerinin yeniden meydana gelmesi olasılığının bulunmadığıdır.

1940'ların sonu geldiğinde, askeri harcamaların, Başkan Eisenhower'in «askerî sanayi» dediği kesimi genişletip genişletmiyeceği belli değildi. Fakat ortaya çıkması muhtemel sonuçları, «sıcak» savaşı yaşayan ülkelerden belliydi - ya da belli olmuş olması gerekiyordu - . Büyük ölçüdeki savunma harcamaları, gereken üretim ve hizmetler yapılmadığı halde, ekonomide bu üretim yapılmış gibi gelir artışına sebep olmaktaydı. Askeri harcamalar ötedenberi verimsiz sayılmaktaydı. Bir malı istediği ya da istemesi gerektiğine inandığı için fiyat hakkında tartışmayan bir «tüketici» olan Devlet, tam bir işbirliği sağlayabilmek amacıyla, silah sanayiinde, sınai barışı korumaya çalışmaktaydı. Devlet, üreticileri, yeterli pazarların varlığına inandırmak suretiyle, iyimser hale getirmek yoluyla, yatırımları teşvik etmeliydi. Teknolojik değişmenin hızlanmaya devam etmesi için, araştırma ve geliştirmeye çok büyük paralar harcamalı ve bu bile daha hızlı bir aşınmaya yol açmalı, yeni yatırımlar için talebi arttırmalıydı. Devlet, büyük bir kuvveti silah altında tutarak işgücü miktarını azaltmamalıydı. Gene değişik yollarla Devlet. üretim kapasitesinde ve uzmanlaşmış işgücü miktarında, darboğazların yaratılmamasına yardımcı olacaktı. Hangi ortamda olursa olsun, yüksek miktarda askeri harcama, ancak enflâsyona yardım edecekti.

Savaş sırasında, artan askeri harcamaların, Devlet kontrolleri ile yaptırılmasına çalışılan sivil harcama-

larda bir azalış anlamına geldiği açıkça anlaşılmıştı. Bununla beraber, savaşın sona ermesi ile, askeri harcamaların ulusal ekonomik koşulları tayin eden büyük bir faktör olduğu şeklindeki barış dönemi görüşü değer kazandı gene. Ancak bu harcamalar bu kez özel tüketim harcamalarının alternatifi olarak düşünülmüyordu. Gerçekten de, tam istihdama ulaşılmasına yardımcı olmakla, yüksek üretim düzeyini sağlamakla, gerekli yüksek tüketim düzeyi oluşturulabilmekteydi. Yüzde yüz oranında kaynakları kullanılmakta olan bir ekonomi, toplam üretiminin yüzde 5 ilâ 10'unu savunmaya ayırabilmekte, böylece de barış zamanında öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi için yüzde 80 - 85 kaynak serbest kalabilmekteydi.

Bu durum, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi nısbî olarak önemli askere güce sahip ülkeler için bile, barış dönemindeki askeri bütçeler, savaş dönemindekilere oranda daha küçük olduğunda, gerçekçi bir durum idi. Fakat «Soğuk Savaş» dönemi, hem kavram olarak ve hem de silahlanma harcamalarının boyutları açısından «barış dönemi» değildi. Ekonomik bakımdan durum, büyük bir savaştakinden pek farklı değildi. Askeri harcamalar, yeryüzündeki ekonomik bakımdan büyük ülkelerin çoğunun ulusal bütçeleri içerisindeki biricik dev kalemi teşkil etmeye devam ediyordu. Bu arada, bu soğuk savaşın getirdiği harcamaların ekonomileri ve toplumları üzerindeki etkisi, silahlanma ya da başka savunma amaçlarına ayrılan toplam üretim payından daha fazla ve daha derin idi. Sosyal ve siyasal boyutları bir tarafa bırakırsak, bu silahlanma harcamaları, bir yandan halkın gereksindiği mal ve hizmet üretimini kısarken, zaten tam istihdam koşullarını sağlayabilecek güçte olan talep düzeylerine bir ilâve olmaktaydı. Başka nedenler de söz konusu ol-

makla birlikte, savaş döneminden hemen sonraki analizler, bu askeri harcamalardan meydana gelebilecek enflâsyonist baskıları hesaba katmamışlardır.

Ortaya Çıkan Yeni Devletler

Savaşı hemen izleyen dönemde ortaya çıkan, başlıca önemli «genişletici» etki de, yeni Devletlerin ortaya çıkmasıdır. İngiltere İmparatorluğunun «İngiliz Commonwealth»i haline dönüşmesi daha savaştan önce başlamıştı. 1931.in Westminster Anlaşması, imparatorluğun, bağımsız devletlerden oluşan bir «commonwealth» haline dönüşmesi için çeşitli aşamaları kapsayan bir süreç öngörmekteydi. Mısır zaten bağımsız idi. Filipinlerin bağımsızlığı, 1946 yılına dek uzanan bir takvime bağlanmıştı. Yeryüzündeki halklarının çoğunluğunu teşkil eden, «sömürge» dünyasının çoğu, İkinci Dünya Savaşı'nın başında henüz tamamile bağımsız hale gelmemişlerdi. Meydana gelen değişmenin yönü açıktı ama, atılan adımlar yavaş ve ihtiyatlı idi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, adımların daha hızlı atılabileceği anlaşıldı. Savaş sonrası dünyasında, hızla yeni Devletler ortaya çıktı. Hatta, Hindistan ve Filipinler savaş sırasındaki uluslararası konferanslarda önemli roller oynadılar. Özellikle Çin ile Hindistan'ın, savaş sonrası uluslararası ilişkilerde önemli yerler alması beklenmekteydi. Sonradan «Endonezya» olan, Hollanda Hindistan'ı gibi bazı bölgelerin geleceği hala açık değildi. Buralarda, tam bağımsızlık olmazsa bile, bir tür kendi kendini yönetim biçiminin ortaya çıkacağı tahmin edilmekteydi. Devletin rölüne ilişkin en basit tanımı ele alsak bile, bu «hızlandırılmış» yeni devlet kurma sürecinin maliyetinin pahalıya çıkacağı daha o zaman-

dan belliydi. Bununla birlikte, 1950'lerde ve 1960'larda mantar gibi biten yeni Devletlerin bu hızları ve hareketin ulaştığı boyutlar genellikle önceden hesap edilememişti. Daha 1960'ların başında, aşağı yukarı yeryüzündeki bütün halklar, bağımsız birer devlet haline gelmiş bulunuyordu.

Yeni bir devlet için, onur ve gurur, daha önce kurulan devletlerden daha önemliydi. Sömürgeci Devletler, sadece binalarını bırakmışlardı geriye, ama ancak pek azı, yeni ulusal bilince değer veriyordu. Hindistan gibi bazılarına Yeni Delhi gibi başkentler kalmıştı, ama bunlar istisnai durumlar idi. Pakistan gibi diğerleri, aralarında bulunan Hindistan nedenile bin mil kadar birbirinden uzak iki ayrı coğrafi bölgeyi bir devlet haline getirmeye yardımcı olabilecek bir başkenti bulabilmek için, yirmi yılda üç başkent değiştirmişti. Ve sonunda Pakistan, ikiye ayrıldı. Yeni bir devlet, Bangladeş, Dakka'yı başkent yaparak, bitmiyecek görünen macerasına başladı. Bu arada, Latin Amerika ülkeleri gibi bağımsızlıklarını uzun yıllar önce kazanmış olmakla birlikte, yeryüzünde kendi yerleri olarak gördükleri yere henüz ulaşamamış ve tüm ülkelerce henüz resmen tanınmamış eski devletler de vardı. Bunlar da, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin duyduğu heyecanları duymaktadırlar.

Bununla birlikte, - zamanla ve diğer yeni Devletlerle - yapılan yarışın ulusal gurur ve onur açısından, yararları ve maliyeti anlaşılamadı ya da değerlendirilemedi. Kendi kendini yönetim ya da bağımsızlık, sömürge yönetimi zamanında yapılanlara ilaveten yeni hizmetleri gerektirmekteydi : örneğin yeni bir başkent kurulmuyorsa, eski başkentte güçlü genç devletin ulusal gururunu yansıtacak yeni kamu binaları; çağdaş tıp bilimine acilen gereksinen, isteyen ya da uman halk için

yeni hastahaneler yapılması; önceleri «meşru» olmayan ama şimdi tam haklara, sahip vatandaşların eğitilmesi için yeni okulların tesisi; bağımsız silahlı kuvvetler; ekonomik olmasa da ulusal havayolları; büyük elçilikler ve mümkün olduğunca sayıları azaltılmış bulunan «yabancı» için daha fazla belediye hizmeti; askeri ve sivil ulaşımı kolaylaştıracak ve bunun yanında ulusal birlik ruhunu oluşturacak ya da yansıtacak yeni yolların yapılması. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'daki kurumlar, bu yeni devletler için temel modeller oluyordu. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin siyasal önderleri ve kamu personeli, çoğu kez, bu sayılan ülkelerde eğitim görmekte, buralardan da sık sık yabancı müşavirler gelmekteydi.

Çoğu kişi için bütün bunlar, bu yeni ülkelerin olanaklarının çok dışında, sorumsuzca yapılmış israf gibi görünmekteydi. Hâlâ da bu tür düşünenler var. (Petrol ve bakır gibi) madenlerin üreticisi olanlar hariç, bu ülkelerin çoğu, büyük bir yoksulluk ve çok sınırlı kaynak devir almıştı. Üstelik çok sayıda ülke, gelişmeye pek müsait olmayan tropik bölgelerde bulunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri bile, bir ulus haline gelişi diğer ülkelere oranla yeni olduğu halde bu duyguları tamamile değerlendiremememiştiö Üstelik, 1945'de, Amerika Birleşik Devletlerinde çok kişi, Birleşik Devletleri oluşturan yeni Devletlerin, görkemli vali konakları, ulusal meclis binasına benzeyen görkemli resmi daireler, ulusal gururu yansıtan üniversite kampüsleri kurduğunu gözleriyle görmüşlerdi. Ya İngilizler ile Fransızlar? Peki onlar «Notre Dame»ı, Versailles Sarayını ya da Westminster Kilisesini, «Whitehall»u meydana getiren ruhu niye anlamamazlıktan geliyorlardı? Brezilya'nın yeni başkenti Brasilia'nın kuruluşu pek mi farklıydı? Roma'daki St. Peter's Kilisenin mali kaynaklarının kökünü kurut-

mamış mıydı? Sömürgecilik düzeninde yıllarca baskı altında kalmış ve şimdi kendi otoritelerini isbat etmeye hevesli bu yeni ülkelerin bazıları. bir ulus haline gelmelerinin kıvancını göstermekte yarışmaktaydılar. Simdi böylesine eleştirilen bu harcamalar için tarihin yargısının ne olacağını kim söyleyebilirdi? Belki de, geride sağlam yapılar ve topluma yeni estetik değerler kazandıran bu harcamalar, devlet kurma sürecinin kaçınılmaz bölümlerinden biri olarak görülecekti. Cevabı bilemiyoruz. Hiç olmazsa, yeni ulusların bunu, köklü sosyal, iktisadi ve siyasal sorunlar ile daha etkin olarak uğraşabilme yolundaki ulusal istek ve yeteneklerini artıracak bir araç olarak kullanıp kullanamıyacaklarını öğreninceye kadar bilemiyeceğiz. cevabı.

Hem genel iktisadi görüş açısından, ve hem de neredeyse bütün dünyayı sarmış bulunan yapışkan enflâsyon baskılarını kavrayabilme yönünden önemli bir husus olarak, bu ülkeler, sanayileşmiş ülkelerdeki Devletin geniş - ve hala genişlemekte bulunan görevlerini aynen kabullenmektedirler. Örneğin, aynı refah, güvenlik, daha iyi yaşam için gerekli tüketim maddeleri kavramları, öğrenimin dünya ölçüsünden yayılması konusundaki arzular gibi. Gerçekten de bu ülkeler bir anlamda, kanunlarında ve anayasalarında en fazla gelişmiş ülkelerin modellerini kabul edebildikleri - genellikle kabul ettikleri - için, bu arzuların zirvesinde bulunmaktadır. Düş ve gerçek yanyana geldiğinde, bu yasalar, birer «ölü yazı» haline gelmektedir. Fakat gerçeğin ne olduğunu anlamanın bir yolu da, iktisadi ve sosyal bakımdan neyin mümkün olup, neyin olmadığını deneyle anlamaktan geçer. Bütün bunlar, 1940'larda ve hatta daha 1950' lerde pek anlaşılamamıştı.

Savaşı hemen izleyen dönemde, yeni ulusların ikti-

saden kendi kendilerine yetmedikleri yani teknik deyimiyle «viability» den uzak bulundukları, üstelik en azından ilerideki birkaç onar yıllık dönemde de, bu yeteneği edinemiyecekleri apaçık belliydi. Yüzyıllar boyu etkisini sürdüren ekonomik güçler, sanayileşmiş ulusları şekillendirmede bilindiği gibi önemli bir rol oynamıştı. Hindistan, Çin ve Mısır gibi ulusal, çağdaş sanayi önderlerinden çok önceden beri var idiler yeryüzünde. Kültür ve tarih bakımından «yeni değil, eski» uluslar sayılmaktaydılar. Fakat çoğu, yirminci yüzyıldaki bağımsızlıklarına kavuşmadan önceki uzun yıllarda hatta yüzyıllarda büyük dönüşler geçirmişlerdi. Sömürgelerin yönü, «ana» ülkeye çevirilmekte ve iktisaden kendine yeterlilik açısından, daha büyük varlığın - İngiliz, Fransız, Hollanda ve diğer imparatorluklar gibi - bütünleyici bir ögesi sayılmaktaydı. Bu arada, genel olarak, sanayileşme, alt yapı tesisleri yapımı ve ülke içi gıda üretiminin modernleştirilmesi konularında geride kalıyorlardı. Ayrı, bağımsız bir ulus olma dileği, ayrı bir Devlet kurma arzusuna ifade etmekteydi, yoksa iktisaden kendine yeterliliğin sağlanmasını değil. Devletler, Asya ve Afrika'daki toprakların keyfi şekilde bölünüşüne yol açan andlaşmalar ve büyük güçlerin rekabeti sonucu sınırları çizilen topraklar üzerinde meydana gelmekteydiler. 1930'ların ortalarında ve sonunda ortaya çıkan İngiliz «Commonwealth» inin inceden inceye yapılmış plânlanması, «kendi kaderine tayin» ilkesinin kayıtsız şartsız uygulanmasına varıyordu. İkinci Dünya Savaşı milliyetçilik duygularını güçlendirmişti. Taklit etme etkisi çok güçlüydü ve sömürgeci güçlerin pek azı bu milliyetçilik rüzgarına karşı koymaya hevesli idi.

Yeni ülkeler, pek tabii, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve önceki «ana» ülkeler başta olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerden, mali ve teknik yardım isteye-

ceklerdi. Böylece, ülkeler yeni yaşamlarını sürdürebilmek için, - hepsi değilse - çoğunun dış yardım isteyecekleri konusundaki önceden mevcut fikirlerin gerçek olduğunu göreceklerdi. Bu ülkeler, iktisadi ve sosyal kalkınmalarını hızlandırmakta hevesli idiler. Ancak, yüksek gelirli ülkelerden, büyük ölçüde ve devamlı yardım sağlamaksızın bu hedeflerin elde edilemeyeceği yolundaki iktisadi gerçeği unutuyorlardı.

Bazıları (özellikle Hindistan ve Mısır) Müttefiklerin kendi ülkelerinde savaş zamanında yaptıkları harcamaların sonucu olarak epey döviz rezervi biriktirmişlerdi. İngiliz lirası ve dolar mevcutları, savaş esnasındaki mal arzı sıkıntısı nedenile harcanamamıştı; sonuç olarak bu birikmiş dövizler, 1971 - 72 yılının Amerikan Doları hesabıyla, on milyarlar ile ifade olunan bir satınalma gücüne ulaşacak kadar genişlemişti. Özellikle Latin Amerika ülkeleri gibi düşük gelirli diğer ülkeler de döviz rezervleri biriktirmişlerdi. Fiili olarak bu sterlin ve dolarlar, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletlerinin borcu idiler. Sterlin mevcutlarının kullanılması, savaş sonrasında İngiltere'nin uğrayacağı büyük güçlüklerin kaynağını ifade etmekteydi. İngiltere'nin ihracaatının hatırı sayılır bir miktarı, bu birikmiş sterlin rezervleri karşılığında yapılacaktı. İngiltere, kendi ithalatının çoğu için döviz ödemek zorunda bulunduğu halde, ihracatının çoğu karşılığında sterlin rezervine sahip ülkeler tarafın dan bu birikmiş sterlinler ödeniyordu kendisine. Bu İngiltere'nin borçlarını azalttı ancak yaptığı ithalatın bedelinin ödemek için gerekli dövizi sağlayamadı tabii. Bununla birlikte, sterlin rezervleri, bunları elinde bulunduran ülkelerin ithalat gereklerine oranla küçük kalmaktaydı. 1950'lerin ortalarına geldiğinde, bu rezervlerin çoğu kullanılmış bulunuyordu.

Latin Amerika ülkelerinin ellerinde bulunan dolar rezervlerinin kullanılması da, sterlin rezervlerin hikayesine paralel oldu. Bununla beraber, hiç birisi, bu dolarlar karşılığında, Amerika Birleşik Devletlerinin yeni kaynaklar sağlaması ya da Amerika Birleşik Devletlerinin ithalatını finanse etmek için yeterli döziz elde edemeyeceği konularında kuşkulu değillerde. Bu yıllar «delar kıtlığı» yılları olacaktı. Konunun ağırlık noktası, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerin elinde «çok fazla» değil, «çok az» dolar bulunup bulunmadığı konusundaydı. 1960'ların ve 1970'lerin dünyasındaki «dolar bolluğu»nun kokusu bile yoktu o zamanlar.

Düşük gelirli ülkelere dış yardım yapılması gereği daha 1940'larda ortaya çıkmış olduğu halde, bu gereğin süresi ve boyutlarının anlaşılması için uzun yıllar geçmesi gerekecekti. Bu yeni ulusların, dünyanın mevcut verimli kaynaklarına net bir yük getirecekleri açıktı. Dünya arzına oranla, dünya talebinin yükseleceği konusundaki bekleyişlerin güç kazanması doğaldı.

6

ULUSLARARASI İKTİSADİ SİSTEM

Bretton Woods Psikolojisi

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönem önemli bir avantajla başladı. Savaş, başka alanlarda olduğu kadar, askeri işbirliği yanında, ekonomik ve mali yönden etkili bir uluslararası işbirliğinin sağlıyacağı yararları da ortaya koymuştu. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri tarafından geliştirilen ödünç - kiralama yöntemi, Müttefiklerin, büyük borçlara girmeksizin, Amerika Birleşik Devletlerinden yardım malzemesi sağlamasını olanak dahiline sokmuştu. Ortak zafere her ülkenin gücü yettiğince katkıda bulunduğu bir «Müttefikler» kavramını yansıtıyordu gerçekten bu olgu. Ödünç verme, - kiralama düzeni, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır mali yükleri ve kinleri tekrar meydana getirmekten kaçınıyordu. Geleceğe bakarak, uluslararası ekonomik, mali ve parasal işbirliğinin, savaş sonrasındaki yeniden imar ve 1945'de, (on - beş yıldır ortalarda görünmeyen, hatta daha 1930'larda kriz geçirmeye başlıyan) yeniden hayatiyet kazanmış bir dünya ekonomisinin ulaşmak istiyeceği en büyük hedef olacağı açıktı.

Müttefikler, savaş sonrası dönemin uluslararası ekonomik ilişkilerinde merkezi bir yeri olacak iki örgütü, Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'nı (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nı) meydana getirmek

üzere, 1944 yılında, Bretton Woods'ta bir araya geldiler. Uluslararası Para Fonu, savaş sonrası dönemin hedefleri olan istihdam, üretim ve uluslararası ticaret artışlarını sağlamaya yardımcı olacak biçimde bir «ulusal paralar arası ilişkiler» düzeni oluşturmaktaydı; Dünya Bankası ise, gene bu hedeflerin sağlanması için gerekli olduğu düşünülen, uluslararası yatırımları ve sermaye akımlarının meydana gelmesine yardımcı olacaktı. Herkesin olaylara, yeni kurtuldukları depresyon açısından baktıklarını düşünürsek, bünyesel bir enflâsyonun ortaya çıkaracağı sorunların ihmal edilmiş olması bizi şaşırtmaz. Bununla birlikte Bretton Woods'ta kurulan sistem, özellikle büyük ölçüde ticaret yapan ülkelerde ortaya çıkan sorunların çoğuna karşı hassastı.

Uluslararası ticaret ve mübadelenin, ulusal refah ile dünya refahı üzerindeki büyük etkilerini gözönüne alırsak, bu ticaret için ödeme anlaşmaları yapılmasının ne denli önemli olduğu anlaşılır. Bu tür ödeme anlaşmalarına, uluslararası para ilişkilerinde çoğu kez başvurulmakta ve bunlar ulusal paraların mübadele edileceği oranları yani kurları ile bu mübadelenin meydana geleceği piyasaları yani döviz borsalarını da içermektedir. Özellikle, 1930'larda dünya ticaretinde ortaya çıkan durgunluk deneyine bakarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında, uluslararası para ilişkilerini yönetecek kurallar ve düzenler ile ilgili anlaşmalar yapma gereğinin duyulması şaşırtıcı değildir. Diğer uluslararası ekonomik ilişkiler, —bu arada uluslararası ticaretin kendisi de— ayrıca çok önem taşımaktaydı, ve bu alanda da çabalar sarfedilmişti. Fakat, bütün diğer ilişkilerdeki düzeni kapsadığı ve bu alandaki kurallar ülke içinde tam istihdamı sağlama amacıyla da doğrudan doğruya ilişkili olduğu için, uluslararası para sisteminin ayrı bir önemi vardı.

Uluslararası Para Fonu, savaş sonrası uluslararası para sistemi merkezi olarak görev yaptı. Anlaşmanın maddelerinin hepsi de, 1942'de başlayan bir dizi resmi ve gayriresmi toplantı sonunda tesbit edilebildi. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği gibi ülkeler, Hindistan, Mısır ve Çin gibi gelişmekte olanlar, Lâtin Amerika ülkeleri, Fransa, Çekoslovakya, Belçika, Hollanda ve Norveç gibi sürgündeki hükümetler şeklinde bir grup ülke bu toplantılara katıldı. Yeni bir uluslararası para sistemi gerekli idi ve Amerika Birleşik Devletleri bunun için bir teklif getirmişti. İngiltere de önemli teklifler getirdi ve görüşleri, Kanada ve Fransa gibi ülkelerin teklifleri ile birlikte nihai andlaşma metninin hazırlanmasında önemli ölçüde etkili oldu. Amerika Birleşik Devletleri bu yeni sistemi teklif etmeye önayak olmasına rağmen, bu ülkenin kendi tutumu tam «Keynes'in getirdiği iktisat görüşlerinin» bir yansımasıydı. Lord Keynes ise, bu yeni teklifleri tartışan İngiliz delegasyonunun kıdemli üyesi idi.

Konumuz bakımından, uluslararası para sisteminin hatta Uluslararası Para Fonu'nun tarihçesinin ya da ayrıntılı eleştirisini burada yapabilecek durumda değiliz. Her ikisi için de koca koca ciltler yazmak gerekir. Ancak, Uluslararası Para Fonu'nun meydana gelmesine yol açan görüşler, daha önce özetlediğimiz bazı fikirleri yansıttığı için, bazı tartışmalar yapabiliriz. Belki de en önemli olan husus, savaşı hemen izliyen intibak dönemi sona erdiği zaman, «büyük bunalımın» tekrar ortaya çıkması olasılığından doğan endişe idi.

1930'ların Deneyi

Uluslararası para sistemi, 1930'larda, iktisadi bunalımın (deprasyonun) büyük zararlar verdiği, ulusal

ekonomiler, uluslararası ticaret ve uluslararası yatırımların tekrar canlanması için gereken imkânları yaratmakta tamamiyle başarısız kalmıştı. Uluslararası para sisteminin bu başarısızlığı uzadı, yayıldı ve «büyük iktisadi bunalımın» daha da ağırlaşmasına neden oldu. Ülkeler, etkin bir uluslararası işbirliği yerine, kendi hareketlerinin diğer ülkeler üzerinde zararlı etkiler meydana getirmesine aldırmaksızın, dünyayı saran bu iktisadi çöküş fırtınasından kendilerini kurtarma çareleri aramaktaydılar.

Bazı ülkelerde, ithalat, kontrollerle, yüksek gümrüklerle ya da Devletin getirdiği başka tür kısıtlamalarla düzenlenmekteydi. 1930'ların çok kötü istihdam standartlarına rağmen, ihracatta meydana gelen azalışların etkilerini ortadan kaldırmak için ithalâtta kısıntı yapılması, işsizliği daha da artırmadan ve ülke içi talebi kısmadan mümkün olamıyordu. 1930'lar süresince iç piyasalar daralmaya devam ederken, öte yandan da ihracatçılar kendileri için gerekli olan pazarları tehlikeli ölçüde kaybetmekteydiler. Uluslararası yatırımlar alanında, «komşunun aleyhine sen geliş» politikaları uygulanıyordu. Giderek artan siyasal istikrarsızlıktan ve savaştan korunmak için yuvalarını yurt dışına kurmaya hevesli kişilerden gelen döviz talebi nedenile büyük ölçüde artan ödemeler dengesi güçlükleri, özel kesimin ve Devletin dış borçları ile ilgili büyük bozuklukların meydana gelmesine neden oldu. Yabancı yatırımlar azaldı. Yatırımları ve geliri artırmak için daha fazla girişime gerek olduğu anda, uluslararası hava, girişimcinin riske girmesinde büyük ölçüde cesaretini kıracak şekildeydi.

Bu durumda ülkeler, mal ihracında, başkalarının zararına olarak kendilerine sun'i «mukayeseli avantaj-

lar» sağlayan uygulamalar yoluyla, zenginleşmeye çalıştılar. Bunu sağlamak için kullandıkları başlıca araç, sadece diğer paralar karşısında paralarını devalüe etmekten ibaretti. İthalâtçı, dışarıdan getireceği mal için gereksindiği dövizi satın almak için daha fazla ulusal para ödemek zorunda bırakılıyordu. Böylece, ülkenin kendi parası cinsinden ithalât —mal daha sonra ülke parası karşılığında ülke içinde satılacağı için bu nokta önemli olmaktadır— daha pahalı hale gelmekteydi. Dolayısıyla da daha az ithalât yapılmaktaydı. Öte yandan, devalüasyon yapan ülkedeki ihracatçı, ihracatından kazandığı dövizleri —ihraç malının döviz cinsinden fiyatı değişmemiş kalsa bile— daha fazla ülke içi para karşılığında satabilmekte ve daha fazla para kazanabilmekteydi. Ülke içi para ile ifade edilen ihracatçının kârı, böylece artmaktaydı. Böylece de eğer karşısında rakipler varsa, başka türlü alt edemiyeceği rakibine karşı, malın döviz cinsinden fiyatını düşürebilme olanağını bulmaktaydı. İhracat yapan ülke, diğerlerinin zararına bu durumdan yararlanmaktaydı.

1930'ların dünyasında ülkeler, ihracatçı ülkenin parasını devalüe etmesi yüzünden ucuzlayan ihraç mallarına karşı kendilerini savunmak istediler. Bunu çeşitli yollarla yapmaya çalıştılar. Bazıları kendi paralarını aynı ölçüde devalüe ettiler; bir başka grup ülke, doğrudan kontrol tedbirleri getirerek ya da ithalatı imkânsızlaştıracak ölçüde yüksek gümrükler koyarak ithalatı önlemeye çalıştılar. Bir kısım ülkeler ise paralarının değerinin piyasada bulunan döviz arz ve talebine göre tayin edilmesi demek olan «dalgalanmaya bırakma» yolunu seçtiler. Karşıdaki ülkenin devalüasyonun etkisini ortadan kaldırmak için. Geniş ölçüde işsizlik ve ekonomik durgunluk ülkeden ülkeye yayıldı.

Bütün bu döviz kuru uygulamaları, ondokuzuncu

yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlarında aşağı yukarı bütün dünyada uygulama alanı bulan, «ülke parasının altın karşılığı değerini koruma» politikasına son derece ters düşüyordu. Bu politikaya göre, döviz kuru «nötr» yani «tarafsız» olmalı, şu ya da bu ülkeye mukayeseli avantajlar sağlamamalı idi. Döviz kurunun görevi, ulusal ekonomileri ve bunların paralarını etkin bir biçimde birbirine bağlamak idi. Bir ülkenin iktisadi koşullarındaki, ödemeler dengesini ve uluslararası rekabeti etkiliyen değişmeler, döviz kurunun değişmesinde değil, ülke içi koşulların değişmesi sonucunu vermekteydi. Bu konu, altın standardı ile bunun Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki değişmiş şekli olan altın - değişim standardının en önemli karakteri idi.

Altın hareketleri, ödemeler dengesi açıklarını yani yabancı ülkelerden alınanlar toplamı ile yabancı ülkelere ödenenler toplamı arasındaki farkı ortadan kaldırmak için başvurulacak son çare idi. Altın arzındaki değişmeler öncelikle para ve gelirdeki otomatik değişmelere sonra da fiyatlara bağlıydı. Kurlar önceden belirlenmekte ve bu değişmemekteydi : Alternatifi uygulamak yani yükselen maliyetlerin ve fiyatların etkisini ortadan kaldırmak ve böylece ülkenin ihracattan sağlıyacağı kazançları arttırmak için devalüasyon yapmak, «oyunun kurallarına» uygun düşmüyordu. Esas itibarile bu düzende ödemeler dengesi «açık» veren ülkede meydana gelen hareketler —gelirin para arzının ve fiyatların düşmesi gibi— «fazla» veren ülkedeki tersi hareketler ile karşılanıyordu. Böylece de denge ve rekabetin devamı, düzende **otomatik olarak** sağlanmış olmaktaydı.

Uygulamada, ülkeler açıkları karşılamak için, çoğunlukla, iç ekonomiyi hiç olmazsa kısmen ödemeler dengesinin dışında tutma çarelerini de araştırdılar. Bu-

nu yapmak için, kendi ülke içi paralarının dışında, ödemeler dengesinin açıklarını kapatmak için uluslararası ödeme vasıtası olarak kabul edilen dövizleri stok etmekteydiler. Bu uluslararası rezervler ile, (varsayıldığı gibi) otomatik olarak dengenin sağlanması sürecinden daha uzun süre ödemeler dengesi açıklarına dayanabilmekteydi ülke. Fakat bu aktifler —bugün altın ve yabancı paralar Merkez Bankası kasalarına intikal ettiği zaman, «uluslararası para rezervi» olarak adlandırılmaktadır— miktar olarak sınırlı idi ve borç alan ülkeler ekonomik ve mali güçlükler içinde bulundukları zaman borç alma gibi yollarla kolay kolay artırılamamaktaydı .Her halde, hatta ülke içi talebin yükselmesinden ve fiyatlar ile maliyetlerin artmasından kaçınmak için sıkı tedbirler ya da ülke içi talebi kısmak ve fiyatlar ile maliyetleri düşürmek için, —işsizliğin önemli ölçüde artması bahasına da olsa— çok sert tedbirler gerektirse bile, uzun süren ya da büyük ölçüde ödemeler dengesi açıklarından kaçınılması esastı.

Sistem, (özellikle altın standardının Birinci Dünya Savaşı öncesi uygulama biçimi), fiyat enflâsyonunun devamına karşı güçlü bir baskı meydana getirmekteydi. Öte yandan da, verimlilik ve etkinliğin artırılması için teşvik tedbirleri getirilmesi yoluyla uluslararası rekabetin hızlandırılmasını öngörmekteydi. Fiyat ve maliyet artışları cezalandırılmakta ve fiyat ve maliyet artışları, rekabet edilen ülkeden daha hızlı olsa bile, rekabet durumunun devam etmesi için döviz kurlarının değiştirilmesi politikasının araç olarak kullanılması yasaklanmaktaydı. Bu da, daha sonra ülke ekonomisinin gelişmesini ve ülkenin zenginleşmesini sağlıyacağı varsayılan dünya ticaretinin genişlemesi için önemli bir ön - şart olarak kabul edilen döviz kurlarının istikrarlılığını sağlamaktaydı.

Büyük Britanya 1920'lerde değiştirilmiş bir altın standardına dönmeyi denemişti ama Birinci Dünya Savaşı öncesindeki önemli ekonomik ve mali değişmelere rağmen kur, Birinci Dünya Savaşı ve bunu hemen izliyen dönemin olaylarının büyük ölçüde etkisinde kaldı. Bu, 1920'lerde Büyük Britanya'da patlak veren ekonomik durgunluğun ve büyük ölçülere varan uzun süren işsizliğin temel nedeni olarak görülmektedir. Uzayıp giden işsizlik ile birlikte bu deney, pek çok İngilizin, sabit bir kur esasına dayalı bir uluslararası para sisteminin otomatik olarak işliyeceği konusunda kuşkuya düşmelerine sebep oldu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan enflâsyonda pek çok Alman'ın uluslararası rezervlerden yararlanılması fikrine yönelmelerini engelledi. Almanlar, böylesine bir enflâsyonun tekrar meydana gelmesini bir felâket olarak görüyorlardı. İngilizler, işsizlik korkusundan dehşete kapılmaktaydılar. Bu deneyler, çağdaş İngiltere ile Almanya'nın devraldığı kültürel mirasın bir parçası olmuştu. Hâlâ, şurada burada düşünce ve politikalarını geniş ölçüde etkilemeye devam ediyor.

1931'de Birleşik Krallık, 1933'de Amerika Birleşik Devletleri ve 1934'de Japonya, genişleyici ekonomik politikaların izlenmesine daha fazla olanak sağlama umuduyla, paralarının altın ile olan sabit ilişkisine son verdiler ve paralarını «dalgalanmaya» bıraktılar. Bu tarihlerde en fazla kullanılan uluslararası para olan sterlinin değeri, esas itibarile sterlinin uluslararası arzı ve uluslararası sterlin talebi ile tayin edilmekteydi. Uluslararası piyasaya arz yalnızca Londra'da değil, New York, Paris ve Zürih gibi sterlin alım satımı gerektiren uluslararası mali işlemlerin yapıldığı çeşitli mali merkezlerde meydana gelmekteydi. Ne açıklar ve ne de fazlalar bu sistemde uzun süre devam edemiyordu. Zi-

ra paranın arzı ile talebi, döviz kurallarındaki değişmeler ile denkleştirilmekteydi.

Dalgalanan kur sistemi denemesi de başarısız oldu. Ülkeler, bu hareket serbestisini, dünya pazarlarını daraltarak kendi mukayeseli avantajlarını devam ettirmeyi denemekte ve kendi pazarlarına başkalarının mal satmasını güçleştirmekte kullandılar. Öbür ülkelerin zararına da olsa, sistem başlangıçta iyi işliyor gibi göründü ama sonunda, yürümedi. Herkese verilen hareket serbestisi yalnızca, bir ülkede meydana gelen bir değişikliğin, hemen bir diğer ülkede bunu karşılıyan bir hareketin meydana gelmesi anlamına gelmeye başladı.

1930'lardaki deneme yıllarından sonra, büyük paralar birbirleri ile olan ilişkilerini önceden olduğu biçimde tesis ettiler. Fakat paraların gelecekteki değerlerinin belirsiz oluşu dünya ticaretinin genişlemesini ve yeniden düzenlenmesi gereken ekonomilere sermaye girişini kısıtlıyan önemli bir engel oldu. Bir kaç yıl sonra ülkeler kendi döviz piyasalarının istikrarını sağlayıcı tedbirler almayı ve bu yoldaki çabalarda birbirlerine yardım etmeyi amaçlıyan uluslararası antlaşmalar yapmayı denemeye başladılar. 1936'da, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa arasında yapılan «Üç Ülke Antlaşması» bunun en önemli örneği oldu. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa, döviz kurlarında meydana gelecek aşırı değer kayıplarından, yeni kısıtlamalar getirmekten kaçınma ve eğer bu türden hareketlerin devamını önlemeyi imkânsız bulmakta iseler alınacak tedbirler üzerinde birbirlerine danışma konularında birbirleriyle anlaşmışlardı. «Üç Ülke Antlaşması», Bretton Woods Antlaşmasında ifadesini bulan 1940 ların başındaki görüşlerin ve tekliflerin ilham kaynağı oldu.

1930'ların deneyleri, 1942'lerde başlıyan tartışma ve görüşmelere katılanların ve 1944'de Bretton Woods Konferansına gelenlerin hafızalarında hâlâ bütün canlılığı ile duruyordu. Bütün istenen «uluslararası refahı olumsuz yönde etkiliyecek» tedbirlere gitmeksizin, ülkelerin geçici ödemeler dengesi açıklarını karşılamaya imkân verecek bir uluslararası kredi fonu kurulması idi. İngiltere ve diğerleri boyutları önceden tayin edilmemiş bir fon düzenini tercih ediyorlardı. Buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri ise, gene büyük boyutlara varmakla birlikte, kaynakların ve boyutların daha sınırlı olması görüşündeydi. Bu fonlar, ülkelerin, daha sonraları kısaca «tam istihdam» diye adlandırılan yüksek oranda işsizliğin devamına engel olma işinde kullanılacaktı. Aynı zamanda uluslararası yatırım akımlarını sağlamak amacıyla bir de uluslararası bank kurulmaktaydı. Bu iki kuruluş birlikte, «Büyük Bunalım» sözleri ile karakterize edilen, 1929'ların ekonomik durgunluğu yerine ekonomik büyümeyi sağlamaya yardımcı olacaktı.

Aslına bakılırsa, savaşta bu, savaş sonrası uluslararası para sistemi anlaşmasına varılması için önemli ve uygun ögeler sağlamıştı. Savaşın genel karakteri, barış zamanındaki uluslararası mali ilişkilerin kesilmesi idi. Bu ara ticaret daha ziyade ödünç verme - kiralama biçimindeydi. Döviz piyasaları kapanmış ve hükümetler arası mali ilişkiler merkez bankaları arasındaki ikili ilişkiler şeklinde yürütülmeye başlamıştı. Özel ellerdeki fonların uluslararası hareketleri son derece güçleştirilmişti; aşağı yukarı bütün döviz piyasaları kapanmıştı. Böylece savaş devri, bu sürecin döviz piyasalarında neden olduğu ve para reformu konusundaki tartış-

malarda ortaya çıkan döviz kurlarındaki sakıncalı etkileri ortadan kaldırarak uygun bir tartışma ortamı hazırlamış oluyordu.

Uluslararası para alanında, uluslar, sonunda geçici ödemeler dengesi açıklarını karşılamakta kullanabilecekleri bir fona bazı koşullarda katılabilecekleri konusunda anlaştılar. Bu ortaklık, üye ülkelerin kendi paraları ile bir miktar altından meydana gelecek katkılardan —ki başlangıçta 8.8 milyar dolar olarak tesbit olunmuştu— meydana gelecekti. Amerika Birleşik Devletleri en büyük katkıyı yapan ülkeydi ve 2,75 milyar dolar vermişti. İngiltere'nin katkısı 1,3 milyar dolar idi. Beklenen gelişmeler meydana geldiği takdirde, bu miktarların artırılmasına da karar verilebilecekti.

Bu fonlar Uluslararası Para Fonu aracılığı ile idare edilecekti. Fon'u meydana getiren Andlaşmayı başlangıçta kırk - beş ülke imzalamıştı. Sonradan Sovyetler Birliği aralarından ayrıldı.

Anlaşmaya göre, ödemeler dengesi geçici olarak açık veren bir üye ülke, önceden belli edilmiş limitlere kadar Fon'a kendi parasından satması karşılığında ihtiyacı olan yabancı parayı alabilecekti. Her ülke, vereceği kendi parasını ister bütçelerinden ister kendi merkez bankalarından sağlıyabileceklerdi. Buradaki temel varsayım, bir başka döviz karşılığında satılan herhangi bir milli paranın, gelecekte bir başka ülke tarafından satın alınacağı ya da başlangıçta bu parayı veren ülkeye yani paranın geldiği ülkeye yeniden satılacağı idi. «Yeniden satma», ülkenin kendi parasını geriye alarak, daha önce geçici ödemeler dengesi güçlüğünü halletmek için almış bulunduğu yabancı parayı Fon'a ödemesi anlamına geliyordu. Parasını geri alabilmek için ülke, Fon tarafından kabul edilen dövizleri kullanacaktı.

Böylece Fon'un devamlılığı sağlanıyordu. Böylece «Uluslararası Para Fonu» bir «döner» fon haline geliyordu. Fonun kompozisyonu, dövizler alınıp satıldıkça değişmekte, fakat kaynaklarının toplam parasal değeri aynı kalmaktaydı.

Bugünün dünyası, hızla büyüyen genişliyen bir uluslararası ticarete alışmıştır. Artık 1930'lardaki ekonomik politikaların sebep olduğu korkulu rüyaları hayal etmek bile güçtür. Bundan önemli bir sonuç kalmıştır yalnızca : Döviz kurlarının karşılıklı olarak değerlerinin düşürülmesi, işsizliği ve ekonomik çöküntüyü diğer ülkelere de yayma mekanizması olmaktadır. Bu kuşku, Bretton Woods Andlaşmasında döviz kurlarının yeniden tesbit edileceği ve değiştirilmesinin ancak uluslararası bir dayanışma ve karar düzenine bağlanacağı konusundaki prensiplerin kabul edilmesine yol açmıştır. Bu arada, döviz kurları, ülke ticaretinde ortaya çıkan geçici değişmelere göre değil, ülkenin ödemeler dengesinde «esaslı dengesizliğe» yol açan ülke ekonomisi koşullarında değiştirilebilecekti.

Fon andlaşması, altın standardı - döviz kurlarının sabit oluşu ve döviz kısıtlamalarının kaldırılması - ile döviz kurlarının değiştirilmesi ve uluslararası fonların hareketlerinin esnekliği gibi çekici özellikleri bir araya çabasında idi. Aynı zamanda, dalgalı kurlar ve deprasyonu hızlandıran tedbirler konusunda 1930'ların deneylerinin tekrar yaşanmaması için de bazı ilkeler kabul edilmekteydi.

Dünya Bankası

Savaş sonrasında refahın sağlanması için savaş sırasında plânlanan ve Bretton Woods'ta andlaşması im-

zalanan bir diğer büyük kuruluş da **Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası** (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD) idi. İmzalanan andlaşmanın maddelerine göre, Banka, verimli amaçlara kullanılacak sermaye yatırımlarını kolaylaştırarak üyelerinin yeniden imar ve kalkınmasına yardımcı olacaktı. Amaçlar, savaş yüzünden yıkılan ya da dengesi bozulan ekonomilerin yeniden kurulmasını, üretim imkânlarının yeniden barış zamanı gereklerine göre ayarlanmasını, az gelişmiş ülkelere yönelen kaynakların ve üretim olanaklarının geliştirilmesinin teşvikini de içeriyordu. Uluslararası Para Fonu'nu kuran anlaşmada olduğu gibi, bu tür amaçlar Banka'nın sözleşmesinde açıkça yazılmıştı: «Amaç ... uluslararası ticaretin uzun vadeli dengeli büyümesinin ve üyelerin verimli kaynaklarının geliştirilmesi için, uluslararası yatırımları teşvik ederek ödemeler dengesinin sağlanması ve bu arada bu bölgelerde verimliliğin, hayat standardının artırılmasına, çalışma koşullarının iyileştirilmesine çalışılmasıdır.» Diğer hususlar yanında, Banka, özel yatırımlara da katkıda bulunacaktı. Yeterli miktarda özel sermaye bulunmadığı zaman, Banka gerek kendi fonlarından, gerekse verdiği ödünçlerden sağladığı kazançlar gibi başka kaynaklardan karşılamak suretiyle sermayesi ile yatırımı finanse edecekti.

Bankanın başlangıçtaki sermayesi, üyelerin katkıları ile sağlanmak üzere, 9.1 milyar dolar olarak düşünülmüştü. Uluslararası Para Fonu'nda olduğu gibi, Sovyetler Birliği Bretton Woods'ta anlaşmayı imzalayan ülkelerden olduğu halde, kuruluşa katılmadı. Amerika Birleşik Devletleri, sermayenin yaklaşık yüzde kırkını 3 milyar 175 milyon dolarını verdi. Birleşik Krallık ise, bir milyar doların üzerinde katkıda bulunan tek ülkeydi. Amerika Birleşik Devletlerinden sonra, 1946 yılındaki

ilk işlemlerden sonra, yapılması düşünülen işler için gerekli sermayenin Banka'nın kaynaklarından çok daha fazla olduğu görüldü. Banka, üretimin artırılmasında ve özel yatırımların teşvikinde kendisini «katalizör» olarak görüyor ve örneğin gereksiz ticaret engellerinin kaldırılmasında genel bir «yardımcı» rölü oynuyordu. Fakat Banka'nın elinde, savaştan yıkılmış ülkelerin yeniden imarını finanse edecek fonlar mevcut değildi. Bu durum, **Marshall Plânı**'nın ortaya çıkarılmasına yardımcı oldu.

Uluslararası Ticaret Örgütü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeler, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası anlaşmalarına paralel olarak, ticaretin genişlemesini teşvik edecek ve yeni ticaret engellerinin, gümrüklerin ya da gümrük etkisi yapacak tedbirlerin getirilmesini uluslararası kurallara bağlıyacak bir uluslararası ticaret anlaşması imzalayacaklardı. Bu görüş Bretton Woods'ta da kabul görmüştü. Gümrükler ve başka türlü ticaret kısıtlamaları, gerek Amerika Birleşik Devletlerinde ve gerekse diğer ülkelerde, 1930'lardaki dünya ticaret düzeyinin ani azalışında önemli bir rol oynamıştı.

Böyle bir uluslararası ticaret andlaşmasının imzalanması artık bir dizi konferansa kalmış görünüyordu ve 1946'da Havana'daki konferansta bir Uluslararası Ticaret Örgütü kurulması taslağı hazırlandı. Taslak, sonraki toplantılarda tartışılacaktı. Fakat 1948 yılında artık çok geç kalınmıştı. - Umutla umutsuzluğun yanyana bulunduğu, 1920'lerin, 1930'ların acı deneylerini tekrarlamama konusunda ulusların kararlı olduğu ortamda, geleceğe umutla bakarken ve hesaba gelmeye-

cek kadar büyük, astronomik boyutlara varan savaştan tahrip olmuş üretici güçler gözönünde iken - Uluslararası para ve uluslararası yatırım alanlarında yapılanların, uluslararası ticaret alanında da yapılabilmesi olanağı yoktu. Artık böyle her ülkenin bu konuda bir anlaşmayı kabul edebileceği bir ortam için zaman geçmişti.

Bunun yerine daha küçük hacimli fakat gene faydalı **Gümrükler ve Ticaret Genel Andlaşması** (General Agreement on Tariffs and Trade - GATT) ortaya çıktı. Bu anlaşma, gümrük ve gümrük dışı ticaret engellerinin kullanılmasına ilişkin genel kurallar ve üye ülkeler arasında bir tartışma ve görüşme düzeni getiriyordu. Zaman geçtikçe, GATT, başlangıçta imzalayan üyelerin umduğundan daha yararlı oldu. Sonuncusu, **Kennedy Round** olarak anılan gümrük oranlarının düşürülmesi konusundaki büyük uluslararası anlaşmalar, GATT çerçevesinde düzenlendi. Ayrıca GATT, ithalât kotalarının kullanılmasını azaltmaya ve fakir ulusların özel sorunları ile daha çok ilgilenilmesine de yardımcı oldu.

7

1945'e BAKARKEN

Enflâsyona Karşı Tutum

Birinci Dünya Savaşından sonraki Alman enflâsyonu ve bazı istisnai örnekler hariç tutulacak olursa, geniş kapsamlı ve sürekli bir enflâsyon yüzyıllardır görülmemişti dünyamızda. Savaş sonrası dönemde bir enflâsyonun meydana gelmesinden korkanlar bile, ancak savaş sonrası dönemde kısa bir süre devam edip kaybolacağını düşünmüşlerdi. Enflâsyon kaygısı içinde olanlar, altın standardının «disiplinine» dönmeyi teklif edenlerin görüşlerine katılıyorlardı. Bu görüşe pek az sayıda bilim adamı ve mali uzman katılıyordu, diğerleri bunu 1945 yılının geçici bir kaygusu olarak görmekteydiler.

Aslında, sürekli enflâsyonun, kabul edilen uluslararası para sistemini zarara uğratmasının - enflâsyon çok sayıda ülkede özellikle ekonomik bakımından gelişmiş ülkelerde ortaya çıkarsa - sistemi sarsabileceği varsayımı yaygındı. Uluslararası Para Fonu'nun temel prensipleri geniş kapsamlı sürekli enflâsyon görüşlerinden etkilenmişti - «paritelerin tesbit edilmesi», bunun yanında mal ve hizmetler için yapılacak ödemeleri azaltmak üzere kullanılacak Devlet kontrollerinin (döviz kısıtlamalarının) kullanımına getirilen yasaklama-

lar - . Sürekli enflâsyon nedenile ülkeler, döviz kurlarına ilişkin kurallarına ve döviz kısıtlamalarından kaçınma konusundaki vaadlerine bağlı kalamıyorlardı. Ortaklığın sınırlı boyutları, çoğu kez ödemeler dengesi güçlükleri içinde bulunan çok sayıda ülkenin aynı andaki taleplerini karşılamakta yetersiz kalıyordu.

Ülkeler geçici ödemeler dengesi açıklarını karşılamak için sık sık uluslararası destek talebinde bulundukları zaman, sistemi yöneten kişiler, enflâsyonist baskıları ortadan kaldıracak ya da azaltacak «istikrar programları»nda ısrar edebiliyorlardı. Fakat böyle bir talebi devamlı olarak tekrarlamıyan ülkeler bu husus endüstrileşmiş ülkelerin çoğu için doğruydu - sistem, diğer araçlar ile devam ettiriliyordu. Yani bu durumda, sabit döviz kurları ve döviz kısıtlamaları getirmekten kaçınılması kuralları işliyordu. Daha sonra da görüleceği gibi, yıllar boyu Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi açığının devam etmesi, diğer endüstrileşmiş ülkelerin ödemeler dengelerini sağlamaları ve uluslararası yardıma ihtiyaç duymamaları anlamına geliyordu. Bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisi de uluslararası Para Fonu'nun olanaklarından pek az yararlanıyordu.

1945'te Yapılan Korkunç Yanlışlık

Daha ziyade, savaşın göze çarpan ve daha açık nedenleri ve sonuçları önemli sayıldığı için, dünya savaş sonrası sorunlar ile ilgilenmeye pek hazır değildi. Daha önemli fakat daha az göze görünür güçler ihmal edilmekte ya da görmemezlikten gelinmekteydi. Çoğu endüstrileşmiş ülkedeki üretim kapasitesinin yıkılması ancak kısmen Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın artan kapasitesi ile telafi edilebilmişti. Hala, tüketim

ve yatırım malları için kesinlikle hesaplanamıyan ama çok büyük hacimde olduğu anlaşılan bir talep mevcuttu. Yıllarca süren savaş sırasında ve uzun depresyon yıllarında talep baskı altında tutulmuştu. Çoğu yerde, tüketim ve sermaye malları talebini gerçekleştirecek tasarruflar hazır bekliyordu. Bankalar, barış zamanındaki borç verme günlerinin geri gelmesini sabırsızlıkla bekliyorlardı. Bazıları savaşın hemen sonrası dönemde geçici bir genişleme bekliyorlardı. Fakat görülemeyen ve bugün bile ancak kısmen anlaşılan husus, savaşın getirdiği diğer ögelerin, ya da savaş sırasında ulaşılan bazı aşamaların, savaş sonrası dönemdeki genişletici güçleri serbest bırakabileceği idi. Tam istihdam ulusal politikanın vazgeçilmez bir ögesi olmalıydı ve sosyal yasaların kapsamı alabildiğine genişlemeliydi. Devlet de, kamu harcamaları ve vergi düzeylerinde beklenen artışlardan yararlanarak daha geniş rol almalıydı. Artan bekleyişler (istekler), yeni dayanıklı tüketim malları tanımları, eski orta halli kişilerin kavramlarının yerini alacaktı. Yeni ve daha gelişmiş haberleşme araçları, tüketici zevkleri ve teknolojideki değişmelerin «gösteriş» etkisini defalarca çoğaltarak, nerede ise ülkelerin ve halkların «aynı anda» birbirlerini taklit etmelerine yol açacaktı. Tüketimin ve üretimin Amerikan standartlarına uydurulması uygulamada olduğu gibi muhtevada da bütün dünyaya yayılacaktı. Endüstri ve pazar yapıları değişecek, ticaret birlikleri, yeni güçler kazanacaklardı. Bütün bunlarla birlikte, savaşın sona ermesi, rahat huzur içinde bir barış getirmekte başarısız kaldı. Yerini, «Soğuk Savaş»a bıraktı. Bu arada, çok sayıda yeni ülke bağımsızlıklarına kavuştular.

Bütün bu olayların ortasında gelişen anflâsyon da kısa ömürlü olamazdı. Konjonktürel dalgalanmalar çok farklı olacaktı. Ulusal fiyatların genel düzeyleri bu

konjonktürel hareketlerden hayli etkilenecek ve bu etkiler de genellikle artış şeklinde ortaya çıkacaktı.

Ne yazık ki ancak çok az sayıda kişi bunları görebilmişti. Hatta bunların da ancak bir kısmı, ağır sonuçların ortaya çıkacağını düşünüyordu. Ekonomiyi genişletici güçler, olduğundan az tahmin ediliyor, enflâsyonun geçici olduğu düşünülüyor ve - analiz ve yargılamada büyük bir hata yapılarak - bu geçici enflâsyon ile ilgili olarak geliştirilen tedbirler sayesinde enflâsyonun kontrol altına alınabileceği umuluyordu. Yıllarca devam eden enflâsyonun yıkıcı, bozucu, tahrip edici sosyal ve siyasal etkileri yüzünden 1940'larda Kıt'a Çini'ndeki Ulusal Hükûmetin dramatik başarısızlığı bile diğerlerine ders olmadı. Çin olayı, bir çok bakımlardan «tek» örnekti ama, yapışkan enflâsyonun nedenleri ve çok önemli etkileri orada da aynıydı.

Hiroşima olayı, yeni bir devrin, dünyanın nükleer bomba ile tahrip edilmesi devrenin başladığını haber veriyor ve her yerde bu topyekûn tahrip aracının dehşetinden kaçınmak için tedbirler alınıyordu. Aynı zamanda, tam aksi yönde, daha uzaklarda bir başka olay da iyimser kişileri, ani tedbir almadıklarında neler olacağı konusunda uyarıyordu. Yeni zenginlik ve refah dalgası da dünyamızın - eğer bombalar ya da hava ve su kirlenmesi ile daha önce mahvolmazsa - zehiri olabilirdi. Gelişmenin geleneksel merkezleri olan şehirler tahrip olabilirdi. Enflâsyon yüzünden, uğruna büyük çabalar sarfedilen kazançlar elden gidebilirdi. Savaş sonrası dönem, savaş öncesi ekonomik sorunların üstesinden gelmek için iyi hazırlanmış bir politika ile işe başlamıştı ama bu politikanın başarısının nedenlerini araştırmaya gerek görülmemişti. Ne gam! Güçlü iktisadi gelişmenin başarısı, savaş öncesini hatırlıyan kişileri kör etmiş etrafı görmez hale getirmişti.

Savaş sonrası dünyası çeşitli hedefler peşindeydi. Fakat yapışkan enflâsyona varacak bu hedefleri elde etmekte ne gibi engellerle karşılacağının farkında değildi henüz. Geçici ve devamlı enflâsyon konusunda bir kavram karışıklığı vardı. Bu halde, gene 1940'larda ve 1950'lerde olduğu gibi, kamu talebi, özel tüketim ve yatırım konularındaki dünya talebinin boyutları düşük tahmin edilerek yeni ve büyük bir hata daha yapılıyordu.

Yeni hata sorunun tanımından çıkıyordu : Sorun, «enflâsyon» ile savaş sonrası dünyasının yeni hedefleri arasında bir seçim olarak görülüyordu. Bu tercihlerle karşı karşıya olduğuna inanan dünya, enflâsyonu bir yana bırakmayı ve ona, arzu edilmiyen fakat büyük ulusal hedeflerin elde edilmesi için ödenmesi kaçınılmaz bir maliyet olarak bakmaya başladı. Yanlış olan husus, bir tercih yapılması gerektiği sonucu idi.

Tercih yoktu. Enflâsyonu seçmek, ulusal hedeflere doğru ilerlemek için gerekli koşulları yaratmak yerine, bu ulusal hedeflerin elde olunmasında başarısızlığı **peşinen** kabul etmek demek oluyordu. Bu, medeniyeti «kurtarmak» için nükleer savaşı göze almaya benziyordu. Sorun, devamlı enflâsyonu da ortadan kaldıracak biçimde, ekonominin ulusal hedefleri elde etmek üzere nasıl yönlendireceği idi.

III

1950'LERE ve 1960'LARA
B A K I Ş

8

KRONİK TALEP FAZLASININ MEYDANA GELİŞİ

Siyasal ve Sosyal Gerçekler

1950'lerin başında Avrupa ve Japonya'nın - en azından savaştan önceki üretim kapasitesine ulaşılması şeklinde - imarının aşağı yukarı tamamlanması ile Avrupa'nın ve daha az oranda olmakla birlikte Japonya'nın ilgisi fiyat ve ücret artışları sorunları üzerinde yoğunlaştı. Fakat enflâsyon 1940'ların sonunda verdiği pek çok işarete bakarak umulabilecek oranın çok üzerine çıkmış, dayanılmaz hal almıştı. Bu hızlı ve yaygın enflâsyonun, veri olarak kabul edilmesi gereken yeni sorunların ve koşulların belirtisi olduğunu saymak kolaydır. Kendi hesabımıza biz, bunu ispat edilmemiş ve kesin olmayan bir kötümserlik sayarız.

Bünyesel enflâsyon sorununu hakkıyla incelemek için, savaş sonrası dönemin önemli ekonomik, sosyal ve siyasal gerçeklerinin neler olduğu konusunda anlaşmamız ve bunlarla ilgilenmemiz gerekiyor. Çoğu ülkedeki çağdaş enflâsyonun görünümü olan savaş sonrası maliyet ve fiyat gelişmeleri, çağdaş toplumların önemli sosyal ve siyasal görünümleri, ekonomik olaylarla birlikte incelenmediği takdirde kolayca anlaşılamaz. Örneğin, para arzındaki değişmelerin neler olduğunu söy-

lemek gibi dar tutulan açıklamalar, fiyatlardaki değişmeleri açıklamakta fakat gene de açıklanmamış bir yığın sorun açıkta kalmaktadır. Çağdaş toplumlarda yoksulluğun, kabul edilebilir işsizlik oranının, dengeli gelir dağılımının, hayat standardı kavramının ve bütün bunları sağlamak ve devam ettirmek konusunda hükûmetlere düşen sorumlulukların kapsamlarını değiştirmişlerdir. Bu dönüşümler, 1950 ve 1960'lı yıllarda meydana gelmiştir esas itibarile ... Ama hala devam etmektedir.

Bu arada, İkinci Dünya Savaşından hemen sonra gelen «Soğuk Savaş»da ekonomileri genişletici bir rol oynamıştı. Fakat herhangi bir etkiyi diğerinden ayırıp «işte, aşırı talebin ve enflâsyonun nedeni budur» diyebilmek imkânı yoktur. Soğuk savaş, yeni ulusların, yeni devletlerin meydana çıkması, dünya ölçüsünde sosyal standartların değişmesi, artan umutlar ve gelirlerle birlikte yükselen özel tüketim harcamaları ile birlikte gelmişti. Hükûmetlerin faaliyet gösterecekleri alanlar ve sorumlulukları konusundaki yeni kavramlar - ki kamu harcamalarında, vergilemede ve kamu borçlanmasında (devletin vatandaşlardan borç alması, tahvil vs. satması) büyük artışlara neden olmuştu - kişilerin, firmaların, endüstrilerin ve ulusal ekonomilerin iktisadi davranışlarını ayarlamalarında önemli faktörler olmuştu. Açık ki, toplam talep fazlasının meydana gelmesinde bunların hepsinin rolü olmuştu. Çağdaş hükûmetler, toplumun sosyal ve ekonomik yönetiminin üstesinden gelebilmek için ne gibi sorumluluklar yüklenmeleri gerektiğini hala öğrenememişlerdir. Hâlâ hükûmetler, halkın büyük bir kısmının daha geçen yüzyılda hiç düşünmediği ve hızla artan bir yığın sorumluluk üslenmektedirler. Oysa, bugüne değin, yüzyıllar boyunca hükûmetler, bugünküne oranla çok sınırlı isteklerin, üstelik de halkın küçük

bir kısmının isteklerinin nasıl yerine getirileceği konusunda bile sıkıntılara uğramışlar, zaman kaybetmişlerdi. Bugün çağdaş teknolojiler, haberleşmeyi geliştirerek ve seyahatı kolaylaştırarak hükûmetlere yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, hükûmetler, esas itibarile, insanoğlunun tecrübesinin az olduğu alanlara ve neredeyse dört milyara yaklaşan bir dünyada, uygulama olanağı bulamayan, ancak çağdaş haberleşme ve ulaşım teknikleri sayesinde ekonomik anlamda kârlı hale gelen türden alanlara ilişkin sorunlarla ilgilenmektedirler. Buna bakarak, artan kapasiteye rağmen neden bir kıtlık çağında yaşadığımızı anlamaya başlıyabiliriz.

Toplumun umutları, ekonominin üretim kapasitesini aşmaktadır. Bu arada Devlet, bu umutları gerçekleştirebileceğini ummaktadır. Tam istihdamı sağlayacak ölçüde bir talep yaratılması için birazcık düşünmek kâfi gelmektedir. Fazla hayal, talebin ayarlanmasını gerektirmektedir. Aksi halde hem bünyesel enflâsyon ve hem de işsizlik ortaya çıkabilmektedir. İşsizlik, arz ve talebin ne yönde idare edileceği konusunda yapılan hatalar yüzünden ortaya çıkabilmekte ve bu arada fiyat ve maliyetlerde arzu edilmeyen, devamlı artışlar belirmektedir.

Hızla Artan Tüketim

Şöyle bir geriye bakarsak, savaş sonrası döneminin en önemli olayının herhalde, tüketim malları talebinde görülen artış olduğunu görürüz. Yalnızca iktisadi bunalım ve savaş değil, son yüzyıl içindeki diğer olayların çoğu da savaş sonrasında tüketici talebinin anlattığımız ölçüye çıkmasına yardımcı olmuşlardı aslına bakılırsa.

İkinci Dünya Savaşından sonra, tüketim talebi çok

büyük ölçüde boyut değiştirdi. Bazı mallar - otomobil, ev, buzdolabı, kozmetik, giyim eşyası, radyo - çok aranan ve kısa zamanda stil ve teknik değiştiren mallar haline geldiler. Bu arada bazı yeni ürünler - televizyon, mutfak araçları, sayılamıyacak kadar fazla sayıda yeni let - kitlelerin tüketim «kalıplarına» dahil oldu. Bu tür malların pazarı hala genişlemeye devam etmektedir. Başka kişiler daha vardı toplumlarda, gelirleri hızla artan kişiler ... Tabii aile başına tüketim de artıyordu. Bu ürünler geniş ölçüde kullanıldığı, ya da hızla aşındığı için, ya sık sık tamir ediliyor, olmazsa yenisini satın almak gerekiyordu.

Tüketimdeki değişmelerin bir başka görünümü de seyahatte ortaya çıktı. Uçak yalnızca seyahatleri daha kolay hale getirmekle kalmadı, Avrupa'nın, Japonya'nın ve Kuzey Amerika'nın hızla genişliyen yüksek gelirli grubunun taşıt aracı haline geldi. Birkaç yıl içinde, önceleri refahın belirtisi sayılan şey, olağan bir olay haline geldi. Başka başka yerleri, ülkeleri ziyaret eden turistlerle birlikte, başka talepler daha çıktı ortaya : otel ve restoran talebi, geniş yollar ve hava alanları, civarda oturan kişiler için temiz suyun ve çevre sağlığının lüks bölgelerde, turistlerin bu, su ve hizmet talepleri, turist çekmek için kültür ve spor festivalleri yapma yarışı, «turistik» giysiler ve spor araçları talebi, yönetici, danışman ve rehber yetiştirmek için özel eğitime olan talep gibi ... Turizm, ulusal sınırları aşan, binlerce millik okyanusları geçen dünya ölçüsünde büyük bir endüstri oldu. Bu, örneklerden ancak bir tanesidir.

İkinci Dünya Savaşından önce, dünya tüketiminin Amerikan Standartlarına uydurulması şeklinde başlıyan hareket, herkesin herkesi taklit etmesi şeklinde çok yönlü bir hal aldı. «Yabancı ülkeden gelen» her şey, «yerli» herşeyden daha daha fazla ilgi toplar oldu. Çok

çeşitli araçlarla yapılan reklâmlar bu gidişi hızlandırdı. Tüketiciler psikolojik ve fizik baskılarla kararlar almaya zorlanıyordu böylelikle ... Freud psikolojisinin geniş kitlelere yayılması, bu ürünlerin satışında yeni ufuklar açtı. Bilinçteki ya da bilinç altındaki cinsel ihtiyaçlar açık ya da kapalı bir şekilde, daha önceleri bazı belirli gerekleri karşılamaya yarayan mallarla tatmin edilmeye başlandı. Otomobiller, seks sembolleri olarak satılıyordu artık, uçaklardaki hostesler ise önceki devirlerin prensesleri gibi dolanıyorlardı ortalıkta ...

Tüketici davranışlarındaki savaş sonrası dönemindeki değişme, kitlelere yönelen reklam, kitle üretimi ve kitlelere satıştan daha başka bir şey oldu. Bu gelişme ayrıca, kitlelere dönük «tüketici - kredisi» gelişmelerini de yansıtıyordu. Bunların alınması pek de zor değildi. Tüketim malları gibi reklamları yapılıyor ve onlar gibi satılıyordu. Kişisel zevkler ve tüketim talebi, artık doğrudan doğruya gelirse bağlanmayabiliyordu; hatta gelirde beklenen değişmeler bile pek önemli olmuyordu. Bunun sonucu ise, tüketim malları ve hizmetler için devamlı artan bir talebin meydana gelmesi oldu.

Hükûmetler, enflâsyonun varlığından şikâyet etseler bile, düşük büyüme hızları ve yüksek işsizlik oranları görüldüğünde, tüketime yönelik bu davranışları desteklemekten geri durmuyorlardı. Daha fazla tüketimi teşvik ederek ekonomiyi canlandırıyorlardı. Sermaye harcamalarında - yani yatırımda - nisbi bir düşme olduğunda (ekonomik durgunluğun ve ekonomik duraklamanın belirtisi sayıldığından) tüketimin geliştirilmesinde uğranılan başarısızlık, ekonomi dünyasını sarsıyordu. Tüketimin artırılması ekonominin canlandırılması için ön şart olarak göründüğünden, bundaki gecikme arkadan gelen işsizliğin devam etmesini ve ağırlaşmasını da beraberinde getiriyordu. Bunun dışında, parasal gelir

artmadan tüketim kolayca artmadığı için, muntazaman artan parasal gelir talebi de ortaya çıkıyordu. Artan fiyatlar, artan parasal gelir ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. Böylece, devamlı artan gelir ihtiyacı büyüdükçe, çoğu kişi artan gelir ve borçlara rağmen gene de tüketimlerini azaltmak zorunda kalıyorlardı. Artık tüketim değişik bir nitelik almıştı. Sonuç, özellikle yüksek fiyatlara rağmen taleplerini yerine getirmeye gücü olanlar için kötü sayılmazdı. Ama gelir ve kredi olanakları olmayanlar gene tatmin olmamışlardı; huzursuzlukları da giderek artıyordu. Sun'i olarak artırılan talep ve aşırı borç düzeninde, enflâsyona uygun biçimde gelirleri artmayan üretici ve tüketicinin hali dumandı.

Yeni Kavramlar : İstihdam, Düşük İstihdam, Refah ve Tüketici Talebi

Savaş sonrası dünyası, «ciddi» ya da «uzun süren» işsizliklerin yeni tanımlarını beraberinde getirdi. Bir depresyonun, bir sanayileşmiş ülkedeki işsizlik oranını yüzde ona yüzde yirmiye kadar çıkardığı günler geride kalmıştı. Amerika Birleşik Devletleri dışında, hükûmetler yüzde 2 ya da yüzde 3 oranında bir işsizliğin halkları tarafından kabul edilemez derecede ağır olarak mütalâa edildiğini düşünüyorlardı; savaştan önce bu ölçüde rakamlar refah belirtisi olarak görülüyordu. Amerika Birleşik Devletlerinde bile refah yüzde 3 veya 4 ölçüsünde işsizlik demekti; yüzde 5 ilâ yüzde 7 arasında bir rakam ise ekonomide duraklamaya işaret sayılıyordu.

Kabul edilebilir ya da düzeltilmesi gerekli işsizlik oranları ile ilgili tanımlar açıklığa kavuştuktan sonra, Hükûmetler ciddi olarak (en azından «kesinlikle») işbaşında kalabilmelerinin «kabul edilebilir» işsizlik sınır-

larını aşmamalarına bağlı olduğunu düşünmeye başladılar. Bu sınırlar, değişen koşullara göre hareket etme imkânını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktaydı. Arzulanır bir «ortalama işsizlik» düzeyine erişilmesi, yeni alanlarda ortaya çıkan endüstrilere işgücü bulunmasına ya da diğer amaçlara tahsis edilmek üzere savunma giderlerinin kısılması yolundaki arzuların uygulanmasına imkân vermiyordu. Gerçekte, bize kalırsa, bünyesel enflâsyonun devamına bu şekilde izin verilmesi, aslında istihdam hedeflerine ulaşılmasını engelleyici nitelikte idi .

Benzer şekilde, sosyal refah ve sosyal yaraların kapatılması kavramları da, savaş sonrasında umulanların çok ötesine kadar gitti. Hükûmetler, halklarına daha iyi yaşam sağlayacak olanaklar konusunda kendilerini sorumlu hissediyorlardı. Çoğu ülkede, Devlet, hayatını ekmek parasını kazanmıyanlara ya para, ya da başka biçimde yardımlar yapıyordu. Bazıları ise genel tedbirler almak yoluyla ekonomik koşulların düzeltilmesine çalışıyorlardı. Ama kişilerin kaderi, Devletin sorumlulukları cümlesinden değildi. Tabii gene de bir kısım istisnalar vardı. Örneğin, ülkelere göre değişmekle beraber, eğitim sağlanması, su sağlanması, malarya ve benzeri gibi geniş ölçüde tahribata yol açan bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi bunlardan bazıları idi. Daha yakın zamanlarda, ise, şehir içi ulaşım ve elektrik sağlanması gibi hizmetler Devletin sorumluluk alanına girdi.

Çoğu uluslar, halkın refahı konusunda, Devletin üstlenmesi gereken sorumluluklar konusundaki bu yeni kavramlardan çok etkilenmişlerdi. Yalnızca Amerika Birleşik Devletlerinde yeni refah sistemine inananlar on milyonları buluyordu. Diğer ülkelerde elde rakamlar giderek artmaktaydı.

Yoksulluktan kurtarılma çağdaş sosyal ve siyasal bir gerek haline gelmekteydi. Halkın çoğunu, Devletin ilgi alanının dışında bırakmak, kütle halinde yoksulluğun devamına - teorik olarak bile olsa - izin vermek ne sosyal ve ne de siyasal bakımdan uygun ve kabul edilebilir görünmüyordu. Ne denli hataları olursa olsun, halkla yakından ilgilenme devriydi bu devir. Fakat büyük ölçüde işsizliğin kaldırılmasında olduğu gibi, bu ilginin de, sosyal yararları yanında bazı sosyal maliyetleri de olması doğaldı. Uzun vadede üretim potansiyeline katkısı olsa bile, genellikle bu tür davranışlar ulusun kısa vadeli üretim potansiyeline katkıda bulunmuyordu. Kısa vadede (aylar değil de yıllar olarak düşünülse bile) talep ile mevcut arz arasındaki farkı artırmaktaydı.

Bunlara ilâveten, «fiilî talep» kavramlarımız hakkındaki görüşlerimizi temelden değiştirecek yeni bir davranış ortaya çıkmaktaydı. O güne kadar talep, halkın istediği şeyin bedelini ödeyebilmesi halinde «fiilî» talep olmaktaydı. Ödeme gücü ise, fabrika işçisi, çiftçi, satış memuru, yönetici, yatırımcı gibi üretim sürecine katılıp, üretimden pay alanların gelirlerinden oluşmaktaydı. Kazanılan gelir ile «fiilî» hale gelemiyen talep bir yana bırakılmalı, hesaba katılmamalıydı. Ama sonraları bu değişikti : talep için belli gelir «peşinde» koşulması gerekiyordu. Bu değişme, iktisadi düşüncenin temel varsayımlarından birisi haline geldi. Özel firmalar bunu çabucak kavradılar ama, kamu oyu ve Devlet, bunun ülke halkı ile olan ilişkisini kolayca anlayamadı.

Herkes İçin Eğitim

Tüketim malları talebi hiç kısılmaya çalışılmadı. Savaş sonrası dönemindeki öğrenim «patlaması» da bu-

nun yanında önemli bir yer aldı. Amerika Birleşik Devletlerinde Haklar Yasasının kabul edilişi «öğrenim umutları» devrimine büyük ölçüde katkıda bulunan bir olay oldu. Önceleri, genel öğrenim yardımı sadece gazilere ve savaşan askerlere veriliyordu. Fakat Amerika Birleşik Devletlerinde yüksek öğrenim yapma fikri kökleşti ve bir standart haline geldi. Diğer uluslardaki gelişmeler de buna benzer biçimde seyretti. Hem Fransa, İtalya ve İsveç gibi endüstrileşmiş ülkelerde ve hem de Brezilya, Hindistan, Şili, Nijerya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, üniversitelere kaydolanların sayısı, savaş öncesi standartlara göre büyük gelişmeler kaydetti. Rakamlar, üniversite başına onbinlerle ifade ediliyordu; oysa önceleri yüz ya da binlerle ifade edilebiliyordu ancak. Yalnızca üniversitelerdeki öğrenci sayısı büyümekle kalmadı, gelişme çok hızlı oldu ve geleneksel eğitim standartları, binaları, kütüphaneleri, öğrenci yurtları çok yetersiz hale geldi.

Devletçe desteklenen öğrenim, hem üretimde ve hem de ekonomi üzerindeki etkilerinde genişlemelere sebep oldu. Dünyanın en geniş endüstrilerinden birisi haline geldi. Öğrenim bir hak oldu ve çoğu ülkede bu «hak» üniversite öğrenimi ve mesleki okullara girme şeklinde gelişme gösterdi. Devletlerin bütçeleri okul öncesi eğitimden, fakülte sonrası eğitime kadar eğitimin her düzeyinde, çağdaş öğrenim araçlarını sağlıyabilmek için giderek daha fazla para ayırmaya başladılar. «Parasız öğrenim» konusundaki on - dokuzuncu yüzyıldaki düşler, bu çabaların akıl almaz başarısı olarak, olarak, gerçek oldu. Kendileride bunu pek ummamışlardı herhalde. Her yerde, daha fazla kişi okula gitmeye başladı. Bu kez, öğrenim yapabilme değil de, öğrenim ve araştırma olanaklarının daha fazla geliştirilmesi, iyileştirilmesi yolunda talepler ortaya çıkmaya başladı.

Bununla beraber, hemen hiç bir ülkede bunu sağlıyacak ölçüde kaynak sağlanması olanağı bulunamadı. Uygulamada, öğrenim talebi, kişilerin kafalarında canlandırdıkları biçimde karşılanamadı. Vergiden kaçma ya da tüketim alışkanlıklarından vazgeçmeme gibi nedenler, en iyi sonucun alınmasında başlıca engeller oldular. Kamu oyu giderek artan öğrenim giderlerine rağmen hayal kırıklığına uğradı çoğu kez...

Bu hayal kırıklığı, bütçelerde yer alan öğretim görevlisi ve bina sayısı gibi göstergelerin kapsadığı tablonun ötesine geçmekten ileri geliyordu. Özel kurumların ve Devletin yeni faaliyetleri, kişilerin, yeteneklerini tâyin etmek için başkalarına bakmalarına, hayatta ulaşmak istedikleri hedefi seçmelerine, bu ikisini birbiri ile ilgilendirmelerine ve bunlar için gerekli nitelikleri elde etmeye çaba sarfetmelerine neden oldu. Devletin organları, yalnızca halkın potansiyelini tâyin etmesine, kendilerini tanımalarına, meslek seçiminde tavsiyelerde bulunmasına yardımcı olmakla kalmadılar. Ayrıca giderek artan sayıdaki öğrencinin mali ihtiyaçlarının da önemli bir kısmını sağlamaya çalıştılar. Ayrıca Devlet, en büyük işveren olarak, kişilerin meslek seçimi konusundaki kararlarını da etkilemekteydi. Çoğu kişi, öğretmen, ilim adamı, elektronik teknisyeni vs. oldu; zira Devlet bu alanlarda ihtisas yapmayı destekliyordu. Baba mesleğine girme ya da içinden gelen his ile meslek seçme konuları ortadan kalkmaya başladı. Ama Devletin hesaplarının da yanlış çıktığı oluyor, sonradan yapılan hesaplarda, bu nitelikte işgücüne ihtiyaç olmadığı sonucuna da varılıyordu zaman zaman. Bunlar, budalaca alınmış kararların sonucu değildi genellikle. Daha çok, bu alanda kesin tahminler yapabilme güçlüğünden ve kişilerin iş alanlarında meydana gelen boşalmalara hemen kayamamasından ileri gelmekteydi. Söylemeye gerek yok,

Devlet bu tür kişilerin özlemlerini ve personel güçlüklerini de üstlenmek zorunda kalıyordu sık sık.

Böylece Devletler kendilerini bir ikilemin (dilemma'-nın) ortasında buldular. Bir yandan daha fazla ve daha iyi bir talebini karşılamak ve bunun yanında, yüksek maliyetler, hatalar ve yetersizlikler konularında kamu oyunun eleştirilerini kabul etmek, öte yandan da bu talepleri reddetmek ve sorumluluklarını azaltmak ve bu yoldan halkının ihtiyaçlarına karşı sorumluluk yüklenmeyen bir kurum haline gelmek. Devletler, bu ikisinin karışımı bir yolu tercih ettiler sonunda.

Savaş Dönemi Düzeyinde Savunma Harcamaları

Çağdaş Devlet yeni görevler yüklenmede bile, silâhlanma harcamaları tek başlarına, «enflâsyoncu» demiyelim de, ekonomi üzerinde «genişletici» etkiler meydana getirecekti gene de.

Bu arada, genel etkileri önceden tahmin edilebilen Soğuk Savaş da sürüp gidiyordu. Askeri harcamaları artıran silâhlanma yükü, zaten yükselmiş bulunan kamu harcamaları ile gene artmış bulunan özel tüketim ve yatırım üzerine yeni bir ilâve oldu. Bunun sonucu olarak, enflâsyon önemli ölçüde arttı. Öyle ki, yalnızca bu savaşlardaki harcamalar ile İkinci Dünya Savaşı'nın askeri harcamalarının nisbi önemlerini karşılaştırarak bile bu durumu görmek mümkün hale geldi. Bu silâhlanma harcamaları yalnızca büyük ölçüde verimsiz olmakla kalmıyor, inanılmaz büyüklüklere ulaşıyordu. Bütün ülkeleri topluca ele alacak olursak yılda ortalama 200 milyar dolar civarındaydı. Bu miktar aşağı yukarı Fransa ve İngiltere'nin yıllık üretimleri toplamına eşitti. Yalnızca Amerika Birleşik Devletlerinde Toplam gay-

risafi ulusal üretimin yüzde beşi ile onu civarında oynuyordu. Bu miktar ise, yeni inşaata yapılan harcamadan ya da dayanıklı mallar tüketimine harcanan miktaıdan pe kde farklı değildi. Bu arada, savunma harcamaları, piyasalarda rekabeti azaltmakla kalmıyor, bunun yanında ulusal ekonomilerin yönetiminde karşılaşılan çeşitli güçlükleri daha da ağırlaştırıyordu.

Hem Kore ve hem de Vietnam savaşları sırasında çoğu kişiler, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı gibi, enflâsyon ile mücadele etmesi gerektiğini ileri sürdüler. Bu kişilere göre, Devlet, fiyat, ücret, üretim ve tüketim ile ilgili çeşitli tedbirler almalıydı. Bu kontrollerin alternatifi tedbir ise, vergileme ve diğer vergi benzeri tedbirler yoluyla askeri amaçlı olmayan mallara yapılan tüketim ve yatırım harcamalarını azaltmak idi. Fakat özellikle Vietnam savaşı örneğinde görüldüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, askeri zaferin yanında, halkı fedakârlıkta bulunmaya çağırmadı. Enflâsyonu yaratan güçler, geniş ölçüde yanlış tahmin edilmiş ve ihmal edilmişti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, diğer savaşlar da, önemli ölçüde enflâsyon kaynağı olmuşlardı. Hindiçini'de ve Cezayir'de Fransa'nın giriştiği savaşlar, bu ülke ekonomisinin 1950'lerdeki kronik güçsüzlüğünün önemli nedenlerinden olmuştu. Bu savaşlar bitinceye dek, Fransız ekonomisi 1960'larda gösterdiği canlılığı elde edememişti. Birleşik Krallık da, 1950'lerde geniş askeri harcamaların yükü ile karşı karşıya gelmişti. Burada da gene askeri harcamalar rakam olarak fazla yüklü görünmüyordu. Gene de, düşük işsizlik, taminkâr büyüme hızları ve kabul edilebilir bir ödemeler dengesi kurmaya gücü yetmeyen bir ekonomideki askeri harcamalar önemli ölçüde olmamalıydı. Birleşik Krallık da

özellikle Orta Doğu ve Asya'dakiler olmak üzere askeri harcamalarını ve taahhütlerini azaltma yoluna gitti.

Almanya ve Japonya, önemli ölçüde askeri harcama yapmıyorlardı; böylece, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki genişletici güçlerin kuvvetini gösteren yaşıyan güçler haline geldiler. Yüksek istihdam düzeyi ile olağanüstü ölçüdeki devamlı büyümesine mutlaka askeri harcamayı gerektirmediğini dünyaya gösterdiler. Gerçekten de, bu harcamalar olmazsa ekonominin büyümesi hızlanabilirdi. Almanya ve Japonya, devamlı büyümenin ve tam istihdamın savunma harcamaları ya da savaş ile hızlandırılması gerektiği görüşünün geçersizliğini gösteren örnekler oldular. Bu ülkelerin zenginliği, şüphesiz, başka ekonomilerdeki, özellikle Amerika Birleşik Devletlerindeki ekonomik genişleme sayesinde biraz daha hızlandı; bunun anlamı ise bu genişlemenin, kısmen, silâhlanma harcamaları ve savaş ile finanse edilmiş olması idi. Şu halde, Almanya ve Japonyanın, zenginliklerini diğer ülkelerin savunma harcamalarına borçlu oldukları bile söylenebilir. Bununla beraber, savunma harcamaları olmasa bile, sanayileşmiş ülkeler, muhtemelen, yüksek istihdam düzeyleri sağlamakta güçlüğe uğramayabilirlerdi. Daha fazla sivil sektör talebi karşılanabilir, ulusal ekonominin üretimi daha kolay hale getirilebilir ve rekabetçi piyasa düzeni daha az yaralanmış halde kalabilirdi.

9

DEVLETİN ROLÜNDEKİ ÖNEMLİ DEĞİŞME

Geçen yüz yıllarda bazı istisnalar bulunmakla birlikte, genellikle Devletin rolü sınırlı kaldı. Ekonomik faaliyetler, esas itibariyle özel kişilerin ve özel kuruluşların elinde bulunmaktaydı. Monarşi ve diktatörlüğün bulunduğu yerlerde bile, Devlet, özel kesimin kendi gücü ile yapabildiği işleri eline almak istemiyordu. Devletin görevi, içten ya da dıştan gelecek zararlara karşı halkı korumak ve onlara çalışma ortamı hazırlamaktı. Devlet kanunlarla yönetiliyor ve Devletin gücüne ve fonksiyonlarına getirilen daha sert kısıtlamalar normal olarak kabul ediliyordu. Uluslararası alanda ise, «anarşi» (ya da daha bilinen deyimle ifade edelim «orman kanunu») hüküm sürüyordu; fakat bu alanda da bazı gelenekler ve alışkanlıklar, barbarca ve medeni olmayan bazı davranışları ortadan kaldırabilmişti. Kanunlara saygı, sorunun temel noktası idi : kanunlara karşı gelenler, toplumların düşük kişileri olarak kabul ediliyorlardı. Hükûmetler, genel refahın sağlanmasında sorumluluk kabul etmişlerdi ama bu kavram polis gücü sağlanması ve yol yapımı gibi sınırlı ve dar bir şekilde tanımlanmış bulunuyordu. Ekonomik alanda ise, Hükûmetler, örneğin vergilerin toplanması ve yerli endüstrinin gümrük tarifeleri ile korunması gibi konularda sınırlı fakat önemli roller oynadılar.

Devletin bu tarihsel rolü, İkinci Dünya Savaşı'ndan yarım yüzyıl kadar önce bazı yönlerden değişmeye başladı. Bu değişmeler, çeşitli ülkelerde birbirlerinden farklı idi: Amerika Birleşik Devletleri, artan oranlı (progressive) bir gelir vergisi kabul etmişti. İsveç'te topluma dönük yasalar yapılıyordu. Rusya'da ise, Sovyet rejimi gelmişti. Fakat İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Devletin rolü her yerde önemli ölçüde değişti. Devletin sorumlulukları ve faaliyetleri çok genişledi. Neyin özel sektöre bırakıldığı, neyin bırakılmadığı konusu önemli hale geldi. Büyük kamu sektörü ile özel sektörün birlikte yer aldığı «karma» ekonomiler çoğaldı. Bu, Devletin gücünün ve otoritesinin artması anlamına geliyordu. Çoğu ülkede, Hükûmetlerin davranışları gene kanunlar ile sınırlı kaldı; ancak Hükûmetler tarafından kanun yapılması gene de yaygın ve sınırlandırılmamış kaldı. Yani Hükûmetler, «kurallara bağlı» idiler ama bunları değiştirmekte ve yenilerini yapmakta daha az tereddüt gösteriyorlardı.

Merkez Bankalarının Durumlarının Değişmesi

Uzun yıllar boyunca, kredi de dahil olmak üzere para arzının yönetimi, Devletin, ulusun ekonomik yaşantısına müdahalesinin temel biçimi olarak kaldı. Gerçek, Hükûmetin hazırladığı bütçe kadar önemli değildi ama gene de toplum ulusal üretimin küçük bir parçasını teşkil ediyordu. On - dokuzuncu yüzyılın sonu ya da yirminci yüzyılın başlarından itibaren, Devletin para ve krediyi kontrolünün, ekonominin etkin olarak çalışmasına yardımcı ve iş hayatının finansmanından doğan önlenmesi mümkün krizlerden koruyucu olduğu görüşü hakim olmaya başlamıştı. Bununla birlikte, para politikası, iktisadi hayatın temel yönünü, yapısını ve

hatta büyüme oranını değiştirmemeli idi. Bu ise, firmaların, imalâtçıların, çiftçilerin, bankaların, ticaret erbabının ve tüketicilerin, piyasa mekanizması içinde faaliyet göstermeleri ile mümkün olabilirdi. Fiyatlar, kârlar ve ücretler bu birimlerin iktisadi faaliyetleri ile tâyin edilmekteydi. Nihaî iktisadi kararları bunlar oluşturmaktaydı. İktisadi sistemin karmaşıklığı düşünülürse, bir takım sürtünmelerin olması kaçınılmazdı. Neticede, etkin ve muntazam bir şekilde yürüyebilmesi makinenin iyi yağlanmasına bağlı kalıyordu. Ancak bu yağ, hiçbir zaman yakıt, sürücü ve hatta trafik lambası gibi düzenleyicinin görevini üstlenmemeli idi. Merkez bankaları, banka sisteminin kredi miktarını artırarak ve azaltarak, bu yağı sağlamaktaydılar. Devresel iktisadi dalgalanmalar sırasında örneğin, etkin çalışan firmaların iflâs etmesini önlemek üzere, krediler artırılabiliyordu. Bu arada etkin çalışmayan firmalara kredi verilmiyordu. Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak işsizliğe neden olsa bile bunların ortadan silinmesine göz yumulmaktaydı. Halk, bu türden riskleri kaçınılmaz olarak kabul etmekteydi; çoğu kişiler, bunları, yalnızca ekonomiyi daha etkin hale getirecek tedbirler değil, aynı zamanda sağlam ve güvenli bir yurttaşlık ilişkisi sağlıyacak yol olarak görmekteydiler.

Bu arada, uluslararası altın standardının işleyişi de, merkez bankalarının yeni hareket özgürlüğü anlayışı içinde ele alınmaktaydı. Altın standardının işlemesinden anlaşılan şey, iş imkânlarının ya da fiyatların değişmesinden çok, herhangi bir yönde meydana gelecek sert bir hareketin önlenmesi idi. Amaç, firmaların, firma kararlarını verdikleri ortamı, etkin çalışan firmalara yüksek kârlar ve ücretler verecek mükafatlandırmak ve fiyat mekanizması yoluyla da tüketici kararlarının dik-

katle alınmasını teşvik etmek amaçlarına dönük olarak hazırlamaktı.

Gerçekten de, genel bir kural olarak merkez bankaları, piyasa mekanizmasına mümkün olduğu kadar az müdahale ettiler. Bununla birlikte, para arzını düzenlemekle görevli olan merkez bankası, paranın kabul edilebilirliğinin (yani ekonomi içinde işlemlerin yapılmasında, görevini yerine getirebilmesinin) ve değerinin «bekçisi» oldular. (Paranın değeri denilince, paranın satın alabildiği mallar açısından, hem ülke içindeki ve dolaylı olarak da döviz değeri yoluyla, hem de ülke dışındaki değeri anlaşılmaktaydı). Enflâsyonist fiyat artışları, paranın satın alma gücünü düşürmekteydi. Bu durumda ellerinde para (ya da parasal değerler) tutanlar bu değer kaybından zarara uğrarlarken, gerçek varlıklara para yatıranlar, enflâsyon ile birlikte - bazan daha fazla oranda - varlıklarının nominal değeri arttığı için kazançlı çıkmaktaydılar. Çağdaş merkez bankacılar, servetlerini para ya da paraya yakın değerler - bono gibi - şeklinde tutanların fiyat artışlarından zarara uğramaması için, ekonomi için gerekli olan parayı, tam olarak, zamanında ve ekonominin gereklerine göre en uygun fiyattan (yani faiz haddinden) sağlanmasını kendilerine hedef olarak seçtiler. Dünyanın hemen bir yerindeki merkez bankacılar paranın satınalma gücünün korunmasını temel ideolojileri kabul ettiler. Enflâsyondan kaçınabilme, bir nevi başarı simgesi haline geldi. Bu kriteri kabul etmeyenler - hatta hükûmetler bile olsa - merkez bankalarını, önemli ve en etkin muhaliflerinden biri olarak karşılarında buldular.

Merkez bankaları, yeni bir üretim düzeyinde para arzını arttırmanın, ancak fiyatların daha da yükselmesine yol açacağını gayet iyi anlaşmışlardı. Buna karşılık para arzının azaltılması da fiyatların düşmesine yol

açıyordu. Gerçi kimse, para arzındaki artış ve azalışların otomatik olarak ve derhal fiyatlarda bir artış ya da azalışa yol açacağı iddiasında değildi ama, sonuçlar bu yönde gerçekleşme eğilimindeydi. Piyasa düzeni, fiyatları, ücretleri ve kârları, aşağıya ve yukarıya doğru değiştirerek para arzındaki artışları emme veya para arzındaki azalışlara uyma yönünde değişmelere olanak veriyordu. Tüketiciler talep yönünde, sonucu etkiliyen birimler oluyorlardı; arz tarafında ise asıl öge rekabet düzeni içinde çalışan özel firmalar idi. Merkez bankaları da bu eğilimleri destekler durumdaydılar. Temel görüşleri değişmemişti ama, çağdaş koşullar karşısında, para konularını devamlı surette enflâsyondan korunabilecek şekilde idare edebilmek gücünde değillerdi. Devletin sorumlulukları ve otoritesi genişledikçe, merkez bankalarının kararları, giderek, hükûmetlerin aldıkları kararlara daha fazla bağlı hale gelmeye başlamıştı. Ayarlamayı, merkez bankaları değil, Hükûmetler yapıyordu.

Devletin Hakim Rolü

Devlet daha geniş hale geldiği zaman, ekonominin bir parçası olarak, uyarılara aynı süratte cevap vermemekteydi. Piyasanın kriterleri, Devletin karar almalarında daha az önem taşımaktaydı; örneğin «okul yapımı mı, yoksa yol yapımı mı» şeklindeki sorularda, yapılacak harcamanın önceliğinin tesbitinde bu konu açıkça görülmekteydi. Eğer Devletin bütçesi yeterince arttırılamazsa, Devletin satın alacağı mal ve hizmet fiyatlarındaki artışlar Devletin alacağı gerçek mal ve hizmetlerin, azalması sonucunu vermekteydi. Eğer bütçe arttırılabilirse, bu türden fiyat artışları, toplam gerçek kamu talebini etkilemeyebiliyordu. Her durumda, tercih-

ler, nisbi fiyatlardaki değişmelere göre yapılmamaktaydı. Örneğin inşaat maliyetlerinin hızla arttığı bir dönemde, daha fazla sayıda okul ya da kışla yapılmaya başlanabiliyordu; bu harcamaların getirdiği ek yükü karşılamak için, diyelim, fiyatı bu denli hızla artmıyan yol yapım makineleri giderleri azaltılıyordu, yol yapımının makineleri ihtiyacının henüz karşılanmamış olması da bu sonucu etkilemiyordu. Bu arada, hükûmetin karar alması da zaman alıcı bir işti; çoğu kez, hükûmetin belli bir kararı almasını gerektiren koşullar ortadan kalktığı halde, karar alma süreci hala devam etmekte veya alınan karar yeni koşullara yeterince uymamaktaydı.

Devletin kararları, yalnızca ekonomik yöntemlere göre alınmıyordu. Devlet önemli ekonomik kararları, önemli ekonomik tedbirleri alırken», daha ziyade ekonomik adım» değil de «daha ziyade politik» davranıyordu. Herkes Devletin «özel işletme gibi» çalışmasını istiyordu; Devlet, namuslu, dikkatli, ayrım gözetmiyen, verimli ... vb. olabilmeliydi. Ama olamıyordu işte! Bunun nedeni, çoğu ekonomik kararları alırken «daha ziyade politik yönün ağır basması» değildi yalnızca. «Ekonomik adam»ın davranışlarını açıklayan, teşvik edici önleyici psikolojik faktörler, Devlet için söz konusu değildi. Karar alma kuralları zorunlu olarak farklı idi.

Ayrıca, Devletin bu önem kazanma sorununun gelişimi, İkinci Dünya Savaşının sonundan bu yana pek hızla gelişmişti. Bu gelişmenin, bu yönde devam edeceği umulmaktaydı. Bununla beraber, gelişmeler daha hızlı ve beklenenden daha geniş oldu. İkinci Dünya Savaşından önce, özellikle 1930'ların savaş öncesi silâhlanma programlarından evvel, kamu harcamaları, toplam gayrîsafi üretimin yalnızca ufak bir parçası idi. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde, 1929 yılında Devletin

satın aldığı mal ve hizmetlerin miktarı, gayrîsafi ulusal hasılanın yüzde sekizi başka deyişle 8,5 milyar dolar civarındaydı. 1933 yılında, Amerika Birleşik Devletlerindeki büyük ekonomik çöküntü sırasında, özel sektör ekonomik bunalım yüzünden gerilerken, Devlet ekonominin daha büyük kısmı halinde geldi; bu dönemde, Devletin satınalma harcamaları toplam gayrîsafi ulusal harcamanın yüzde onbeşi civarına ya da 8 milyar dolara ulaşmaktaydı. Daha sonraki gelişmelerin en fazla dikkat çeken yönü, her iki yılda da toplam kamu harcamalarının yüzde yetmişbeş veya daha fazlasının eyalet ve mahalli kamu organlarınca yapılmış olmasıydı: federal devlet harcamaları, 1933'de bile gayrîsafi ulusal harcamanın yüzde dördünden daha düşük orandaydı. 1950 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletlerinin gayrîsafi ulusal hasıla rakamı 250 milyar doları geçmişti; fakat kamu harcamaları 38 milyar civarına çıktı ancak; bunun yüzde elli kadarı federal devlete aitti. 1950 ile 1970 arasında Amerika Birleşik Devletleri gayrîsafi ulusal hasılası dört kat kadar artarak 1.000 milyar dolara yaklaşırken, kamu harcamaları altı kattan fazla artarak 220 milyar dolardan biraz fazal miktara ulaştı. Federal devletin harcamaları yalnız başına 100 milyar dolara çıkmıştı. Demokrat ve Cumhuriyetçi iktidarların her ikisi de bu gelişmelere katkıda bulundular.

Yüksek Vergi Oranları ve Vergi Mükelleflerinin Tepkisi

Hükûmetlerin, kamu harcamalarını vergi yoluyla karşılayarak enflâsyondan kaçınabilecekleri ileri sürülebilir ve sürülmektedir de. Kamu ve hizmet satınalmalarının gayrîsafi ulusal hasıla içindeki yeri, Devletin rolü hakkında tam bir fikir vermez; Devletin önemini yansıt-

maktan uzaktır. Kamu harcamalarındaki artışlar bir kaynaktan karşılanması gerekir. Çoğu ülkede vergileme, kamu finansmanının esas kaynağıdır. Gerçekten de, vergiler kamu mal ve hizmet satınalmalarının, gayrî-safi ulusal hasıla içindeki oranından fazla olmalıdır; vergi gelirleri, ulusal borçlara ödenen faizleri, sosyal güvenlik harcamalarını da karşılamalıdır. Bununla beraber, vergi zaten önemli ölçülere varmaktadır. ve vergi konuları, iş aleminin kararlarını verirken gözönünde tuttukları en önemli ögedir.

Ekonomi hızla genişlerken, bu türden vergi yüklerinin karşılanması nisbeten kolay olmaktadır. Vergi gelirleri, vergi oranlarında bir değişiklik olmasa bile, artma eğilimindedir. Ekonominin genişlemesi, yüksek bir istihdam düzeyi ve vergilenebilir gelirlerde artış anlamına gelmektedir. Fakat bazı endüstrileşmiş ülkelerde, tam istihdamı sağlamaya dönük politikalar, verimlilikte, başka deyişle kişi başına üretimde beklenen artışlara paralel olmamaktadır.

Tatminkâr verimlilik ve üretim artışları olsa bile, vergileme gene de en önemli yük olarak kalmaktadır. Günümüzde vergi Dünya ülkelerinin çoğunda yüksek miktarlardadır. Ulusal hasıla içinde vergilerin kapladığı yerin oranı küçük olan ülkelerde bile, yüksek vergi oranları kanunlarda, mevzuatta olsa da gene mevcuttur.

Vergi yoluyla toplanan fonlar ancak istisnai hallerde özel kesimin yatırımları için tahsis edilmektedir. Özel firmaların finansmanı genellikle, dağıtılmamış kârlar veya bankalardan, diğer firmalardan ve tahvil çıkararak sermaye piyasasından sağlanan ödünç fonlar aracılığıyla yapılmaktadır. İşgücünün ücreti, kira, hammadde ve geçmiş borçlar gibi ödemeler yapıldıktan sonra, firmanın geliri üzerine binen yük vergidir. Belki de

işin önemli tarafı, verginin kazançları azaltması yanında, otofinansmanda kullanılabilecek fonları azaltmasıdır. Bundan başka, geriye kalan fonlar, hissedarlara kâr payı ve yatırım harcamaları şeklinde tekrar bölünmektedir.

Eğer firma, ürettiği malın fiyatının devamlı olarak yükseleceği ve banka kredisinin dilediğinde emrine hazır olacağı konularında kendisini rahat hissederse, bu konuların halledilmesi kolay olur. Bu noktada, enflâsyon, hiç olmazsa kısa dönemde firmalara, bu güçlükleri aşabilme cesaretini vermektedir. Borçların iadesi kolaylaşmaktadır; zira faiz ve ana para nominal olarak ifade edilmişti, sabit kalmaktadır. Borçlanma ile sağlanan fonlar, geleceğin farklı olacağı umudu ile ödünç alınmaktadır. Fakat devamlı olarak bu kanı yanlış çıkabilmektedir. Parasal ifadelerle, vergiler ve maliyetler, enflâsyon sürüp gittikçe artma eğilimindedir. Yatırım yapmak amacı ile borç alınması akıllıca bir iş sayılabilir ama, uzun süren enflâsyon da belirsizlik ve tereddüt yaratmaktadır. Nihayet, vergi ve diğer yüklerin altındaki firma, mülkiyetinin, bu sürece daha başarılı bir şekilde tamamlıyabilecek olan kişilere devredilmesine zorlanmaktadır. Büyük firmalar ya da firma grupları genellikle, nisbeten daha büyük borçlanma kapasitesine sahiptirler; bunun yanında, ölçek büyüdüğü için dışsal ekonomilerden ve faaliyetlerinin çeşitlenmesi gibi olanaklardan da yararlanabilirler. Devamlı enflâsyon eğilimlerini teşvik etmektedir. Bazı firmalar, fiyatlar ve gelirler arttığı zaman daha yüksek vergi ödemeyi nisbeten daha uygun bulmaktadırlar; fakat çoğu firmalar için enflâsyon, bir felâket habercisidir.

Vergileme, başka eğilimleri de güçlendirmektedir. Dünyanın hemen her yerinde kişiler, kanunların açıklarını bularak veya vergi kaçırarak, yüksek vergilerden

kaçmaktadır. Bu hastalık da ulusal değil evrenseldir. Bu eğilimler, kanunlara saygı oranını düşürmektedir.

Tüketici de yüksek vergilerden nasibini almaktadır. Daha direkt bir yoldan hem de. Artan vergiler ve borçlanma maliyetleri, bazı üreticileri işi terketmeye zorlamakta ve böylece istihdamı ve tüketicilerin gelirlerini düşürmektedir. Daha dolaylı fakat daha önemli olarak da, üreticiler, vergi artışlarını, fiyatları arttırarak tüketicilere geçirmektedirler. Gelirin satın alma gücü düşmektedir. Tüketiciler, giderek artan ücret artış talepleri şeklinde gelirlerini arttıramaz ya da yeterince borçlanamazlarsa, gerçek hayat standartları düşecektir. Fiyat artışlarının beklenmesi bu türden borç almaları ve ücret artışlarını teşvik etmektedir. Fakat bu tür davranışlar başarılı olduğu takdirde, vergi artışlarından beklenen yararlardan bir tanesini sıfıra indirmektedirler; zira bu durumda tüketicilerin harcamalarında, daha fazla kamu harcaması yapmaya imkân verecek olan azalma gerçekleşmemektedir.

Kamu Harcamalarının Ödünç Alma Yoluyla Finansmanı

Zaman zaman hükûmetlere bütçe açığı verdiklerinde ve bazan da borçların ana parasını öderken borç almak gereğini duyabilmektedirler. Eğer toplumun tasarruflarının harekete getirildiği «sermaye piyasasından» borç almaya kalkarlarsa, özel sektör ile bu konuda rekabete girişecekler demektir. 1951 yılına dek, Amerika Birleşik Devletleri'nin iktisat politikası, kısmen, büyük miktarlara ulaşmış bulunan savaş borçlarının maliyetini minimuma düşürmeye yönelmişti. «Federal Reserve» (ABD Merkez Bankaları Sistemi), Devletin mali organı

olarak hareket ederek, faiz hadlerini yüzde iki gibi düşük bir düzeyde devamlı tutmaya çaba sarfediyordu. Bu koşullar altında, vergi politikası, Devletin ekonomiye müdahalesinin aracı haline gelmişti; para politikası, para ve kredi arzının ve bu arzın fiyatlar üzerindeki etkilerine bakılmaksızın, öbürünün tamamlayıcısı olarak kullanılıyordu. Bu «vergici» yaklaşım için düşük faiz hadleri gerekliydi; bankalar, vadeli mevduata daha yüksek faiz halleri vererek ya da devlet tahvillerini yatırımcılara cazip gelecek bir faiz haddinden satarak, tasarrufların artmasına yardımcı olamasalar bile hedef değişmiyordu. Hem kamu sektörü ve hem de özel sektör, bu düşük faiz hadlerinden yararlanabilirdi. Bu durumda banka kredilerine talebin artması sürpriz sayılamazdı. Halkın tasarruf etmek istediği meblâğ ile ödünç alınmak istenen meblâğ arasındaki fark büyüdü. Aradaki fark, banka sistemi tarafından yaratılan para ile finanse ediliyordu; yeni para yaratılması sonucunda, arz ve talep arasında enflâsyonist bir denge meydana gelmekte, mal talebi mevcut arzın üzerinde bir noktaya itilmekteydi.

1951 yılında, Birleşik Devletler Hazinesi ile «Federal Reserve» arasında yapılan andlaşma, iktisadi politikada önemli bir kaymayı ifade ediyordu. Bu andlaşma, «Federal Reserve»ün, kanuni karşılıklar ve devlet tahvillerini alıp satarak yaptığı açık - piyasa işlemleri yoluyla, faiz hadlerini değiştirmesi ve para arzının kontrolü konularındaki geleneksel güçlerini yeniden tesis etti. Anlaşma, hem enflâsyonun arzu edilmiyen etkileri ile savaşma ve hem de vergi politikasının büyüklüğünün tesbiti konusunda hükümler ifade ediyordu. 1950' lerden itibaren bu konular, Amerika Birleşik Devletlerinden olduğu kadar Avrupa'da da ön plâna geçti. Bununla birlikte para politikasının büyük önem taşıyan

esnekliğinin yeniden farkına varıldı. Merkez bankaları, artık eskisi kadar bağımsız olmasalar da, gene, ulusal ekonominin yönetiminin önemli araçları haline geldiler. Bu arada, Devletin aldığı yeni göreve uygun biçimde, yeni bir anlayışa göre yönetilmeye başladılar.

Para politikası, gene, «ihtiyatla kullanılması lâzım gelen» bir araç halinde kaldı. Modası geçmiş, «enflâsyon», «paranın satın alma gücü» ve «ekonomideki rekabetin ölçüsü» gibi kavramlar üzerinde daha az durur oldu. Buna mukabil, «istihdam» konusuna özel bir ağırlık verdi. Para politikalarının ekonomiyi yönetmede «ince ayar» yapma aracı olarak kullanılmasına rağmen, Devletin vergi politikaları ekonomik davranışla ilgili en önemli etki olarak kalmaya devam etti.

Bu arada, daha fazla tasarruf yapılmasını teşvik ve efektif talebi düşürmek için faiz haddi politikalarının etken biçimde kullanılışı, yüksek vergileme ve diğer vergisel uygulamaların yan etkileri yüzünden etkinliğini kaybetti. Daha önce de gördüğümüz gibi, yüksek vergileme, borç almanın daha kârlı olabildiği enflâsyonist ortamlarda, ödünç fonlar sağlanmak suretiyle etkisiz hale getirilebilmekteydi. Normal olarak yüksek faiz hadlerinin, ödünç fon talebini kısması beklenmekteydi. Ancak ne var ki, ödünçlere ödene nfaizler, vergi matrahından düşülebiliyordu. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde, yüzde 30 ilâ yüzde 50 civarında marjinal vergi ödeyen bir kimse ya da firma için, yüzde sekiz oranında bir faiz haddi, vergiden sonra yüzde dört ilâ yüzde altı arasında değişen faiz haddine denkti. Bundan başka, fiyatlar diyelim yılda yüzde üç veya dört oranında artmakta ise, firma ya da kişinin ödediği (vergiden sonraki) faiz büyük ölçüde bu fiyat artışı ile karşılanmaktaydı. Eğer fiyat değişmelerinin bu ölçülerde olması beklenmekteyse, «rasyonel» davranarak iş adamı ve tüketici

için, yüzde 8, hatta daha yüksek oranlarda faiz ödeyerek fon sağlamakta tereddüte mahal yoktu. Geçmiş deneylere bakılırsa, iş adamlarını (ya da tüketiciler) borç almaktan ve dolayısıyla harcama yapmaktan vazgeçmeye yöneltmek için hayli yüksek faiz hadleri gerekli olmaktadır. Bu ölçüde faiz hadleri, çoğu ülkede anormal derecede yüksek olarak kabul edilmekte ve bu ülkelerdeki para otoriteleri bu oranlardan çok daha düşük oranları bile uygulamakta tereddüde düşmektedirler.

Bugünün yatırımcısı, piyasada para konusunda Devlet rekabeti ile karşılaştığı için, daha fazla faiz ödemektedir. Devletin, yüksek faiz ödeme konusundaki gücü, özel yatırımcıda olduğu gibi sınırsızdır. Fazla hadleri Devletin de piyasadan ödünç para talebinde bulunması nedenile yukarıya çıkış bile olsa, Devletin, daha önce kanunu çıkarılmış veya gerekli yerlerden izinleri alınmış harcamaları yapmaması mümkün değildir. Devlet, faturalarını ödemek zorundadır. Bununla birlikte, yüksek faiz hadleri, ürün fiyatlarının veya sermaye kazançlarının enflâsyon kadar hızla artmadığı sektörlerde, özel kesim yatırımlarının yavaşlamasına sebep olabilir. Faiz giderleri vergi matrahından düşülebilse bile, bankadan sağlanacak ödünçlerin maliyeti, böylesine bir borçlanmanın ekonomik olarak uygun olmayacağı bir düzeye yükselmiş olabilir. Bu koşullar altında Devlet, kendisi borçlanmada bulunabilmek için, özel yatırımları sınırlandırmış olmaktadır.

Bu durumda, Devlet, bir anlamda, özel faaliyetleri teşvik etmek veya önlemek yolundaki gücünü göstermiş olmaktadır. Bunun yanısıra, Devlet zaman zaman, bu gücünün ve ekonomi üzerindeki etkilerinin hacmini kavramakta ya da bu gücü ekonomik yönetim kurallarına göre uygulamakta başarısızlığa uğramaktadır. Fiskal

tedbirler - vergileme ve borçlanma - yetersiz kalmakta veya aşırı gitmekte, çeşitli bozukluklara sebep olmaktadır; uygulanmaları, ekonomiyi zorlayan bir dizi şoka yol açmaktadır. Fiskal politikanın, - özellikle ekonomik faaliyetlerin duraklamaya başladığı dönemlerde, durgunluğun artmasını ve uzun sürmesini önliyerek - devresel hareketlerin hacim ve süresini en aza indirerek, konjonktürel hareketler sorununa çare olduğu hala ileri sürülmektedir; bununla birlikte, hükümetler, uygulamada etkin biçimde hareket edememektedirler. Zamanlama hatası ve yanlış hareketler her ülkede sık sık görülmektedir.

10

ENFLÂSYON, ZENGİNLİK VE DEPRESYON

Enflâsyon ve Zenginliğin Birarada Bulunmaları

Enflâsyon bulunmayan bir ortamda, vergi artışları ve Devletin halktan ödünç almasının genellikle, özel yatırımlar ile sosyal yatırımlara olanak hazırlıyarak tüketim harcamalarını azaltması beklenir. Mamafih, aynı araçlar, fiyat artışlarının bulunduğu bir ortamda - hele Devlet faaliyetleri geniş ve hızlı büyümekte ise - zararlı sonuçlara yol açabilir. Bu cümleden olarak, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve diğer bazı ülkelerde, ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Normal olarak, ekonomiyi kısıtlamak için kullanılan en etkin silahlardan biri olan vergi artırımı, enflâsyonist süreci hızlandırabilmektedir. Bunun yanında, ulusal ekonominin yönetimi, önemli ölçüde değişikliğe uğramakta ve zayıflamaktadır. Bu, enflâsyonun niçin böyle inatçı olduğunu açıklamaya yardımcı olabilir. Eğer durum bu ise, böylesine bir sonuç, hükûmetlerin, enflâsyon yaratmaksızın sorumluluklarını nasıl yerine getireceklerini henüz öğrenmediklerini göstermektedir. Devlet günümüzde, hala, ekonomik hayat içindeki rolü çok daha az olduğu dönemlerde geçerli olan mekanizmalara bel bağlamaktadır.

Bir Bütün Olarak Enflâsyon Olayı

Eğer «savaş sonrası dönemi» yalnız bir ülkede olsaydı, sonuçları daha hafif olacaktı. Enflâsyon geçirmekte olan ya da aşırı talepten doğan kıtlıklar bulunan bir ülke, dışarıdan daha fazla ithalat yapma olanakları bulabilir. Bunu yapmakla da, ülkedeki kıtlıklar ve enflâsyonist baskılar azalabilir. Bu türden baskılar altında bulunmayan ülkeler, güçlükle karşılaşan ülkeye daha fazla ithalat yapma olanağı verecek krediyi sağlayabilirler; çünki kredi veren ülke kendi ihracatını artırmak olanağını bulacaktır. Bu yolla, enflâsyon geçirmekte bulunan ülke, kısmen veya tamamen, diğer ülkelerdeki prodüktif kapasiteden yararlanmak suretiyle, enflâsyona çare bulabilir.

Bununla birlikte, karşı karşıya bulunduğu durum tamamile farklıdır. Talebe oranla malların arzındaki noksanlık, uluslararası bir olaydır. «Fazla ısınmış» bulunan ekonomiler, malların talebi, fiyat ve maliyetleri yukarıya doğru iterek, arza oranla devamlı aşırılık gösterdiğinde, arzdaki bu noksanlığı kapatmak üzere çalıştıracakları atıl kapasite bulunmamaktadırlar. Tek bir malda bu kapasite bulunsa bile, etki küçük olmaktadır. «Isınmış» ekonomilerin, başka ülkelerde de atıl kapasite bulamamalarının nedeni, diğer ekonomilerin de «ısınmış» olmasıdır.

Bu arada, bu durumdaki ekonomilerin, ihracat kredileri açma ve uluslararası kalkınma yardımında bulunma yolunda per arzulu olmadıklarını da kaydetmek gerekir. Gelişmekte olan ülkeler için, bu durum, enflâsyonist baskıları azaltmakta direkt katkısı olan ülke içi arzın artırılması için daha fazla ithalatta bulunabilme olanağını ciddi olarak kısıtlamaktadır.

Fiyatlarda ve maliyetlerde devamlı artışların beklenmesi olgusu artık ülkeden ülkeye yayılmıştır. 1960'lı yılların sonuna doğru, gelişmeler, olayın açıkça tüm ülkelere yayıldığını gösteriyordu. Dünyanın hemen her ülkesinde, kişiler, fiyatların, maliyetlerin ve parasal gelirlerin, yakın gelecekte (duraklama dönemi bile olsa) yükseleceğini ve bu artışların giderek artacağını düşünmeye başladılar. Bu husus, aşağı yukarı geçen yarım yüzyıldaki görüşlerde önemli bir değişmeyi ifade ediyordu ve dünyanın ekonomik ve sosyal görümünü büyük ölçüde değiştirmekteydi. Yüzyılın geri kalan kısmında, çoğu ülkede fiyat düzeyi düşmüsse de, görülen fiyat artışları, Avrupa ve Amerika iktisat tarihinde kaydedilen gelişmeleri büyük ölçüde aşmaktaydı.

Kara Avrupası, İkinci Dünya Savaşından hemen sonra çok ciddi enflâsyon oluşumlarına tanık olmuştu. Savaş sonrası Avrupa'sının enflâsyonu, genellikle, cesaret ve gösterilen çaba ile ortadan kaldırılmıştı ama, daha önemlisi, arkasında enflâsyon sorununa daha hassas bir mali liderler grubu bırakmış olmasıydı; Amerika Birleşik Devletlerinde pek az kişi bu hassasiyete katılıyordu. Bunun yanında, bu enflâsyon, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşından hemen sonra gördüğüne oranla daha «ılımlı» idi. O zamanlar, fiyatlar öyle hızla artmaktaydı ki, ücretleri ve mal fiyatlarını bir gün bile sabit tutmak olanağı yoktu. Buna karşılık, Brezilya ve Şili gibi ülkelerdeki 1950'li yıllardaki enflâsyon oranları - ki yılda yüzde 50 civarına ulaşmaktaydı - daha yumuşak görünüyordu. Üçüncü Dünya ülkeleri ise, fiyatlardaki yıllık artışların daha yüksek olması açısından, daha «ciddi» enflâsyonlar görmüşlerdi. Bu olaylar, yanlış bir görünüş geniş ölçüde yayılmasına yol açtı : enflâsyon, endüstrileşmiş ülkeler için devamlı ve ciddi bir sorun değildir. Bu ülkelerde, «hızlı» enflâsyon tehlikesi değil

de, «hızlı» deflâsyon yani ağır ve uzun süren işsizlik tehlikesi vardı ön plânda. Bununla beraber, bu konu, savaş sonrası dönemde, gelişmiş ya da gelişmekte olan hiçbir ülkede, savaş öncesinde beklenebilecek biçimde gözle görülür bir süre, fiyatlarda devamlı düşmeler görülmeyişi olgusuna ters düşmekteydi. Örneğin Kore savaşı yıllarında olduğu gibi, fiyatların diğer dönemlerden daha hızla arttığı dönemler olmuştu. Fiyatlar, yeni dengelerine bu dönemde ulaştıkları halde, savaş sonunda, hiçbir yerde, ortalama tüketici fiyatları düzeyinde bir azalma olmadı. 1960'lı yıllardaki enflâsyon oranı 1950'li yıllardakine oranla daha yüksek idi.

Yirmi yıl boyunca sürüp giden fiyat artışları en azından bir sonucu ortaya çıkarmıştı : dünyanın her tarafa yayılmış bulunan devamlı ve şimdiye kadar görülmemiş bir enflâsyon dönemi içinde bulunduğu hususun kabul edilmesi gereği. Fakat yıllardan sonra bile bu gerçeği, pek az kişi paylaşmaktadır. Halklar, kendi ülkelerindeki enflâsyonu gayet iyi görebilmektedirler; fakat ne var ki, devamlılığının, süresinin, gücünün ve ciddiyetinin ya da tüm yeryüzüne yayılmış olduğunun farkında değillerdir henüz. Hükûmetlerin, ekonomik politikaları yanında, sosyal ve siyasal davranışları da değişmediği sürece, yakın gelecekte fiyatların sadece yukarıya doğru gideceğini öğrenmeleri gerekmektedir. Bu gerçekleşinceye kadar, bazı hükûmet politikaları ile diğer koşulların birleşmesi sonucu, büyük değişiklikler meydana gelmeksizin, hayat pahalılığının artış hızı düşebilir ve hatta fiyatlarda kısa süreli düşüşler meydana gelebilir; ama yalnızca geçici olarak.

Enflâsyonun devam edeceği olgusu, uzun dönemli hesaplar için akla en yakın varsayım haline gelmiştir. Son otuz yıldır, enflâsyonun devam edeceği olgusu üze-

rine hesaplarını kuranlar haklı çıkmışlardır. Bu konu, 1970'li yıllar için de böyle olmıyacak mı acaba?

Enflâsyon Tek Bir Ülkenin Hatası mı?

Bazı kişilere bakılırsa, Amerika Birleşik Devletleri, dünyayı saran enflâsyonun en önemli tek sebebidir. Fakat, büyük ölçüde sanıldığı gibi bu, Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesinin açık vererek dünyaya «istenmeyen» dolarlar saçması ve böylece enflâsyonu yayması olayından doğmamıştır. Başka bir ortam mevcut olsaydı, bu dolarlar, ödemeler dengesini sağlama kaygısından uzak olarak, daha yüksek gelir ve harcama düzeylerine ulaşma yolundaki ülke içi politikaları kolaklaştırıcı araçlar olarak, daha fazla kabul edilebilirdi. Bugünün dünyasında bile, kalkınmayı finanse etmek için dış yardıma ihtiyacı olan düşük gelirli ülkeler, bu dolarlara kucak açmaktadırlar; kaygıları, dolarların çoğunun endüstrileşmiş uluslara gitmesidir.

Anlaşılacağı gibi, kendi ülkelerindeki enflâsyonist koşulları dikkate alan gelişmiş ülkeler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri gibi kaynakları geniş olan ülkelerden gelen, ülke - dışı genişletici ek güçleri hoş karşılamama eğilimindedirler.

Fakat, eğer ülkeler, enflâsyon sorunlarıyla başarılı olarak uğraşmak istiyorlarsa, öncelikle enflâsyonun ülke içindeki temel nedenlerini - talepteki, arzdaki ve piyasa koşullarındaki güçlü değişmeleri elele almak zorundadırlar. Özellikle endüstrileşmiş büyük ülkelerde, bu koşullar uzun süre devam etmiyecek olursa, enflâsyonun ülkeden ülkeye sıçramasının pek önemi kalmıyacaktır. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki tüketim ve üretimin amerikan standartlarına uydurulması konusu,

çağdaş dünyadaki enflâsyonist durumu açıklamakta, Amerika Birleşik Devletleri ödemeleri dengesinden daha önemlisi bir faktör olabilir.

Tabiatıyla, Amerika Birleşik Devletlerinin zenginleşmesi de diğer ülkelerin kendi üretimlerini artılmalarında önemli bir rol oynamıştı. Fakat bu artışlar, talep artışlarının gerisinde kaldı. Amerika Birleşik Devletlerindeki duraklama ve uzun süren depresyonların da, diğer ülkeler için kötü olduğunu söylemek mümkündür. Belki de, işsizlikte büyük artış ve üretim kaybı bahasına, böylece yapışkan enflâsyonun önüne geçebilirdi. Ama enflâsyon ekonomideki bozucu etkileri ile devamlı olarak mücadele yolu, devamlı enflâsyonun yerine, uzun süren geniş ölçüdeki işsizliği ve ekonomik durğunluğu ikame etmekle mümkün olamaz. Tek uygun yol enflâsyonu oltadan kaldırmaktır ve bu da, enflâsyonun yalnızca ekonomide **gerekli olmadığının değil,** mevcudiyetinin, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı hedeflerine ulaşmakta bir **engel olduğunun** da kabul edilmesiyle mümkündür.

Son Durum : Enflâsyon ve İşsizliğin Birlikte Görülmesi

1971 ve 1972 yıllarında, Avrupa, Kuzey Amerika ve bir ölçüde de Japonya'de nisbi bir duraklama vardı. Bu olaylar birbirleri ile ilgili idi. Birbirlerinin, bu durumdan kurtulma süresini izliyordu. Devresel duraklamalar meydana geliyordu bunun sonucunda. Bu konu, gelişmiş ülkelerdeki (savaş sonrası ölçülerine göre) nisbeten yüksek işsizlik ile - yıllar yılı süren kötü ekonomik yönetimin meyvası - hızla yükselen fiyatları bir araya getiren ortak özelliklerden birisi idi. Bu devresel duraklamaladan alınması gereken temel ders, devamlı enflâs-

yon sorunu ile etkin bir surette meşgul olunması gerektiği idi.

Bu konu ile gereğince ilgilenmekteki başarısızlık, yalnız Amerika'da görülen bir olay değildi; bütün dünyada durum aşağı yukarı aynıydı. Belirtiler, yanlış yorumlanmaktaydı. Çareler, yalnıca bu belirtilere uygulanıyor, belirtiler ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Aspirin ateşi düşürebilir ama, eğer ateşin yükselmesi esaslı bir rahatsızlığın belirtisi ise, belirtilerin ortadan kaldırılması ve tedavinin geciktirilmesi, ileride daha fazla güçlük ve hastalıkla mücadelede daha az başarı şansı olması anlamına gelir. Enflâsyonun belirtilerini ortadan kaldırmayı amaçlıyan, nedenleri ile ilgilenmiyen politikalar, yalnızca üretim, istihdam ve verimliliğin gelişme olanaklarını geciktirmektedir. Bu tür davranışlar, enflâsyonu daha ağır hale getirebilir ve fiyat artışlarının daha önceki oranlardan daha yüksek oranlarda tekrar ortaya çıkmasına yol açabilir. Böylece başarısızlık yolu açılmış olur.

Her ne kadar, Amerika Birleşik Devletlerinde, mevcut enflâsyonun başlangıcını, 1960'lı yılların sonundan başlatmak modası var ise de, enflâsyonist bekleyişler yeni değildir. Uzmanlar ve siyasal liderler enflâsyonun «resmen» farkına varmadan önce, tüketiciler ve üreticiler, enflâsyoncu bekleyişlerin farkına vararak hareket etmekteydiler. Şimdilerde bile, enflâsyonu uzun süreli ve güçlü bir olgu olarak görmek yerine geçmiş dönemin geçici bir rahatsizlığı olarak mütalaa etmek suretile düşülen hata yüzünden, olayın etkisinin ve gücünün hala anlaşılamadığı da doğrudur. Siyasal liderler, bu enflâsyonist bekleyişlerin gücünü kabul etmekte zayıf kalmışlardır. Uzmanlar ise, devamlı fiyat artışlarının, arzu edilir olup olmadığı konusunda fikir birliğine varmış değillerdir. Bu ana kadar da siyasal bakımdan kabul

edilebilir bir çözüm getirmiş değillerdir. Siyasal liderlerin enflâsyonu savunmakta olduklarını söylemek istemiyoruz. Ama, çoğu kez ortada apaçık belli olan siyasal nedenlerle, etkin biçimde hareket etmemektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde, çoğu kişi, hatalı olarak enflâsyonu, yatırımları, yenilikleri teşvik etme ve gerekli sosyal hareketlilik sağlandığında, istihdamı artırma aracı olarak görmektedirler. Mevcut sosyal ve iktisadi kurumları, yetersiz, katı ve normal yollarla değişime mukavemet eder şekilde gören kişiler, enflâsyonu arzu edilir bir olgu görmektedirler. Ancak umutlarının hayali olduğu ortaya çıkmıştır.

Savaş sonrası dönemde, «tam» istihdamın sağlanması hedefinin, enflâsyonu kontrol etme konusuna karşı önceliği olduğu hiç bir zaman tartışılmamıştı. Çok az kişi, üç hedefin - kabul edilmiyecek derecede yüksek işsizlik oranlarından kaçınılması, arzulanan büyüme hızlarının ve parasal istikrarın sağlanması - beraberce elde edilebileceğine inanıyordu. Ama bunlar sözde kaldı. Bazı kişilerin söyledikleri, bunun nasıl sağlanacağını bile ifade etmekteydi; ama hareketler genellikle sözlerin tersi olarak ortaya çıkıyordu. Hala çokları, anti - enflâsyonist tedbirlerin, uzun süren israfçı işsizliklerin nedeni olduğu fikrindeydiler. 1968 - 1969'lardan itibaren, pek bir harekette bulunulmasa da, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletlerinde de enflâsyonun ciddi bir sorun olduğu konusu günün modası haline geldi. 1971 Ağustos'unda yeni iktisat politikası tedbirlerinin kabul edilmesi, Amerika Birleşik Devletlerinde idarenin, artık enflâsyona karşı bir şeyler yapmak gereğini duyduğunu ifade ediyordu. Alınan tedbirler oldukça sertti; ama, eğer soruna tarihsel perspektifi açısından bakılmaz ve enflâsyonist bekleyişlerin önemi kavranmazsa, bu tedbirler tamamiyle yanlış sonuç

verebilir. Enflâsyonun gücü ve sürekliliği daha gerçekçi olarak değerlendirilinceye ve - bunun kadar önemli olmak üzere - varlığından doğan tüm bozucu etkiler kamu oyunca bütün yönleri ile kavranıncaya dek, etkin hükûmet tedbirleri alınması beklenemez.

Toplumların koşulları, geçici enflâsyon dönemlerinde, pek fazla değişmeden kalabilmektedir. Fakat enflâsyon belli süreyi aştığı zaman, giderek büyük yığınlar için, gittikçe dayanılmaz hale gelmektedir. Toplumun «dokusu» bozulmakta ve beşeri kayıplar, ölçülemez miktarlara ulaşmaktadır. Çevre kirlenmesi, işsizlik, v.s. gibi diğer sorunların çözülmesi, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımlardan, imkânsız hale gelmektedir.

Enflâsyonun, kitleleri, kendisini kabule ve bu sorunu çözmeye zorlıyacağı ölçüde yüksek olacağı bir döneme girmekte olduğumuz kanısındayız. Enflâsyon, «toplum» diye adlandırdığımız makinenin içine kaçan kum tanesidir; makinenin yağı değil. Er veya geç makineyi işlemez hale getireceği muhakkaktır. Geçici enflâsyon gibi, kendi kendine etkilerini silmesi beklenemez. Halihazır özel talep, kamu talebi ve çağdaş toplumlardaki hiçbir zaman bitmiyecek olan büyük yeni talepler yaratma süreci, uzun vadede asıl sorunun talep yetersizliği değil, üretim yetersizliği olarak kalacağı anlamına gelmektedir.

IV

«YAPIŞKAN» ENFLÂSYONA DAHA YAKINDAN BAKIŞ :

İKTİSADİ İŞARETLERİ VE ETKİLERİ

11

FİYATLAR VE BEKLEYİŞLER

İşaretler, Nedenler, Etkiler

Enflâsyonun geleneksel göstergelerindeki - fiyatlar, ücretler ve para arzındaki değişme oranlarındaki - değişmeler, enflâsyonun belirtileri, nedenleri ve etkileri olarak yorumlanabilir. Örneğin ücret artışları bir enflâsyon işareti olabilir; zira ücretler de, giderek artan fiyatlardan birisini (işgücü fiyatını) temsil etmektedir. Ücret artışları enflâsyonun nedeni de olabilir; zira bu artışlar üreticilerin maliyetlerine yeni yükler getirir ve bu yük daha yüksek fiyatlarla birlikte tüketiciye intikal edebilir. Ücret artışları enflâsyonun etkilerini de meydana getirebilirler. Ücretlerde yükseliş talebi, hayat pahalılığındaki bir artışın sonucu olabilir. Benzer şekilde, para arzındaki bir artış da, bir enflâsyon belirtisi olabilir. Aynı zamanda, bu artış enflâsyonun başlıca sebebi de olabilir : fazla «yağlama», ekonominin çok büyük bir hızla gitmekten korunmak için gerek duyduğu asgari sürtünmeyi de ortadan kaldırabilir. Ya da başka deyişle arzındaki artış, bir enflâsyon nedeni olabilir.. Piyasaya arz edilen para **daha yüksek nominal** miktarlardaki işlemleri finanse etmekte kullanılabilir.

Enflâsyonun işaretlerinin çoğunun, aynı zamanda enflâsyonun nedenleri ya da etkileri de olabilmesi, özel-

likle çağdaş ekonomilerin, oldukça karmaşık karakterini yansıtmakta ve ekonomideki koşulların dikkatle incelenmesinin ne denli önem taşıdığını göstermektedir. Devamlı enflâsyon olgusu ile başa çıkabilmek için, basite indirgenmiş bir inceleme, Devletin ve özel şahıslarla firmaların yanlış kararlar vermesine neden olabilir. Enflâsyonun, aşırı ücret artışlarından ya da bütçe açıklarından veya para arzındaki büyük artıştan doğduğunu varsaymak, kolayca, yanlış yargılara yol açabilir. Fakat çıkış yolu da pek yoktur; hem karar vermek zorundayız ve hem de ekonominin karmaşıklığını kabul etmek durumundayız. Karmaşık durumların analizinin ve sonuca varılmasının da güç olduğu bir gerçektir. Bu arada, bunları düzeltmek için alınacak politika tedbirleri, çok yönlü olabilir; o zaman da, bunların bir araya getirilmesi, kabulü, uygulanması zor olabilir.

Fiyatlar

Enflâsyonun en fazla bilinen tek göstergesi, ortalama veya genel fiyat düzeyindeki değişmedir. Bu değişmeler, anlık ve herhangi bir kalıba uymaksızın çok kısa vadeli olabilirler; örneğin ya Noel ağacı satışlarını yahut o yılki ürünün durumunu yansıtırlar; böylece, fiyat hareketleri «mevsimlik» olabilir. Devresel hareketleri yansıtacak şekilde, tepe ve taban noktaları meydana getirerek hareket ediyor da olabilirler. Nihayet, bir diğer grup da - ki biz bunlarla ilgilenmekteyiz - birden fazla yıla yayılan uzun vadeli artış trendleridir.

Tüketici fiyatlarındaki artışlar, tüketicilerin satın aldıkları tüm mal ve hizmetler için ödedikleri ortalama fiyatlardaki değişmeler olarak ölçülmektedir. Alışılmış biçimiyle bunlar indekslerle ifade edilir : tüketici fiyatları, hayat pahalılığı ya da perakende fiyat indeksi gibi.

Bu indeksleri hazırlarken, mal ve hizmetler, «ortalama» tüketicinin satın aldığı farklı mal ve hizmetlerin nisbi önemine göre «ağırlıklandırılır». Tabiatıyla, her tüketicinin aldığı mal ve hizmetler farklıdır; fakat, neler olup bittiğini izlemek ve analiz edebilmek için, bütün tüketicileri temsil etmek üzere, «ortalama» ya da «tipik» bir tüketici ele alınmaktadır. Böyle bir basitleştirme gerekli ve faydalı olduğu kadar, çoğu kez yanıltıcı da olbilmektedir. Çoğu kimse, kendi deneylerinin, bu indekslerde ifade edilenle uyuşmadığı görüşündedir. Bu arada kaydedelim ki, fiyatlar, ülkenin çeşitli bölgelerinde birbirinden oldukça farklı olsa bile, bu indeksler çoğu kez ülkenin bütününü içine alan bir ortalama olarak ifade edilmektedir. İşin daha kötüsü, diğer bölgeler için elde veri olmadığından bu «ortalama» yalnızca belli başlı bir iki şehrin ortalaması olabilir ve gene de bu veriler tüm ülke için kullanılabilir.

Fiyat indekslerine yansımayan gizli fiyat artışları, özellikle enflâsyonu ve onunla baş edebilmenin, nüfusun çoğunluğunu teşkil eden düşük ve orta gelir grupları bakımından ne anlama geldiğini anlama yönünden hayati önem taşımaktadır. Bazı ülkelerde, bazı fiyatlar (kira ya da kamu elindeki temel mallar), kamu ya da kamu organları tarafından tesbit edilmekte ya da tüketiciye bu mallarda sübvansiyon verilmektedir. Bu malların alışverişinin çok daha yüksek fiyatlarla vuku bulduğu karaborsalar mevcut olsa ve bu tür işlemler o malın toplam tüketimi içinde önemli bir yer kaplasa bile, bu tür mallar genellikle resmi fiyatları ile fiyat indekslerine dahil edilmektedir. Bundan başka, ürünler hacimce ufalmış, kalitesi düşmüş veya tüketicileri daha pahalı ikame maddeleri satın almaya zorlıyacak biçimde, kıt hale gelmiş olabilir. Örneğin, şekerleme bir gözden kaybolur, tekrar ortaya çıktığında hem fiyatı artmış ve

hem de boyutları küçülmüştür. Ucuz bir oyuncak ya da ucuz bir apartman dairesi veya ev de inanılmıyacak kadar köyü kalitededir. Başka yönüyle ele alacak olursak, bazan artan fiyatı, «zaman» cinsinden de ölçebiliriz. Tüketiciler, fiyatı düşük maddeleri aradıkları ya da bir elektrikçi için aylarca bekledikleri zaman, «vakit nakittir» sözü epey anlam kazanmaktadır. Bu tür gecikmeler ve vakit kayıpları giderek artmaktadır. Ama ne yazık ki hiç birisini kolayca istatistiklere dahil etmek mümkün değildir.

Ayrıca, fiyatları hızla artan bazı malların da indekste küçük bir ağırlıkla yer aldığına da sık sık rastlamak mümkündür. Bu husus özellikle daha iyi kalite tüketim malları için geçerlidir. Bu tür mal ve hizmetleri satın alma temayülünde olan yüksek gelirli gruplar için, fiyatlar ortalamadan daha hızlı yükselmektedir başka deyişle. Öte yandan, fiyatlar arttıkça, düşük ve orta gelirli gruplar, toplam tüketimleri içindeki iyi kaliteli malları satın almamaya veya daha az satın almaya zorlanırlar. Bu halde, «ortalama» fiyat düzeyleri, daha pahalı malları satın almak gücünde bulunanlara göre daha az yükselmiş gibi görünse bile, halihazır tüketimleri bundan çok etkilenir.

Kiraların kontrol edilmesinin de sebebiyet verdiği olaylar ayrı bir hikayedir. Bu durumda, ortalama fiyat düzeyi aşağıdaki tutulmuş olur. Fakat, iktisaden daha güçsüz olanların durumu - ki genellikle kontrol altındaki fiyata buldukları kırık dökük ev - fiyat indekslerinde görülmez. Kira kontrolünden «yararlananlar», ödedikleri kiralarda pek bir düşüklük olmadığı halde, ev koşullarının düşmüş olmasından şikâyet ederler. Bu da, örtülü bir kira artışından başka bir şey değildir aslında. Benzer şekilde, fiyat indekslerindeki tüketici kredilerinin faiz hadleri de, bu tür tüketici kredilerini «normal»

faiz hadlerinden bulabilme imkanına sahip olmayan kişiler bakımından, enflâsyonu daha az gösterir. Düşük gelirli gruplar, daha sık zor durumda kalma ve kendilerine teklif edilen faizi ödeme ya da ödeme zamanlarını daha çok geçirerek cezai faiz ödeme durumundadırlar. Bu arada, faiz ödemelerinin gelir vergisi matrahından düşülebilmesinin, düşük gelirleri gruplar için pek anlamı yoktur.

Fiyatları kontrol edilen ekonomilerdeki fiyat indeksleri, karma ekonomilerdeki durumdan farklıdır. Kontrollü ekonomilerdeki malların mevcut olup olmadığı kadar, malların kalitesindeki değişmeleri yansıtmadaki eksiklik, fiyat indekslerinin başka yerlerdekinden daha önemli bir zaafı olabilir. Sovyet tipi ekonomilerde devamlı enflâsyon, fiyat dışı göstergelerde daha çok görülmektedir : arz yetersizliği, seçim olanaklarının azlığı, düşük kalite ve teslim süresinde görülen gecikmeler.

Buraya kadar söylediklerimizi hatırda tutarak, gelin, bazı ülkelerin hayat pahalılığı indekslerine bir göz atalım : 1950'li ve 1960'lı yıllarda, 15 endüstrileşmiş ülkenin verilerini kullanararak yapılan hesaplamalara göre, hayat pahalılığı bu ülkelerin yarısında yılda yüzde üçten daha az yükselmişti; diğer yarısında ise, yükselişler daha fazla idi. Japonya ise, artışın en fazla görüldüğü yer olmuş, bu ülkedeki ortalama artış 1950'li yıllarda yüzde 8 civarında, 1960'lı yıllarda ise, yüzde 10 civarında gerçekleşmişti. Bu rakamlar önemli derecede yüksek sayılmaz. İhmal edilen nokta, bu fiyat artışlarının devamlı olması ve toplam etkileridir. Bu arada şunu da ifade etmeliyiz ki, endüstrileşmiş ülkelerde bile fiyat artışları giderek hızlanmak eğilimindedir. Bu koşullar altında, tek tek fiyatlar yükselmiş olsa bile, diğer fiyatlar da yukarıya doğru «çekilmektedir». Aşağı yukarı hemen hiçbir ülkede fiyat düşüşü olmamıştır ve enflâsyo-

nist bekleyişler giderek güç kazandığı için, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, 1950'li yıllara oranla daha yüksek bir enflâsyon hızı görülmektedir.

Eğer kamu oyu aşağı yukarı yüzde bir oranında bir fiyat artışı beklemekte ise, enflâsyonist bekleyişlerin yıkıcı etkileri asgari olarak düşünülebilir. Zaman içinde, bu oran bile büyük düzelime tedbirleri gerektirir. Zira, birikimli olarak bu rakam aşağı yukarı otuz yılda yüzde otuzbeşe ve elli yılda da yüzde altmışbeşe ulaşmaktadır. Çağımızın insanının plânlama alanı içinde kaldığı söylenebilir bu zaman süresinin. Örneğin ev satın alınmasında, çocukların eğitiminde, emeklilik hesaplarında ve miras hesaplarında bu tür süreler dikkate alınmaktadır.

Bununla birlikte, uygulamada, yüzde bir ya da buna yakın bir oranda enflâsyonist fiyat bekleyişi, devamlı enflâsyonun daha yüksek oranlarına zemin hazırlar. Sonunda, «kabul edilebilir» enflâsyon oranının ne kadar olacağını defalarca tanımlamak gerekir. Bu olay, savaş sonrası dönemde, çok sayıda endüstrileşmiş ülkede meydana gelmiştir. Bu ülkelerde «kabul edilebilir» enflasyon oranı, yüzde 1'den, yüzde 2, 3, sonra yüzde 5 ve 6'ya, hatta daha yüksek oranlara fırlamıştır. Endüstrileşmiş ülkelerdeki yıkıcı etkiler, ya da en azından toplumun ve ekonominin ciddi bunalımları çoğu kişiler tarafından «normal» sayılan, yılda yüzde 2 - 4 gibi oranlara yakın oranlarda fiyat yükselişleri olduğunda meydana gelebilmektedir. 1972 yılında, Birleşik Krallık, uzun süren düşük oranlı yıllık fiyat artışlarının ardından, yüzde 10 oranına ulaşan bir enflâsyon geçirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri resmen, yıllık yüzde 2 ilâ 3 oranındaki fiyat artışlarını «kabul edilebilir» oranlar olarak tanımlarken, bazı uzmanlar, yıllık yüzde 5 ve 6 gibi oranların «kabul edilebilir» olduğundan söz etmek-

tedirler. Yıllık yüzde 10 ve daha fazla oranlar, daha ziyade az gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Örneğin, Kore, bunun yanında enflâsyonun eski kurbanı Şili gibi.

Fikrimizi bir basamak daha ileri götürebilmek için, Amerika Birleşik Devletleri ya da Kanada, Japonya veya Batı Avrupa ülkelerinin, Üçüncü Dünya ülkelerinde görüldüğü gibi yüzde 15 ilâ yüzde 50 oranında enflâsyon geçirdiğini varsayalım. Durum böyle olsaydı, bu ülkeler, enflâsyonun devamlı siyasal ve sosyal düzensizlikler, yıkıcı etkiler yaptığı ve başka şeyler yanında, devamlı sosyal ve iktisadi gelişme için gerekli ortamı zedelediği Üçüncü Dünya ülkelerinden daha hızlı ve daha derinden sarsılırlardı.

12

PARA ALDATMASI VE ETKİLERİ

Para Aldatması

İkinci Dünya Savaşından sonraki enflâsyon deneyi başka bir konuyu ortaya çıkardı : çoğu kişiler için artan fiyatlara ve artan parasal gelirler, «zenginlik» anlamına geliyordu. Neticede, ulusal hasıla ve gelirlerdeki artışlar, büyük ölçüde «nominal» oluyordu; yani üretilen ve tüketilen mal ve hizmetler değil, bunların para ile ifade edilen değerleri artıyordu. Para aldatmalarının neden meydaan geldiği anlaşılamamaktaydı. «Para aldatmaları» sözlerini burada, halkın **parasal** gelir, parasal değer ve maliyetler ve benzeri ifadelerden aşırı biçimde etkilenmesini ifade etmek için kullanıyoruz.

Eğer teçhizat ve toprağı daha geniş ölçüde kullanabiliyor ve makul kârla relde etmeye devam edebiliyorsa, firma, artan ücret ve fiyatlara razı olabilir. Tek tek firmalar için doğru olan hususlar, bütün ulusun —hatta uluslararası topluluğun— refahı için gerekli konular şeklinde genelleştirilmektedir. Böylece, çoğu ülkede, özellikle, üretim ve gelirler, diğer ülkelerdn daha hızla büyüdüğü zaman, hızla artan fiyatların, diğr trendlerin artışlarının devam etmesini önliyebilmesi olayı, kişilerin yeni işlere atılmaları nedenile ortadan

kalkabilmektedir. Yeryüzündeki ülkeler, sık sık böyle dönemlere tanık olmaktadırlar. Genellikle, sonuncu durum hariç, bu durumlarda, enflâsyonun gelişme kaydetmeye engel olmıyacağı umudunda görünmektedir ülkeler.

Para aldatması, kredi verme ve kredi alma talepleri ile ilgiil davranışları etkilemektedir. Eğer enflâsyon oranı yılda yüzde beş ise, yılda yüzde sekiz (nominal) faiz ödeyerek ödünç alan kişi, krediyi yılda yüzde üç «gerçek» gelir ya da «gerçek» faiz haddi getiren bir işte kullanırsa, borcunu ödeyebilmektedir. Buna ilâveten, ayrıca enflâsyon bu kişiye ek bir parasal gelir de getirebilecektir. Fiyatlardaki devamlı artışlar, ödünç alanların çok daha fazla oranlarda faiz ödemekte güçlüğe uğramıyacakları anlamına geldiği halde, herkes, faiz hadlerinin, yüksek, kabul edilemiyecek kadar yüksek olduğundan söz etmeye devam etmektedir. Gerçekte, kredi inanılmıyacak kadar ucuza gelmektedir. Ödünç alan kişilerin ödedikleri faizleri, dünyanın hemen her yerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ödenenlerden çok daha fazla olmasına rağmen, taleb ikısıtlamakta çok daha az etkili olmaktadırlar; çünkü savaştan önce düşme eğilimindeki fiyat hareketleri, yerini artmakta olan fiyatlara bırakmış ve devamlı olarak satın alma gücünden kaybeden paraya faiz ödenmiş, ödünçler de bunun böyle devam edeceği varsayımı ile verilmiştir.

Bankalar, etkin çalışan firmalar kadar iyi olmayan fakat aldıkları ödünçlerin faizlerini ödiyecek durumdaki etkinliiğ az firmaların enflâsyon sırasında ayakta kalabildiğini görmüşlerdir. Yani, enflâsyon parasal gelirleri büyük ölçüde artırdıkça ve ödünç alınan meblağın geriye ödenmesi alınan miktar kadar olduğu sürece, ödünç alınan esas para da nisbi olarak daha az

önemli hale gelmektedir. Geriye ödeme, yeniden borçlanmayı gerektirse bile, yeni alınan ödünçlerin yükü de enflâsyon devam ettikçe eriyip gitmektedir. Bankalar, ödünç verdikleri meblağı artırırken, daha az ihtiyatlı olabilirler. Firmalar da banka kredileri ile finansman olanağı devam ettiği sürece, ücretler ve faiz dahil artan maliyetleri fazla önemsemeyebilirler.

Para aldatmasının başka görünümü de, halkın enflâsyonu daha tahammül edilir hale getirip, bu olayın altındaki nedenlere ilişmeyen, sebeplerini ortada nkaldırmıyan düzenlere rağbet etmesidir. Örneğin, enflâsyon içindeki ekonominin, dış mübadele değerinin düşürülmesi, yani parasının devalüe edilmesi, ülkenin enflâsyona daha fazla dayanmasını sağlar, zira bu halde, ihracatın uluslararası rekabet olanağı ortadan kalkmamıştır. Böyle ekonomilerin çoğu kez «başarılı» olduğu düşünülür. Gerçekten, devalüasyon yapılmamış olsa, büyük ödemeler dengesi açıkları meydana gelecekti. Devalüasyon ile, yabancı para ile yapılan ödemeler ile yabancı para girişleri eşitlenebilir; dış hesaplar dengeye getirilebilir. Bununla birlikte, enflâsyon devam etmekteyse, devalüasyonun etkisi geçici olur; ülke içindeki durum, istihdam, üretim ve fiyat, daha kötüye mile gidebilir, bu sefer ya yeniden devalüasyon yapılması gerekir veya döviz kurları, ya tüm paralar karşısında veya yalnızca bir paraya karşı dalgalanmaya bırakılabilir. Bu halde, ödemeler dengesi açıkları ortadan kalkar, fakat, enflâsyonun diğer zararlı etkileri gene kalır.

Ücret anlaşmalarındaki hayat pahalılığına göre ücretlerin ayarlanması hakkındaki maddeler de, özellikle, fiyat artışlarının etkisini kaldırmaya yetecek derecede ücretlerinin ayarlanmasını sağlıyabilenler için, enflâsyonu hafifletir. Bu tür maddeler, özellikle, işgü-

cünün artan verimliliği için ayrı artışlar öngördüğü zaman, ücretlerin, hayat pahalılığı artışından daha fazla yükseltilmesi taleplerini azaltırlar. Bütün bunlar enflâsyonun etkilerinin gelişmesine yardımcı olurlar. Esas itibarile, genel olarak gelirlerin satın alma güçlerinin satın alma güçlerinin düşmesinin önlendiği ve halkın enflâsyonun sona ermesi yolundaki talepleriin zayıflattığı intibaını vermektedirler. Aslında, enflâsyonist baskılarının devam etmesine yardımcı olmaktadırlar. Dar anlamı ile gelirler korunmuş olsa bile, ancak pek ufak bir grubun gelirleri tamamile korunmuş olmaktadır. Çoğunun gelirleri için bu husus doğru değildir.

Hayat pahalılığı zamları, yalnızca etkin bir anti - enflâsyonist politika istiyenlerin sayısını azaltmakla kalmayıp, enflâsyon olgusunun zihinlere yerleşmesini de ifade ettiği için, çağdaş enflâsyonlardaki en etkin öge olan, «enflâsyonist bekleyişleri» de güçlendirmektedir. Sonuç, enflâsyon fasit dairesi olmakta ve bu olaylar devam etmektedir. Enflâsyonun devam eder görünmesi halinde, hayat pahalılığına göre düzeltmeler yapmaya mukavemet imkânsız hale gelmektedir. Bu düzenleme mekanizmasına sahip olmayanlar, kendilerini enflâsyona karşı herhangi bir şekilde korumaya yöneltilmektedirler ekonomi tarafından; başka yolları - örneğin daha büyük ücret artış talepleri - aramaya zorlanırlar. Elde edilen artışlar, enflâsyon sona erinceye ve enflâsyonist bekleyişler sona erinceye veya büyük ölçüde zayıflayıncaya kadar, kısa zamanda ortadan kaybolma eğilimindedir. Aynı zamanda, enflâsyonun, yüksek firma maliyetleri, yüksek kamu harcamaları, vergiler ve bütçe açıkları ile birlikte oluşu, hayat pahalılığı zamlarının genelleştirilmesini ya da artışların oranının, hayat pahalılığındaki mevcut artışla aynı miktarda tutulmasını zorlaştırmaktadır.

Gelişen enflâsyonist bekleyişler, «para aldatması» -nın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yeni anlayış «para aldatması»nı önce zayıflatmakta ve sonunda da yoketmektedir. Enflâsyon çoğu kez, artan para arzı ile birlikte gelen, ücret ve fiyat artışlarının refah belirtisi olduğu inancının yardımı ile kök salmaktadır. Halkın - firmaların ve kişilerin - kendilerini enflâsyonun etkilerine karşı korumak için aldıkları tedbirler, enflâsyonu geliştirmektedir. Bu tedbirler enflâsyonu beslemekte, güçlendirmekte ve kamu oyunun, önceleri kısa vadeli ve geçici bir olay olarak düşündükleri enflâsyon hakkındaki görüşlerini değiştirmektedir. Bundan sonra enflâsyonist bekleyişler yayılmaktadır. Bunlar, yıllara yayılan bir sürecin sonunda oluşmaktadır.

Ulusal paraya güven, önemli bir konudur. Aşağı yukarı her ülke, bu gövenin avantajlarından yararlanmıştır. Biraz «sulama» ile bu bitki, uzun yıllar süren fiyat artışlarından sonra bile, yeniden çiçeklenebilir. Bu güven, olayların meydana getirdiği sonuçlardan daha uzun süre devam edebilmektedir. Yıllar süren enflâsyon hemen hemen tamamile unutulabilmektedir.

Fakat enflâsyonist bekleyişler bir kez güçlendi mi, kamu oyunun durumu kökten değişmektedir. Fiyat istikrarını (belirli ölçüde de olsa) yeniden tesis edebilmek için alınacak tedbirler geleneksel güven davranışları ile hemen cevap bulacak yerde, şüphe ile karşılanmaktadır. İlk önce alınan tedbirler çoğu kez işlerin kötüye gittiğini göstermekte, daha sonrakiler ise eğer geriye kalmışsa, kalan güveni de götürmektedir.

Son yirmi otuz senenin deneyleri, ulusal paralara güvenin yalnızca, savaş tahribatı ve siyasal, ya da sosyal devrimler gibi olağanüstü olaylar nedenile kaybol-

madığını göstermiştir. Enflâsyonun, sessiz, büyük ölçüde ihmal edilen, uzun yıllar süren etkisinin sonucunda da bu olay meydana gelebilmektedir. Ulusal paraya güven yavaş yavaş azalmakta, fakat bir kez olay meydana geldi mi, ülkenin hayatında bozukluklara neden olacak bir faktör işin içine girmiş olmaktadır. Ulusal kaynaşma ve toplumun yaşantısını kolaylaştıran bir araç felce uğramaktadır. Yetersizlik, güçlüksüz gibi duygularla daha önceleri mücadele etmiş olan toplumlar, hayati önemdeki bir istikrar elemanını kaybetmiş olmaktadırlar. Bunlar ise, arızaların, istikrarsızlığın tohumlarını yeşertmektedir.

Enflâsyonist bekleyişler, hem özel tüketim ve yatırım kararları için ve hem de kamu harcamaları ve gelirleri ile ilgili kararlarda esas hareket noktası olmaktadır. Enflâsyon «devam ederse» diye hareket etmekle, halk, enflâsyonun devam etmesini sağlamaktadır, fiyatlarda düşme olması umutları giderek kaybolmakta, hikâye böylece sürüp gitmektedir.

Spekülasyon, Korunma ve Paranın Dolaşması

Enflâsyon sırasında, iktisadi faaliyetler enflâsyon nedenile ortaya çıkan olağanüstü kazanç olanaklarından yararlanmak ve gelirleri, eldeki varlıkları ve tasarrufları, enflâsyonun yıpratıcı etkilerinden korumak yolundaki ortak arzuları tatmin edecek şekilde artmaktadır. Bununla beraber bu arzuların dengelenmesinde hangisinin önem taşıdığı konusu ülke, geçici enflâsyondan - fiyatlardaki kısa vadeli artışlar -, devamlı enflâsyona geçtikçe değişmektedir.

Aslında, çeşitli kişiler ve firmalar, belli bir anda bu sürecin farklı aşamalarındadırlar; bazıları, enflâsyonist

bekleyişlerin psikolojik ortamına diğerlerinden daha önce girmektedirler. Bütün birimler aynı şekilde hareket etmediği zaman, etkin durumda olan hareket biçimlerini ele almaktayız. Bu ele alış tarzı, enflâsyonun problemlerinin niteliğini anlamak ve bunlara alternatif yaklaşımlar bulmakta çok yardımcı olmaktadır.

Kısa süreli enflâsyonlarda, esas itibarile, eğilimler, mevcut gelirlerin satın alma gücünün korunması ve bir kısım kişiler için de, fırsat bulurlarsa, bu sırada ortaya çıkan kazanç olanaklarının değerlendirilmesidir. Bu dönemde, fiyat artışlarına denk veya ona yakın ücret artışı tatmin edici olmaktadır. Birikmiş tasarruflar, fazla zarar görmemiş halde kalabilmektedir. Gerçek değerler üzerine oynamak, eğer bunların finansmanı sağlanabilirse ve fazla riskli değillerse, çekici olabilmektedir.

Enflâsyon devam ettikçe, dikkatler, daha fazla oranda birikmiş tasarrufların korunmasına kaymaktadır. Fiyatların artık, satınalma gücünü yeniden eski haline getirecek düzeyde gelmesi umulmamakta, tersi beklenir hale gelmektedir.

Yapışkan enflâsyon, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana olan dönemde görüldüğü gibi, özellikle uzun vadeli tahvillerdeki çok yüksek faiz hadleri ile karakterize edilmektedir. Sağlanacak kazanç en aşağı, yatırılan fonlardaki satın alma gücü düşüşünü kaldıracak kadar olmadıktan sonra, kişiler niye paralarını uzun vadeli tahvillere bağlasınlar ? Uzun dönem faiz hadlerinin, savaş öncesi döneme göre, aşağı yukarı iki kat fazlalaştığı hesaplanmaktadır.

Devamlı enflâsyon ayrıca artan spekülatif faaliyetler ile de karakterize edilir : toprak, apartman, mal ve döviz üzerine spekülasyonlar artar. Devamlı enflâsyonun uyardığı spekülasyon, ancak enflâsyonun ateşini

körükler. Enflâsyonist koşullar altında, malların gelecekteki fiyat değişmesi bekleyişlerine göre alınıp, satılması anlamında, spekülasyon, piyasa koşullarının daha da düzelmesine yol açabilir. Fiyatı düşmekte olan mallar, ileride fiyatların yükseleceği umudu ile piyasadan çekilir, fiyat artmakta olan malların piyasaya arzı artar; bu halde de fiyat artışlarının sona erme olasılığı gözönüne alınmaktadır. Her iki halde de, spekülatif faaliyetler fiyatları aşırı ölçülerde düşmekten veya yükselmekten korumaktadır, bu örnekte; spekülatif faaliyetler fiyatları dengede tutma ya da en azından, aşağıya ve yukarıya doğru fiyat dalgalanmalarını azaltmaktadırlar.

Enflâsyonist koşullar altında ise, spekülasyon, ileride fiyatların daha da artacağı umudu ile malların piyasalardan çekilmesi ve böylece, arz ve talep arasındaki açığın daha da büyümesi anlamına gelmektedir. Spekülatif faaliyetler, artık, fiyat artışlarının geçmişine bakılırsa, pek riskli görünmemektedir; çünkü fiyatlar durmadan artmaktadır. Bu konu, nominal ya da parasal değerleri enflâsyon dönemlerinde fiyatlarla birlikte artan mali varlıklar edinilmesi yoluyla enflâsyondan korunma konusundan bir parça farklıdır; ihtiyat saiki, kişinin likit varlıklardan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. (Örneğin tasarruf, mevduat, Devlet ve özel şirket tahvilleri gibi). Kişi, birikmiş tasarruflarının satın alma gücünü korumak için, bu tasarrufları hisse senetleri ve bina, arsa gibi gayrimenkullere yatırmaktadır. »Spekülatör» ise, yatırımlarının satın alma gücünün değerini korumanın ötesinde hedefler peşindedir. Değeri, fiyatlar genel düzeyinden daha fazla artan varlıkları edinmek istemektedir. Alternatif olarak da, parasal geliri arttıkça, marjinal vergi oranı (müterakki vergili sistemde daha yüksek olarak vergilenen kısım), daha ev-

vel ulaşamadığı oranlara ulaştığı için, vergilerini asgariye indiren iş alanlarını tercih etmektedir. Bundan başka, devamlı enflâsyon geçiren ekonominin devamlı «dur, kalk» larından bıkıp, başka bir ülkede yatırım yapmaya karar verebilmektedir. Yani sermaye ülkeyi terk etmektedir. Bu olay, Fransa'da, 1950'lerdeki kronik enflâsyon yıllarında meydana gelmiş ve savaş sonrası dönemde de Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde sık sık ortaya çıkmıştır.

Enflâsyon geçirmekte olan ülkelerde, özellikle şehir ya da şehre yakın kırsal yörelerde, toprağa yatırım yapmak büyük iktisadi faaliyetlerden birisi haline gelmektedir. Kural olarak, toprak değerinin fiyat artışları ile beraber ya da daha yüksek oranda artacağına inanılmaktadır. İyi seçim yapılırsa, toprak, spekülatörler için özellikle çekici olanaklar vermektedir. Tokyo'da bazı mahallelerdeki evler bugün (parasal değerleri ile), 1934'deki fiyatlarının on bin kat fazlasına satılmaktadır. Gerçi bu istisnai bir örnektir ama, diğerleri daha düşük oranla olmasına rağmen gene de çok büyük oranlara ulaşmaktadırlar. Ticari ve lüks inşaat ile spekülasyon yakından ilişkilidir. Eski binalar gözden düşerken, alımlı ve yüksek ikamet mahalleri, şık, ışıklı ticaret binaları eskilerin yerini almaktadır. Rio de Janeiro, Sao Paulo, Acapulco, Mexico City, Beyrut, New York, Şikago, Akra, Lahor ve Londra'yı gezenler bu olayın örneklerini görmektedirler.

Enflâsyon, iş adamını üretim yapmaktan ziyade, malların alım - satımı ile meşgul olmaya yöneltmektedir. Yapışkan enflâsyon sırasında neler olup bittiğine çok güzel bir örnek, Londra'da bulunan büyük ticari binalar sitesidir. Görkemli ve çekici blok yıllardır kiralanmaya hazır, kiracı beklemektedir. Neden ne olursa olsun, sahipleri onu boş tutmaya razı olmaktadırlar;

çünkü yapının sermaye değeri hızla artmaktadır; tıpkı Mark Twain'in hikâyelerindeki, Batı Amerika'daki küçük madenci toplumunda, unun kıt, paranın bol oluşu nedenile, unun hiç kimse tarafından kullanılmayıp, devamlı olarak elden ele satılması gibi. Böylelikle, kıt olan unu alıp satma yoluyla, ekmek yapıp tüketmekten daha fazla kazanç sağlanabilmektedir.

Gelecekteki fiyatların belirsizliği, bunların geleceğini doğru olarak tahmin edebilenler için olağanüstü kâr olanakları yaratmaktadır. Başkalarının, gelecekteki fiyatların nasıl olacağı konusundaki yanılmaları ve kişilerin kendi bilgileri sonunda, artan gelir rakamlarıyla değerlendirilmektedir! Bu oyun genellikle bu kanun uzmanları tarafından tekrar tekrar oynanmamaktadır. Kendine güvenen ya da umutlu yeniler katılmaktadır; makineler ufak ve kumar da tecrübe gerektirmemektedir zira. Ekonomi kocaman bir rulet masası haline dönüşmektedir. Gerçekten de, rakamlarla ifade etmesi güç olsa da, enflâsyonun bir hayli pahalıya patlıyan yönlerinden bir tanesi de, müteşebbis yeteneklerinin kaybına ve ülke içinde ve dışında ancak spekülatif faaliyetlerin neler olabileceğinin hayal edilmesine yol açmasıdır.

Devletin dış ödemelerini yapabilmesini teminen, döviz alım satımını kontrol altına alması, spekülasyon için özel fırsatlar yaratmaktadır. Genellikle, Hükûmetler, umulan döviz talebi, umulan döviz gelirlerini aştığı için bu tür kontrollere gitmektedirler. Bu fark, döviz kuru mekanizması kullanılarak ortadan kaldırılabilir ve dengeye ulaşılabilir. Bununla beraber, çoğu kez ülke, diğer ülkelerdeki enflâsyondan daha yüksek oranda enflâsyon geçirmekte olsa bile, çoğu kez kendi parasının dış değerini düşürmeye yani parasını devalüe et-

meye arzulu değildir. Bu durumda, tabiatıyla, döviz arzının belli bir öncelikler sistemine göre tahsise bağlanması gerekmektedir. Hükûmet tarafından «bahşedilen» ithalât veya döviz lisansları kıymetli varlıklar haline gelmektedir. Bu belgeler sahiplerine, iç piyasada primli fiyatlar getiren nadir mal ve hizmetleri elde etme olasılığı vermektedir. Sırf bu döviz lisanslarına mahsus bir piyasa ortaya çıkmaktadır. Kârlar, malları ithalât ederek değil, bu lisansları elde etme yeteneklerini kanunlara uygun olaray ya da olmıyarak kullanmak suretiyle elde edilmektedir. Enflâsyon verimli ve çalışkan iş adamını döviz spekülatörü haline getirmektedir. Bu olay, insan tabiatının gereği olarak sık sık ortaya çıkmaktadır. Eğer devamlı enflâsyon mevcut olmazsa, bu olay hiç ortaya çıkmayabileceği gibi, meydana gelse bile, önemsiz ölçüde kalmaktadır.

Ülke içindeki kontroller gibi, döviz kontrolleri de, Devletin idarecilik yeteneklerinin çok ötelerine götürülmektedir. Hükûmetler, konulan yasakların ihlâline mukavemet etme konusunda memurların yeteneklerinin çoğu kez çok fazla olarak değerlendirmekte; oysa memurlar da sonuçta, özel kazançlarını kamu ahlâkından üstün tutabilmektedirler. Bu hemen her ülkede görülen adi hırsızlık olaylarından birisi değildir. Büyük hacimde, yaygın ve devamlı bir bozukluktur. Bu konu, siyasal istikrarsızlığın büyük kaynaklarından birisi haline geldiği bir kaç ülkede, büyük ölçüde azalmıştır. Bu tür skandallerin yalnızca az gelişmiş ülkelerde meydana geldiği sanılmasın; yapışkan enflâsyonda, gerçekli olmayan iktisadi yönetim ortaya çıktığında ve etkileri ile mücadele etmekte gerekçesi olmayan kontrol tedbirleri getirildiğinde, endüstrileşmiş ülkeler de aynı tür hastalıklara yakalanmaktadırlar. Bunun için kiraların dondurulması hikâyesine bir göz atmak yeter.

13

İŞSİZLİK ve FİYAT KONTROLLERİ

İşsizlik ve Kapasite Kullanımı

İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda istihdam, üretim ve fiyatlar birlikte alçalıp yükselmekteydi. İkinci Dünya Savaşından sonra, bu davranış kalıbı büyük ölçüde değişti. İstihdam düştüğü zaman, fiyatların **artış hızı** bazan düştü ama gene de fiyatlar yükselmeye devam etti. Ekonomideki talep, «tam istihdamı» elde etmekte geçici olarak yetersiz kalabilse bile, devamlı fiyat artışlarını yaratan güçler, özellikle enflâsyon bekleyişleri güçlü kaldı. İkinci Dünya Savaşından bu yana, endüstrileşmiş ülkelerde, (günümüzde tanımlanan anlamı ile) çok düşük işsizlik düzeylerine ulaşmanın ve enflâsyon meydana gelmeksizin yüksek oranda kapasite kullanımının mümkün olmadığı ispatlandı. Bir grup, bu ikisinin bir arada bulunamıyacağını düşünüyordu. Bir diğer grup da, aksi fikirdeydi : ancak yüksek işsizlik düzeyleri ve düşük kapasite kullanımı ile enflâsyondan kaçınılabileceğini ileri sürüyorlardı. İstatistikler bu sonucu doğrular görünüyor. Bununla beraber, böyle bir ilişkinin mutlak gerekli olduğu ispatlanmış sayılmaz.

Bu ilişkiye nasıl son vereceğimizi öğreninceye kadar, endüstrileşmiş ülkelerdeki giderek azalan işsizlik düzeylerinin varlığı, derhal ortaya çıkmasalar bile, enf-

lâsyonist baskıların meydana gelmekte olduğunu haber vermeye devam edecek. Bu ders tekrarlanmadıkça, üretici ve tüketicilerin, işsizlik oranlarının geçmişteki giderek artan fiyat ve ücret artışlarına varan rakamlar olduğu yolundaki görüşleri, giderek «enflâsyon bekleyişleri» haline gelecektir. Kişilerin enflâsyonist bekleyişleri, bundan böyle yalnızca ücret ve fiyatların hareketleri ile meydana gelmemektedir. İstihdamdaki değişmeler, ücret ve fiyat değişmelerinin habercileri olarak düşünülmektedir.

Bir anlamda, Hükûmetler de, bu ilişkiyi, giderek güçlenen enflâsyonist trendlerin «alarmı» olarak kullanabilirler. Ama ne yazık ki, erken uyarılar, erken tedbir alınmasına yol açmamaktadır. Enflâsyonla olan ilişkisi defalarca görülmüş olmasına rağmen, Hükûmetler, anlaşılır nedenlerden ötürü, işsizlik oranlarının düşmesini sevinçle karşılamaktadırlar. Enflâsyondan kaçınmak için, tatminkâr işsizlik oranları meydana getirmek şeklinde programları yoktur. Her ne kadar geçmişteki deneyler, enflâsyonu güçlendiren nedenlerin, istihdam oranının artışı ile birlikte ortaya çıktığını gösterse de, bu konuda Hükûmetlerin davranışı anlattığımız yöndedir. Ama daha sonra Hükûmetler, kabul edilemiyecek derecede yüksek işsizlik sonucuna varacak tedbirleri uygulamaya koymak zorunda kalmaktadırlar. Bazan, bir sorunu, gereken zamanda, çözerken bu tür dengesizliklerin ortaya çıkabileceği, bu yeni sorunlarla da daha sonra ayrıca uğraşılması gerekeceği ileri sürülmektedir. Şimdiye kadar bu çözüm pek yürümemiştir ve pek muhtemeldir ki bundan kaçınmanın da yolları vardır.

Fakat bu noktada dikkatli olmamız gerekmektedir. «Çok düşük» işsizlik oranları ya da «çok yüksek» kapasite kullanımı ne anlama gelmektedir ? Bir anlamda, bu

kavramlar gayet açık görünüyor. Kapasite kullanımı çoğu kez, geçmişteki standartlara göre düşünülmektedir. Yani, belli koşullar altında, «tipik» olan oran ile bir mukayese yapılmaktadır. Bir Kuzey Amerika'lıya göre «çok düşük» işsizlik düzeyi, resmi işsizlik indeksinin yüzde 4 veya daha aşağıda olması demektir. İngiltere ve Almanya'da ise, «tam istihdam» yüzde 1 ya da 2 oranında işsiz anlamına gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri rakamlarının daha yüksek oluşu, kısmen, «yapısal» işsizliğin ve bakiye işsizlerin bu ülkede diğer ülkelerdekinden daha fazla oranda oluşundan ve kısmen de işsizlik konusundaki teknik tanımların farklı oluşundan ileri gelmektedir.

Bakiye işsizler (hard-core), çoğunluk, ekonomideki boş yerlerden herhangi birisine yerleştirilmesi çok güç olan ibarettir. Bu grup, zaman içinde ve ülkeden ülkeye değişmeler gösterir. Amerika Birleşik Devletlerinde, şehirlerdeki genç zenciler buna başlıca örneği temsil etmektedirler. Aile koşulları, mesleki nitelik ve eğitimden yoksun oluşları, yetersiz ulaşım olanakları, sağlık koşullarının bozukluğu, ırk ayrıma gözeten uygulamalar, bu kişilerin iş bulmalarını çok daha fazla güçleştirmektedir. Ekonomide bir bütün olarak yüksek istihdam koşulları olsa bile, bu grupta çok yüksek oranda işsizlik mevcut olabilmektedir. Yani başka deyişle, çok miktarda açık iş ile çok miktarda işsiz aynı zamanda mevcut olabilmektedir ekonomide.

Şu halde, bu «ekonomik» rakamlar, geniş ölçüde sosyal ve siyasal koşullarla belirlenmektedir. Kültürün etkilediği kamu oyu davranışları ve siyasal gerçekleri yansıtmaktadırlar. Bazı objektif zaruretler ya da dış güçler tarafından tâyin edilmiş değillerdir. Bu konu, bu rakamların daha az geçerli olduğu anlamına alınmamalıdır. Fakat, her ne kadar bunları değiştirmek,

«objektif» lâflarla kolayca değiştirilemiyen ya da hedef alınan ekonomik koşullardaki değişmeler sonucu otomatik olarak değişen toplumcu davranışları içerse de, gene de bu rakamların «değişmez» olmadıkları da açıktır.

Bu rakam, işsizliğin nasıl tanımlandığına bakılmaksızın, bize ortalama bir bilgi vermektedir. Nüfusun çeşitli kesimleri arasındaki büyük farklılıkları gözden gizlemektedir. Örneğin, kırsal yöreler, kentler; kadınlar, erkekler; yaşlılar, gençler; vasıflılar, vasıfsızlar; sendikalılar, sendikasız işçiler; tahsilliler, tahsilsizler ayrımları bu rakamlara dahil değildir. Bu konu bazan coğrafi bölgelerle ilgili olarak karşımıza çıkabilir. Örneğin, İngiltere'de, Londra civarında iş arayan kişilerden daha fazla boş yer olduğu halde, Wales, Scotland ve kuzeybatı İngiltere'de ciddi işsizlik mevcuttu; daha kötüsü, Kuzey İrlanda'da işsizlik, kronik bir hal almıştı. Kritik işgücü açıkları, ücretlerin artmasına neden olabilir. Ya da, bazı kritik malların azlığı bunları üreten işgücüne kuvvetli bir talep ile birlikte olduğu zaman, bu faaliyet dalında hem ücretleri ve hem de fiyatları yukarıya doğru itebilir; oysa bir yerde bunlar olurken diğer yerlerdeki işgücü ve kapasite atıl bekliyor olabilir. Ne gariptir ki, gazeteler «işsizliğin tahammül edilmez hale geldiği» yolunda manşetler atarlarken, özellikle endüstrileşmiş ülkelerdeki şehir banliyöleri sakinleri, bir çeşmeci, boyacı, elektrikçi, marangoz, çim beçici bulana kadar günler, haftalar geçer. Karaib ülkelerinde, şeker kamışı kesecek işçi bulunmadığından, şeker üretimi düşmüştür; oysa bu bölgede gayet yüksek işsizlik hâlâ mevcuttur. Aynı zamanda, işsizlik mevcut olsa bile, ücret artışları tüm ekonomiye yayılmak eğilimindedir.

Bu tür çelişkiler, ekonomilerimizin ve toplumlarımızın başarılı yönetilmediğini gösteren örneklerden bir

tanesidir. Ekonomi, enflâsyonu meydana getiren nedenleri, ister artan kamu harcamalarından, isterse teşvik edilen özel faaliyetlerden ileri gelsin, ortaya yeni güçlükler çıkarsa bile, gene de tüm işgücünü emebilecek yüksek talep düzeyleri yaratırken bizatihi kendisi oluşturmaktadır. Özel sorunların üzerine fazla gidilmemektedir bu arada. Zira talepteki genel artışın özel sorunlara çözüm getireceği umudu vardır. Fakat durum böyle olmamaktadır. Özel sorunlar gene çözümlenmemiş halde kalmaktadır. Eğer Hükûmetler, genel talebi artırma politikalarına ek olarak, yapısal işsizlik ya da «bakiye» işsizlerin özel sorunları ile uğraşacak olurlarsa, daha fazla aşırı talep ve enflâsyon yaratmaları bile mümkündür. Onun için, Hükûmetler, sık sık, bakiye işsizlerle ilgilenmeyi hedef alan özel tedbirleri yürürlükten kaldırmakta veya azaltmaktadırlar. Genel talebi artırma çabaları dolayısıyla enflâsyon güç kazanırken, yüksek oranda işsizlik de devam edip gitmektedir.

Hata, işgücü ve sermayenin tam istihdamının sağlanmak istenmesinde değildir. Asıl hata, tam istihdamın, birbirinden çok farklı talep grubunun bileşiminden ortaya çıkması gerektiğini görmekteki başarısızlıktadır; birinci grup, mal ve hizmetlerin talebindeki genel artışlar. İkinci grup ise, işsizlikle ilgili özel sorunların üstesinden gelmek için düşünülmüş özel kesimlerdeki özel mal ve hizmetlerin talebinde meydana gelecek artıştır. Eğer Hükûmetler büyük önceliği genel talepte artış sağlıyacak tedbirler verirlerse, özel sorunlar gene de çözümlenmemiş kalmaktadır.

Analizler, ülkelerin hangi ortalama işsizlik düzeylerinde enflâsyon belirtileri göstermekte olduğunu bize açıklıyabilmektedirler. Bakiye işsizlik ya da benzeri kavram tanımlanabilmektedir. Geleceği de temsil etme

şansı yüksek bulunan geçmişteki deneyi kabul etme eğilimindeyiz bu konuda : Amerika Birleşik Devletlerinde yüzde 4 oranında bir işsizlik oranına ulaşılması, diyelim yılda yüzde 5 oranında bir fiyat enflâsyonunu kabul etmek demeye gelmektedir. Bu anlamlı değildir. Bir kere, «kabul edilebilir» asgari bir işsizlik oranı verme şeklinde olması gereken hedefi yanlış koymaktadır. Zira «kabul edilebilir» işsizlik oranı, geçici ve mevsimlik işsizliği yansıtmalı ve enflâsyona hiç yer vermemelidir. İkinci olarak, bu standart tam değildir. Dikkatleri sadece «ortalama» işsizlik oranına çekmektedir; bu ortalamanın, bileşimi ve bakiye işsizlerin özel sorunları hakkında bilgi sahibi olmamız gerektiği halde, bu konuda hiçbir ek bilgi yoktur. Bunlardan başka, bu ilişkiler, devamlı enflâsyonda değişmektedir. Yani aynı ortalama işsizlik oranlarını elde etmek için, daha yüksek enflâsyon oranlarına yer vermemiz gerekmektedir.

Açıktır ki, yapışkan enflâsyonla savaşmanın güçlüklerinin çoğu, koruyucu tedbirlerin yeterince erken alınmamış olmasındandır. Oysa, enflâsyon olgusu ile ilgilenmek zorundadır. Geçmişten işe başlamaktan başka çıkar yol da yoktur.

Ücret ve Fiyat Kontrolleri

Fiyat ve ücretleri aşağıda tutmak üzere, kapsamlı Hükûmet tedbirlerinin alınmaya başlaması, enflâsyonist baskıların varlığının ve gücünün teyidi anlamına gelmektedir. Çoğu durumlarda, Hükûmet diğer yollarla arz ile talep arasındaki dengeyi sağlıyamadığı için, yani fiyat - piyasa düzenine doğrudan doğruya müdahale etmeksizin fiyatları ve ücretleri aşağıda tutamadığı için, kontrol tedbirleri getirmek zorunda kalmaktadır.

Bununla birlikte, fiyat ve ücret kontrollerinin, Devletin iktisadi hayat üzerindeki kontrolünü artıran başka Hükûmet tedbirlerinden ayırılması gerekir. Bu araçlardan bazıları eskiden beri vardır : bozuk para ve kâğıt para basımı, para politikası, vergileme, gümrükler koyma, çiftçilere subvansiyon verilmesi, yol yapımı ile ilgili kamu yatırımları gibi. Bazıları ise daha yenidir : Büyük ölçüdeki refah harcamaları, eğitim masrafları, gıda tüketimine sübvansiyon verilmesi, araştırmaların büyük ölçüde desteklenmesi, döviz kontrolleri getirilmesi gibi. Bütün bu saydığımız durumlarda ve hada başkalarında, Devletin kontrolü söz konusudur. Ancak, hala, ücret ve fiyatların biçimine ve düzeyini tâyin etmekte piyasa - fiyat mekanizmasının tütekim ve yatırım üzerindeki direkt etkilerine büyük ölçüde güvenilmektedir. Bu, Sovyetler Birliği ve benzeri ekonomilerde görüldüğü biçimde, tüm ekonominin merkezi yönetiminden farklıdır. Endüstri, ticaret ve tarımın mülkiyetinin Devlet ya da «toplum» eline verilmesini içermemektedir; üretim ve tüketim tepeden yönetilmemektedir.

Diğer çoğu iktisadi ve sosyal politikalarda olduğu gibi belli bir konuda, başka ekonomilerde ya da aynı ekonomide farklı koşullarda elde edilebilecek sonuçların ekonomiye başarılı bir şekilde uygulanabileceği düşünülebilir. Amerika Birleşik Devletlerinde alınan kontrol tedbirleri, iş alemine ve dolayısiyle gelir ve istihdama büyük durgunluk getirmeden enflâsyonun hızının büyük oranda düşürülmesinin (yılda yüzde 5 oranında veya daha fazla) çok sıkıntılı olacağını göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti bir ikilem karşısında kalmıştır bu durumda. Enflâsyonun içte ve dıştaki bozucu etkileri Hükûmetçe anlaşılmıştı. Fakat enflâsyonu gelenekçi metodlarla sona erdirmek - ya da hiç olmazsa kabul edilebilir miktarlara indirmek - için öden-

mesi gereken fiyat çok yüksek görünmekteydi. Bu arada enflâsyon ve enflâsyonist bekleyişler giderek artmaktaydı; sonunda da çok güçlü hale geldi. İşçi kuruluşları, geçmişteki fiyat artışları artı verimlilikte beklenen artışlar kadar zam isteyecek yerde, daha önce benzeri görülmemiş büyüklükte fiyat artışları umdukları için, bir, iki ya da üç yıllık mukaveleler yapmaktaydılar. İşçi kuruluşlarına kayıtlı olmayanların çoğu da böyle artışlar elde ettiler ya da verilmesini beklediler. Firmalar artan maliyetleri, malları satın alanlara intikâl ettirmeyi plânlamaktaydılar. Fiyatları düşük tutmak isteyenlerin sayısı giderek azaldı. Çoğu, artan fiyatlar karşısında, daha yüksek parasal gelirler elde edebileceklerini ve böylece yaşama standartlarını eskisi gibi devam ettirebileceklerini düşünmekteydiler. Diğerleri yani, gelirlerini enflâsyon kadar hızlı artıramıyanlar, acınacak derecede zarara uğramaktaydılar. Sayıları fazla fakat siyasal güçleri azdı; buna krşılık kendilerini koruyabilecek durumda olanların siyasal yönden güçlü oldukları görülüyordu. Ancak, yapışkan enflâsyonun öbür ülkelerde olduğu gibi, güçlü ve çoğu kişileri zarara uğratan bir olay oluşunun, sıkıntıların arttığı şeklinde yorumlanışına tanık olunmadı.

Görünen, daha fazla fiyat artışı ile işsizlik arasında tercih yapılması gereği idi. İşsizlik, belli nedenlerden ötürü, daha büyük bir felâket sayılıyordu. Enflâsyona karşı koyamıyan, gelirleri enflâsyonla birlikte artmayan grupta olanlardan da dahil olmak üzere çoğu kişiler - herhalde, nominal değeri ne olursa olsun, bir miktar gelir hiç yoktan iyidir inancıyla - enflâsyondan yana görünüyorlardı. Devlet, fiyatların artışını sona erdirecek şekilde hareket etmekten acizdi; onun yerine, enflâsyon hızını azaltmayı hedef olarak seçmişti. Bu nedenle de enflâsyonist bekleyişleri sona erdirecek şekilde ha-

reket etmiyordu, dolayısıyla da daha işin başında tüm programın başarısı tehlikeye girmişti. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti yapışkan enflâsyonun nedenlerine karşı esaslı bir saldırıya geçmeye arzulu ya da muktedir değil görünüyordu. Böylece, yapışkan enflâsyon sorusuna başarılı cevap bulamayan ülkeler kervanına katıldı. Kaynayan çaydanlığın kapağını kapatan kontrol tedbirleri aldı ancak. Böylece, suyun soğuyabileceğini, enflâsyonist baskının önce azaltılabileceğini ve sonunda da ortadan kalkabileceğini ummaktaydı. Ama, çaydanlığı daha da kaynatacak ne kadar yakıt kaldığını göz önüne almamış görünüyordu. Kontrol tedbirleri, açık enflâsyondan, «baskı altına alınmış» enflâsyona girişi temsil etmektedir; bu sonuncusunun, daha rahat ve tahammül edilir halde kalması beklenebilir, ama yalnızca geçici olarak. Eğer müdahale döneminde, enflâsyonun altında yatan nedenlerle savaşarak alevleri yeterince söndürmek için çaba sarfedilmezse, bu safha da geçer ve ücret - fiyat kontrolleri başarısız kalabilir.

14

İKTİSADİ BOZUKLUKLAR

Tüketimde Ölçünün Kaybolması

Kişiler, ellerindeki parayla ne yapacaklarına kendileri karar verirler. Alışveriş yaparlar, önce seçerler, satın alırlar ve ödemeyi yaparlar. Bunlar normal faaliyetlerdir. Fiyatlar, bu kararları etkileri. Kişiler bir anlamda, fiyata karşı «hassas»dırlar : ödeyecekleri paranın (ya da kredilerinin) bulunup bulunmaması kadar, satın alacakları nesnelerin az veya çok paraya mal olması da kişiler için önemli bir konudur. Fiyat etiketleri, özellikle fiyatlardaki eğilimler ve nisbi fiyatlardaki değişmeler, sayılamayacak kadar yüksek sayıda günlük iktisadi kararın asgari düzensizlik ve hatta belli oranda tatmin ve zevkle alınmasını sağlamaktadırlar.

Kişilerin, firmaların ve işlemlerin, çeşitli ve karmaşık oluşuna rağmen, kararların altında yatan rasyonel (akılcı) davranış özelliği, tüm süreç hakkında, yüksek derecede geçerliliği olan tahminler yapılabilmesine olanak vermektedir. Fakat süreç, akılcılıktan uzaklaşınca ve tahmine imkân vermiyecek hale gelince, bu iş yürümez. Yapışkan enflâsyon davranışları akılcılıktan uzaklaştırmakta ve tahminler yapılmasına olanak vermiyecek hale getirmektedir. Enflâsyon sırasında kişiler ge-

ne iktisadi faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Gene satmakta, satın almakta, mübadelede bulunmaktadırlar; gene de gelirlerini azamileştirmeye çalışmaktadırlar. Fakat enflâsyon, ortamı ve piyasa göstergelerini değiştirmekte ve değiştirmesini sürdürmektedir. Akılcı davranış giderek güçleşmekte ve sonunda karar vermek hemen hemen imkânsız hale gelmektedir.

Çağdaş tüketicinin karşılaştığı çevre, kısmen perakende dağıtım safhasında neler olup bittiğine göre değişmektedir. Mal, üzerindeki etiketle birlikte ortadan kaybolmaktadır. Oysa kısa zaman öncesine kadar, mal üzerine basılı fiyatlar satışı kolaylaştırıcı bir öge olarak kullanılagelmekteydi. Perakendeci, sık sık bu «basılı» fiyat ya da «liste» fiyatının altında satmaya hazırdı; malın satış fiyatı, böylece, avantajlı görünüyordu. Enflasyonun belli bir aşamasında, bu basılı fiyat önce, fiili satış fiyatı haline geldi. Daha sonraları, bazı ülkelerde, fiili satış fiyatı, malın üzerine basılan fiyatı geçtiği için, önceden basılı fiyatın üzerine bir iptâl damgası basılmaya başlandı. Başka yolların kullanılması ile yeni fiyatlar takdim edilmeye de çalışıldığı oldu. Bunların en yakın (en son olması gerekmez) örneklerinden bir tanesi malların üzerine «basılı fiyat» koymaktan vazgeçilmesi oldu. Fiyatlar, sık sık vukua gelen artışları takip edebilecek biçimde takdim edilmeye başlanır oldu.

Tüketici davranışının akılcı olmaktan uzaklaşması yeni bir olay değildir. Yeni olan, ekonomik ve sosyal yaşantıda ne denli büyük bir rol oynadığı ve olayın ne denli genişlediğidir. Geçmiş dönemlerde, az sayıda kişinin ulaşabildiği «yüksek tüketim» düzeylerine, çokları ulaşmaya başladı. Kişi başına üretim ve gelirde o güne kadar görülmemiş artışlar olmasına rağmen, enflâsyon, çokları için çeşitli güçlüklere sebep olarak, diğerlerine

ise geçici tatminler ve çoğu kez özlemler getirerek, tüketim kalıplarını bozmaktaydı. Bozukluklar ise, enflâsyonla birlikte hızlanan «tüketme» istekleri nedenile güçlenmekteydi.

Tüketim maddeleri genel olarak, «dayanıklı olanlar», «dayanıklı olmayanlar» diye ikiye ayrılmaktadır. «Tüketicilik» eğilimi, tüm mallara «dayanıklı olmıyanlar» olarak bakılmasını teşvik etmektedir. Çağdaş toplum, bir «hurda» toplumu olmaya doğru gitmektedir. Yeni anlayışta hiçbir şey «dayanıklı» tüketim maddesi değildir. İşgücü giderek pahalı hale geldikçe, «tamir» yerine maddelerin - gerçekte sanayiin ürünlerinin - «parçalarının yenisi ile değiştirilmesi» tercih edilmektedir. Bu arada, parçaların değiştirilmesi tüm malın değiştirilmesine yol açmakta, zira «yeni» modeller için «eski» parçalar hiçbir yerde kolayca bulunamamaktadır. «Yeni» mal eskisinden daha az dayanıklı olsa bile, eskisinden «daha iyi» olduğu varsayılmaktadır. «Jonesses'lerin yaptığını yapmak tutkusu» devamlı değişen model ve heveslerin, körüörüne izlenmesini gerektirmektedir. «Komşuların var» diye yalnızca iki otomobile sahip olmak yetmemektedir; onlarınki kadar yeni ve onlarınki kadar pahalı olması gerekmektedir. Televizyonlar, çamaşır makineleri, kayak takımları ve otomobiller - hatta evler - ya uzun süre gitmemekte veya «modaları geçmekte» ve buna uygun olarak da «hurda»ya atılmaktadırlar. «Hizmet süresi», yalnızca mal eskimeden evvel «yeni bir modeli»nin çıkıp onu eskitmesi anlamını taşımaktadır. Bazan derinlerde kalmış bir içgüdü ile çağdaş tüketici, «moda» gibi boş nedenlerle, sahip olduğu, hala iş gören ve belki de parasını bile henüz tamamen ödememiş olduğu malı hurdaya atmaktan ve yeni bir mal almaktan vazgeçmektedir. Çoğu kez, «yeni» model, yalnızca değişik «görünüşte»dir. Önemli bir teknik ge-

lişmeden ziyade, ufak bir teknik özellik değişikliği yapılmış da olabilmektedir. Reklâm ve kredi kolaylıkları, yerinde sayan teknik gelişmeler ile birleştirilerek ve fiyat bugün yüksek görünse de malın gelecekte daha da pahalıya mal olacağı defalarca tekrarlanarak, tüketiciye yön verilmektedir.

Çoğu ülkelerde, televizyonlar, az gıda ve giyim bahasına satın alınmaktadır. Belki de yapılan iş doğrudur. Sosyal psikologlar, bazı temel gereklerden yoksun kişilerin, örneğin televizyon gibi bir eğlence aracına ihtiyaçları olduğunu açıklamaktadırlar. Tabiatıyla, bu kişisel bir tercih konusu olmalıdır. Fakat, kişilerin, bir mal ya da hizmeti bir diğer alternatife karşı satın almaya karar verirlerken, gereklerini ve zevklerini iyice düşünebilmeleri ayrı bir konudur, öte yandan malın gelecekteki satış fiyatı hatırlatılarak ya da satıcının ağır baskısı altında, sun'i olarak karar verdirilen tüketicilerin o malı almaları başka konu. Mallar, fayda ve nitelikleri nedeniyle satılmakta, oysa bunlara sahip bulunmamaktadırlar; yüksek «gizli» maliyetlerle verilen kredi kolaylıkları, bu işi olanak dahiline sokmaktadır. Devlet politikalarının bu israfçı tüketim kalıbına yardımcı olmaları ve teşvik etmeleri de başka bir konudur. Çoğu ülkelerde, tüketici kredileri, televizyon satın alırken, yiyecek, ev ve hatta giyim eşyası alırkenden daha kolay elde edilmektedir. Dayanıklı tüketim malları taksitlerine tahsis edilen büyük kısım gelirden çıktığı zaman geriye, diğer alımları yapmak için küçük bir miktar kalmaktadır. Tüketici tuzağa düşürülmektedir. Bundan sonra tüketici rasyonel (akılcı) dir, daha önce değil; alkol merakından vazgeçtiği gibi, anlamsız alma özlemlerinden de vazgeçmektedir. «Müşteri kendisi farketsin» felsefesinin korku verici bölümleri sahneye çıkmaktadır. Yapışkan enflâsyon, zenginliği, kredi ile desteklenen tü-

ketim üzerine bina etmektedir. Fakat krediye son vermek, işsizlik ve ekonomide durgunlük riskini göze almak demektir.

Tüketicilerin, önce, «ihtiyaçlarını», sonra «isteklerini» ve nihayet «rüyalarındakini» satın alacaklarını düşünmek normal bir düşünce tarzıdır. Enflâsyonun güçlendirdiği «tüketicilik», tüketimin sırasını bozmaktadır. Yüksek fiyatlı;lüks nesneler en önemlileri haline gelmektedir. Lüks malların, enflâsyonist ortamda daha kârlı satılıyor olması çok muhtemeldir. Bunun örnekleri her yerde görülmektedir : lüks apartmanlar, büyük otomobiller, pahalı giyim ve mücevherler, büyük turlar ve oteller, «üç - yıldız» restoranlar, pahalı gece klüpleri. Bu konu yalnızca, aynı şeylerin daha pahalılaşması değildir : bir top dondurma, 5 cent ya da 25 cente satın alınsa da aynı şeydir. Buna karşın tüketilen ürün değişmektedir Dondurma yerini daha pahalı tatlılara bırakmaktadır. Çocuk bisikletinin yerini, küçük, motorlu oyuncaklar almaktadır. Kar ayakkabıları ya da kayak takımları yerine, kış avcılığında «snowmobil»ler kullanılmaya başlanmıştır.

Ayrıca, bazı tür satınalmalar için kredi kolaylıkları sağlanması, tüketimdeki kaymayı kısmen açıklıyabilir. Borç para verme, «tedbir», «sert prensipler» ve «denge» yerine, «hayal gücü», «enerji» ve «insiyatif» ile karakterize edilen yeni bir iş dalı haline gelmiştir. Bankacının soğuk, cam gibi gözlerinin yerini, sıcak davranışlar almıştır. Böylece, yapışkan enflâsyon koşullarındaki ülkeler, müşteriye baskı yapan tekniklerle kredi satan yeni mali kuruluşların hızla genişlediğine tanık olmaktadırlar. Bankalar, sık sık kendilerinin kanuni sınırlamalar, gelenekler ve anlaşmalarla sınırlandığını hissederken, yeni banka - dışı (fakat gene borç verme işlerile uğraşan) kuruluşlar, akıl almaz şekilde tüketi-

mi finanse etmektedirler. Ödünç alanların maliyetleri yüksek ve çoğu kez de «gizlenmiş» olabilmektedir. Fakat maliyet yalnızca parasal olarak ölçülemez. Hayat, bu «mali kolaylıklar» yüzünden, daha az güvenli ve daha çok fakirleşmiş hale gelmektedir.

Yapışkan enflâsyon sırasında, «herkesin dalgaya yakalanmakta, ama kimsenin boğulmamakta» olduğu, çoğu ülkelerde, çoğu gruplar arasında geçerli slogan haline gelmektedir. Bu, gelecekteki gelir, istihdam, fiyatlar ve ücretlere karşı yeni davranışlar demeye gelmektedir. Bütün bunlarda gelecekte artışlar olmasının kaçınılmaz olacağı geniş ölçüde kabul edilmektedir. Artan işsizlik dönemlerinde bile, borçların arttırılması arzusu, durgunluk dönemlerinde, tüketim genişlemesinin devam etmesini oldukça açıklamaktadır.

Bazı ülkelerde, genel eğilimleri incelemeye yetecek kadar uzun bir zaman süresi için, tüketici - kredisi rakamları elde mevcuttur. Bunlara bakılırsa, ülkelerin tüketici kredileri bir ülkeden diğerine büyük artışlar göstermektedir. Amerikan tarzı «şimdi al, sonra öde» prensibi, önceleri, kişisel sorumsuzluğun gösterisi ya da ailenin «mali yönetiminin» kötü oluşu olarak görünen, büyük ölçülere varan taksit, «önce kirala - sonra satın al» ilkeleri biçiminde, medeniyete girdi. Şimdilerde, aşağı yukarı her ülkede bunlara rastlamak mümkün. Bunlara karşın, tüketici kredisi toplumda daha yapıcı bir rol oynıyabilirdi. Uygun koşullarla ve ödeme gücü kapasitesi ile orantılı olarak, daha yüksek hayat standartlarının sağlanmasında yardımcı olabilir ve hatta borcun geriye ödenmesi biçiminde, tasarrufların bile arttırılmasını teşvik edebilirdi. Oysa bugün, günümüzün «hurda toplumu»na yolu açarak, toplam ekonomik ve sosyal maliyetlerle fazlaca ilgilenmeksizin tüketimi teşvik aracı olduğu için tehlikeli hale gelmiş olmaktadır. Düşük gelirli

grupların fevkalâde yüksek faiz hadleri ile çeşitli ürünleri almasını teşvik ettiği zaman, ya da çoğu kez olduğu gibi, ödemelerde düzensizliğe sebep olarak, örneğin Amerika Birleşik Devletlerindeki otomobil satışlarında olduğu gibi, düşük gelirli kişinin satın aldığı malın elinden alınmasına yol açtığında tehlikeli olmaktadır. Bu türden olaylar meydana geldiğinde, kredi mekanizması, daha gelişmiş bir hayat tarzına ulaşılmasına engel olmakta ve özellikle düşük gelir grupları üzerinde ciddi, bozucu etkiler meydana getirmektedir.

Özellikle enflâsyon sırasında borçlanabilme yeteneği, borçlanma arzuları ile desteklenmektedir. Bu istek, bir «tüketim hevesi» ortamında yeşermektedir. Bu tüketim arzusu ise, yapışkan enflâsyon sırasında, gayrimenkul ve hisse senetlerini elde etme düşüncesi, ya da gelir (ya da borçlarda) gelecekte artışlar olacağı yolundaki iyimserlikle beslenmektedir.

Tabiatıyla, bu, enflâsyonist bir ortamdaki tüm tüketimin hatta tüketimin çoğunun yanlış ya da kötü olduğu anlamına alınmamalıdır. Tüketimin çoğu hâlâ ihtiyaçları ve makul talepleri karşılamaktadır. Lüks tüketim bile, örneğin san'atta ve müzikte yeni akımlar teşvik ederek, ülke kültürüne «renk» ve «biçim» vermekte olduğu için arzulanan bir şey olabilir. Hatta enflâsyona karşı korunma tedbiri olarak antika eşyalarla ve şark halıları ile ilgilenmek, örneğin güzel şeylerin daha geniş kullanılması ve değerlendirilmesi şeklinde kültürel kazançların yan ürünleri olarak ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, kazançlı sonuçları neler olursa olsun, hareket doğru yolda değildir. Enflâsyon güzel şeylerin yaratılmasını ya da güzel şeylere sahip olunmasını değil, enflâsyona karşı korunma tedbiri olan şeylerin yaratılmasını ya da edinilmesini teşvik etmektedir. Enf-

lâsyon dokunduğu her şey gibi, kendi ürünlerini meydana getirecek biçimde, böylesine yaratıcı faaliyeti ve zevkleri de bozabilmektedir.

Değişen Tasarruf Biçimleri

Enflâsyonist bir ortam, kişileri nve firmaların davranışında temelden bir değişme yol açmaktadır. Daha genelleştirecek olursak, herkes, tasarruf etme yerine daha fazla «yatırım» yapma hevesindedir. Artık «bilinçli yatırımcı», ülke nüfusunun küçük bir oranını (çoğu az gelişmiş ülkede çok çok küçük bir oranını) temsil etmemektedir. Tasarruf sahipliği, yatırımcılık ve spekülatörlük aynı kişide birleşme eğilimindedir.

Çiftçiler aşağı yukarı daima yatırım yapmışlardır. Tohum ekmişler, sulama kanalları yapmışlar ve araçlar satın almışlardır. Fakat enflâsyonist koşullarda, çoğu çiftçiler arazi spekülasyonu yapmaktadırlar; çiftlikleri, parasal değerinin artmasından kazanç sağlamak umudu ile elde tutmaktadırlar. Ya da Fransa ve Hindistan'da olduğu gibi, örneğin çiftçiler, çeyiz ya da başka geleneksel amaçlarla elde tuttuklarından daha fazla altın tutmaktadırlar : zira bu kişiler, altının, enflâsyonist bir ortamda satın alma gücünü muhakkak olarak idame ettirecek tek mübadele aracı olduğuna inanmaktadırlar. Ya da, eğer sermayelerini artırabilirlerse veya ellerindekiler yeterli ise, daha sermaye - yoğun çiftçilik metodlarını uygulamaya başlamaktadırlar. Bu gruptakiler ise, enflâsyon sırasında ücretlerin ve diğer üretim maliyetlerinin, nisbi olarak daha hızla artacağını düşündükleri için böyle hareket etmektedirler. Oysa, çiftlikte işine son verilen kişi, başka iş bulmak için şehire

gittikçe, gelişmekte olan ülkelerdeki, eski «işsizlik» sorunu daha da ağırlaşmaktadır.

Buna karşılık, şehirlerde oturanlar, bu, daha ziyade «geleneksel» sayılabilecek biçimlerde pek yatırım yapmamaktadırlar. Bununla beraber, onların da enflâsyonla birlikte davranışlarında meydana gelen değişme, çoğu kez, çiftçininkinden daha dramatiktir. Şehir sakini de «yatırım» fırsatı aramaktadır. Bununla beraber çoğu, öncelikle paralarının satın alma gücünü enflâsyonun yıpratıcı etkilerinden korumaya çabalamaktadır. Bazıları ise, artık günlük ihtiyaçlarını bile karşılamamaya başlıyan gelirlerini desteklemek üzere boş zamanlarını değerlendirecek yeni işler peşine düşmektedirler. Hafta sonlarında taksi şoförlüğü ya da tezgâhtarlık yapan öğretmenler Amerika'da bilinen olaylardır. Bir başka grup, ise işlerini ya da mesleklerini kazançlarının büyük kısmını enflâsyona karşı daha iyi koruyabilecek bir temele oturtmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletlerindeki firmalar - ister personel bulma konusundaki rekabetten, isterse işçi kuruluşları ya da kanun sektöründen gelen baskılardan doğmuş olsun bu türden ihtiyaçları karşılıyacak düzeni kurmak zorunda kalmışlardır. İş anlaşmalarındaki hayat pahalılığı maddeleri, hisse senetlerindeki imtiyazlar, kâra ortak olma düzenleri, bu türden faaliyetlere birkaç örnek teşkil etmektedir.

Özellikle, gelirleri hayat pahalılığından daha hızlı artanlar - bu artış geçici bile olsa - spekülasyona kalkabilmektedirler. Bu kişiler, nominal değeri, fiyatlar genel düzeyi ile birlikte ya da ondan fazla artan varlıkları satın alma fırsatlarını aramaktadırlar. Çoğu, durum riskli bile olsa, en fazla gelir getiren yere fonlarını yatırmaktadırlar. Diğerleri ise, daha az, fakat daha emin bir gelir umudu ile tatmin olmaktadırlar. Zaruret ve spekülasyon oyununun heyecanı, «yatırımcıların» ve

«yatırımın» büyümesine neden olacak parasal gelir artışları ile birleşmektedir.

Kişilern fonlarını ele geçirmek için, firmalar sigorta şirketleri ve tröstler arasındaki rekabet yoğunlaşmaktadır. Bu fonlar için yapılan rekabet, hisse senetlerinin, yatırımcıların isteklerine göre düzenlenmesi sonucunu vermektedir. Yeni hisse senetlerinin piyasa çıkışı artmakta, astronomik ölçülerde büyüyen yatırım fonları meydana getirilmektedir. Kamu oyu, bir fon şeklinden bıkar gibi olunca, yerine yeni senet biçimleri ortaya çıkarılmaktadır. Bazı ülkelerde çıkarılan tahviller, satınalma gücünde meydana gelecek aşınmayı telâfi etmek üzere, değerlerinde otomatik ayarlamalar yapılmasını öngörmektedirler. Bu da çeşitli yollarla yapılmaktadır. Örneğin sermaye değerleri, belli bir fiyat indeksindeki değişmelere göre ayarlanmaktadır. Ya da senedin değeri bir yabancı paranın değeri ile garanti edilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde ve daha sonraları Avrupa'da sermaye yatırımlarına ve bazı fonlara küçük yatırımcılar tarafından yapılan yatırımlar, bu eğilime önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu sistem, bankalardan borç para alabilen yatırımcılar tarafından «harekete geçirilebilen» bankacılık sistemindeki tasarruftan farklı olmaktadır. Ayrıca, riski az, getireceği gelir sabit varlıkların güvenini getiren Devlet ya da özel şirket tahvillerinin satın alınmasından da farklıdır.

Mutlu bir raslantı, enflâsyonist bir ortamda, tasarruf etmeme ya da tasarruf biçimini değiştirme güdüleri, kısmen, kurumsal değişiklikler sayesinde önlenmektedir. Bu kurumlar tasarrufları ya otomatik hale getirmekte ya da öylesine gizlemektedirler ki artık tasarrufun «gönüllü» oluş niteliği ortadan kalkmaktadır. Çoğu örneklerinde bunlar, - hayat, kaza, otomobil, yan-

gın ve hırsızlık - sigortaları şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar. Fakat gün geçtikçe, antika eşyalar, resimler, İran halıları, gayrimenkul ve hisse senetleri, gelecek nesillere enflâsyona karşı korunmalı bir miras bırakabilmenin yolları olarak birbirleriyle rekabet eder hale gelmektedirler. Emeklilik fonları da benzer biçimde birikmektedir. Fakat hemen her yerde, geleneksel emeklilik fonları düzeni zorlanmış ve örneğin bazı sigorta poliçelerinde olduğu gibi, hayat pahalılığı arttıkça, fon yararlarında da otomatik yükselişler yapılmasına yönelinmiştir.

Yapışkan enflâsyon, kişisel tasarrufları da engellemektedir. «Para aldatması» ve gelişmiş kurumsal olanaklar, tasarrufların ekonomik anlamı kalmamış olsa bile daha birkaç yıl kişisel tasarrufları devam ettirebilmektedir. Fakat satın alma gücünde olduğu gibi, tasarruf alışkanlığı da giderek azalabilmektedir. Eğer enflâsyon devam etmekte ise, önceden bilinmeyen tek şey, tasarrufdaki aşınmanın ne zaman önemli oranlara ulaşabileceğidir. Aşınmanın ortaya çıkacağı ise kesindir.

Yapışkan enflâsyon olgusu, gerekli tasarruflar ile mevcut tasarruflar arasındaki açığı artırmaktadır. Tasarruflar zaten genellikle knonik olarak yetersizdir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin kayıtları bu bakımdan en yeterli olanlar arasındadır. Tüketimin arttırılması konusu, şüphesiz, tasarrufların bu durumunu açıklamakta büyük bir faktör olmaktadır. Fakat fiyat artışlarının durumu da önemli bir ögedir. Enflâsyonist koşulların devam etmesi, yıllarca, geleneksel tasarruf biçimlerini engellediği için, bazı Hükûmetler, enflâsyonist dönemlerde ülke içinden borç para sağlamaya son vermişlerdir. Onun yerine gerekli parayı sağlamak için matbaa makinelerinin başına geçmişlerdir. Tabiatıyla,

bu da enflâsyonist baskıları ve etkilerini daha da ağırlaştırmaktadır.

Yatırım Yapmadaki Belirsizlikler

Yatırımlardaki büyük bozukluklar, tüketimdeki bozuklukları yansıtır. Bununla birlikte, sun'i olarak talep yaratılabilir ve ekonomi talep edileni üretir ve dağıtabilir.

Firmalar, enflâsyonun neden olduğu firma - içi sorunların bir kısmı ile başa çıkabilmektedirler : Varlıklarını - fabrikaları, teçhizatı ve stokları - yeniden değerleme gereği, fon biriktirme yollarının değiştirilmesi gereği, hayat pahalılığındaki artışlara karşı emeklilik fonlarına yeni ilâveler yapma gereği gibi. Fakat iş aleminde enflâsyonun neden olduğu uygulama değişiklikleri daha derin ve bunlardan daha fazla rahatsız edicidir. Sorunun esası, yapışkan enflâsyonun oluşturduğu belirsizlikler ve riskler ile ilgilidir. Bunlar yatırım ortamını değiştirmekte, böylece üretim üzerinde önemli bir etki yapmaktadırlar.

Enflâsyonun zorlaması altında firma plânlamasında ortaya çıkan güçlükler, belirsizlikler dizisinden, fiyatların gelecekteki gidişine karar uzanmaktadır. Yapışkan enflâsyon, tüketici ya da firmayı şaşırtan faktörlerden ortaya çıkan, önceden tahmini mümkün olmayan bir dizi değişiklik meydana getirmektedir. Fiyatların ortalama düzeyindeki değişmenin yönünün yukarıya doğru olacağı düşünülebilir ama, değişmenin oranını tahmin etmek hemen hemen olanaksızdır. Bundan başka, enflâsyonun nisbi fiyatlar üzerindeki etkisi, işinin ehli bir yatırımcının bile, kendi maliyetleri ve nihai fiyatları, rakiplerinin aşağı yukarı durumlarının ne

olduğu, ya da yatırım yapabileceği alternatif faaliyetler hakkında doğru tahminlerde bulunduğu fikrine varmasına olanak vermez.

Banka sistemi de buna benzer deneyler geçirmektedir. Esas işlerinin, firmaların stoklarının finansmanı için kısa vadeli krediler açmak olduğunu düşünen ticari bankalar bile, pazar olanaklarının ve daha yüksek kazançların olduğu uzun vadeli kredilere ve ipotek işlerine kaymaktadırlar. Toplanan vadesiz mevduat, giderek daha fazla oranda uzun vadeli, daha az likid varlıklara dönüştürülmektedir.

Bu gelişmelere bakan bir iş adamı, bu sürecin ne kadar gideceğini bilemez ama, bilebilmeyi de ister. Giderek miktarı artmakta olan, önemi büyük kredi olanağı bir anda kesiliverse neler olur? 1929'daki büyük bunalım gibi bir durum ortaya çıkar mı ? Tabiatıyla bu varsayıma göre hareket edemez ama geleceği olan güveni, fiyatların giderek artacağı yolundaki kesinlik ile kredi olanakları konusunda giderek artan sıkıntılarla karışık bir duygu olacaktır.

15

EKONOMİNİN YÖNETİMİNDEKİ ENGELLER

Tüketim ve yatırımın düzeninin bozulması ve tasarruf etme şekillerinin değişmesi, hem az gelişmiş ülkelerdeki kalkınmayı ve hem de gelişmiş ülkelerdeki büyümeyi engellemektedir. Sermaye ve işgücü şeklinde henüz istihdam edilmemiş büyük kaynaklar atıl beklerken, fiyat artışlarının, istihdamı ve bir ölçüde de yatırımı artırarak üretim artışına yol açılabileceği ileri sürülebilir. Japonya ve Brezilya gibi ülkelerdeki devamlı fiyat artışları, muhtemelen, üretim ve üretim kapasitesinin artmasına yardımcı olmuşlardır. Bu ülkelerde ücret ve gelirler bazı düşük verimli alanlarda, diğerlerinden daha düşük tutulmuş ve böylece işgücü ve sermayenin daha verimli sektörlere kayması teşvik edilmiştir. Dikkatle düzenlenmiş Hükûmet politikaları ve özel sektör davranışları sonucu ulusal üretim kapasiteleri zarar görür. Bu süreç bazı ülkelerde yıllarca sürebilmektedir. Bununla beraber eğer enflâsyon devam etmekte ise bir darboğaza girilir. Belli vasıftaki elemanlar, işsizlik hala hayli yüksek oranlarda olsa bile kıtlaşır. Ücret artışları fiyat artışlarının önüne geçmektedir ve bu artışlar, gayet düşük verimlilikle çalışan firma ve endüstrileri de içine alacak biçimde yayılır. Kredi pahalı hale gelir, kamu hizmetleri yetersizleşir. Buna ilâveten, bir yandan

iç piyasalar küçük kalırken, öte yandan da uluslararası rekabet güçleşir. Zira, dış rekabet, ücret ve diğer maliyet unsurlarının uluslararası gelişmelerle aynı çizgide olmasını gerektirmektedir. Bu darboğazlar, tam istihdam hedefine, enflâsyonu hızlandırmaksızın ulaşabilmeyi giderek daha güç hale getirirler.

Fiyatlar yükselmeye devam ettikçe ve enflâsyonu doğuran asıl nedenlerin üstesinden gelinmedikçe, belli oranda bir fiyat artışı ile «uyuşur» durumdaki işsizlik oranı da giderek yükselir. Diyelim ki, önceleri yüzde iki oranında işsizlik ile fiyat artışlarından kaçınılabilirken, şimdi örneğin, ancak yüzde 5 oranında işsizlik olursa fiyatların daha fazla artmasından kaçınılabilir. İşsizliği azaltmak için alınan tedbirler, fiyatlarda daha yüksek artışlara neden olmaktadır. «Tam istihdamın» sağlanması süreci, enflâsyon dolayısıyla daha güç koşullarla sağlanır hale gelirken, öte yandan da devam etmekte bulunan enflâsyon, bu sorunun daha acil çözümlenmesini gerektiren yeni baskılara neden olmaktadır.

Halen İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde (bu sonucu ülkede enflâsyon fiyat ve ücret kontrolleri ile kısmen baskı altına alınmıştır) görülen yüksek oranlı enflâsyon deneyleri ve nisbeten yüksek işsizlik oranları yapışkan enflâsyon olgusunun sonuçlarından başka bir şey değildir. (*) Tam istihdam tedbirlerinin başarı ile uygulanabilmesi ve devam ettirilmesi için, enflâsyon bekleyişlerinin sona ermesinin mutlaka gerekli olduğu kabul edilinceye kadar, durum daha da kötüye gitmeye devam edecektir.

Tabiatıyla, savaş sonrasındaki ekonomik büyüme olgusu, çoğu ülkelerde, işgücündeki bir artışla beraber, öncelikle işgücünün verimliliğinin arttırılması yeteneğine bağlı olmuştu. Sermaye kıtlığı, yönetim ve müteşebbis davranışlarındaki değişmeler ile birlikte bazı iş

alanları (ve bazı yerler) için işgücü bulunamaması şeklindeki darboğazların varlığı, büyüme sürecinin devamını tehdit etmektedir. Daha ziyade geleneksel türdeki bu darboğazlara ilâveten, ham madde darlıkları, çevre kirlenmesi, sosyal çalkantılar gibi daha yeni faktörler de vardır. Bütün bu darboğazlar, hem enflâsyonist baskıları artırmakta ve hem de baskıların çeşitlerini çoğaltarak, başa çıkılmasını güçleştirmektedir. Şu halde, tahammül edilemez fiyat artışları gelinceye kadar, yüksek istihdam ya da ekonomik büyüme ve gelişme sağlayacak ve bunları dürdürecek politikaları özleten, devamlı fiyat artışlarına tanık olacağız demektir.

(*) Kitabın aslının 1975 yılından önce yazıldığını hatırlayınız. (Ç. N.)

V

«YAPIŞKAN» ENFLÂSYON DÜNYASINA DAHA YAKINDAN BAKIŞ : OLGUNUN SOSYAL VE SİYASAL ETKİLERİ

16

NİÇİN «SOSYAL» VE «SİYASAL» ?

Yirminci yüzyıla «enflâsyon yüzyılı» denilebilir. Ayrıca bu dönem, gerek mutlak rakamlarla ve gerekse nisbi olarak önceki devirlerden daha fazla sayıda kişinin, sürünmekten çıkıp insanca yaşama standartlarına yükseldiği bir devir oldu. Halen dünyanın üçte iki kadarının insanca yaşama koşullarında olmadığı kabul edilmekte ise de, bu rakam bile büyük bir gelişmeyi ifade etmektedir. Zira daha önce yüzde 90 ya da daha yüksek oranda kişi, standardın altında yaşamaktaydı. Enflâsyonun, fukaralığı ortadan kaldırmak için gösterilen çabalarda, bazan ilerlemenin pozitif bir ögesi, bazan da ufak maliyeti olarak aynı anda karşımıza çıktığını görmek ilginçtir. Hiç kimse bu yarışta geride kalmak istememektedir. Bunların tam tersine olarak da, gelişme hızının da artırılmasının gerektiği açıktır. Bazıları, sosyal sonuçlarının arzulanır şeyler olduğu gösterilebilmiş olsaydı enflâsyonun ekonomik maliyetine katlanılabileceğini ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, ne tür olduğuna bakılmaksızın hiçbir millet ya da toplum, enflâsyonun uzun vadedeki sosyal sonuçlarını «arzulanır şeyler» olarak kabul etmemektedir. Enflâsyonun fiyatı, toplumun temellerini bozmak, toplumun gelecekteki tüm sosyal ve ekonomik gelişmesini tehlikeye sokmak olmaktadır.

Enflâsyonun sosyal ve siyasal etkilerinden bir kısmı, yeryüzündeki ülkelerin deneylerine bakılarak gözlemlenebilmektedir. Fakat diğerleri daha güçlükle izlenebilmekte ancak, yapışkan enflâsyon ortamının sonuçları olduğuna inanılmaktadır. Bütün etkilerinin araştırılması, çeşitli konulardaki uzmanların birlikte çalışmalarını gerektirmektedir. Esasında, enflâsyonun sosyal ve siyasal sonuçları, toplum içindeki çeşitli gruplar üzerine yaptığı etkilerin toplamından ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler, özellikle, özel kurumlar ile kamu kurumları enflâsyondan zayıfladığında, bunlara cevap vermekte karşılaştığı güçlüklerle birleşmektedir. Bunlarla başarıyla savaşmanın tek yolu, bu etkilerin çok yönlü olduğunun anlaşılmasıdır.

Gelir Eşitsizlikleri ve Sosyal Gerilimler

Kişisel gelirler arasındaki dengeyi bozucu etkileri, yapışkan enflâsyonun ek sosyal gerginliklere sebep olabilen bir başka yönünü teşkil etmektedir. Çoğu kişiler için, yapışkan enflâsyon olgusunun uyardığı tüketim değişmesi, zevklerdeki değişmelerden ziyade, zorunluluk veya gelecekteki fiyat artışları ile ilgili ya da gelir ve ödünç bulma olanaklarındaki artışlar hakkındaki umutlardan doğmaktadır. Hizmet maliyetlerindeki aşırı bir yükseliş (örneğin ev bakımında), ev kadınının daha ucuz gıda maddeleri ve daha az arzu edilen giysileri almak suretiyle, aile bütçesinin ev bakımı için gerekli kısmını takviye etmesine yol açmaktadır çoğu kez. Bu durum, kadının evde oturmak ve eşi ile çocuklarına bakmak istese de, çalışmasını bile gerektirebilir.

Düşük gelirli halk, koşullar ne olursa olsun en kötü durumdadır. Belki de zaten yetersiz olan fonlarını

kötü harcamaktadırlar. Kendi deyimleri ile ihtiyaç ve isteklerinin, daha çok tercih ettikleri, ucuz olanları ve daha dayanıklı bulunanları daha az üretilmektedir. Bu tür ürünler, daha pahalı ve daha az dayanıklı ikame malları ile yer değiştirerek mağazalardan kaybolmaktadır. Bunlara ilâveten, lüks tüketimin «gösteriş» etkileri, fakir halkı nelere ulaşamıyacakları konusunda daha çabuk uyandırmakta ve onları devamlı olarak tatminsizlik içinde bırakmaktadır.

Bu arada, fukaralığın kaçınılmaz olduğunu reddeden çoğu çağdaş toplumlarda, fakir daha çok «umutlanmaya» sürüklenmektedir. Fakat maddi koşulları daha iyileştirme ve daha tatminkâr hayat standartına ulaşma yolundaki önemli ilerlemeler bile, büyük ölçülere varan, devamlı enflâsyonist tüketim karşısında hayal kırıklığı yaratmaya mahkûmdur. Maliyetler arttıkça, önceleri fakir kişilerin mali güçleri dahilinde olan faaliyet ve mallar, şimdi onun gücünün dışına taşmaktadır. Yanında beş sentlik bira ya da çerezle birlikte parktaki sırada oturma düzeni gene değişmemektedir. Yakındaki sinema şimdi daha pahalı, oyun sahası ise yanına yanaşılmaz haldedir. Şehir içinde bile, ulaşım, gelirin giderek artan bir kısmını yutmaktadır. Kişi seyahat alışkanlıklarını ve hatta ulaşım masraflarını kısmak için işini değiştirmeye zorlanmaktadır. Şehrin öte yanında işe girmeyi kabul etmek masraflı olmakta, uzaklarda iş aranmamaktadır.

Soğuma ve Huzursuzluk

Psikologların ve filozofların, endüstrileşmenin sonucu olarak gösterdikleri, sıkıntı ve «soğuma» olayları enflâsyonist ortamda daha da güçlenebilir. Böylesine

bir çevre, aynı zamanda hem belli bir hayat tarzını teşvik etmekte ve hem de öte yandan böylesine bir hayat tarzının devam etmiyeceği korkusunu getirmektedir. Bu belirsizlikler çağımızın insanını çevrelemiştir; zira kendisi, ilim ve teknolojinin, maddi gelişmenin temelini hazırlıyacağını farkedebilecek kadar bilgi sahibi, fakat tüketim kalıplarındaki mevcut eğilimlerin, sonsuza kadar gidebileceğine inanmıyacak kadar zekidir.

Yaygın bir depresyon olduğu zaman, çalışan kişiler çoğu kez gelirlerini ailenin daha az şanslı fertleri ya da arkadaşları ile paylaşmaktadırlar. Yapışkan enflâsyon sırasında, bu türden insancıl duygular da zayıflamaktadır. Yeni evli genç çiftler, ev kurabilecek eşyaları edinebilmek büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bazıları ise bundan vazgeçmekte ve özel hayatını kendi başına yapmaktan ve elindeki eşyaları tamamen kendisi kullanmaktan feragat etmek suretile ekonomik ve mali yükleri başkaları ile paylaşarak, «müşterek» yaşamayı tercih etmektedirler. Bir başka grup ise, ailelerinin servetlerinden, kendilerini enflâsyona karşı koruyacak kadar destek görmektedirler. (Bazı aileler bunu yapabilecekleri halde yapmaya pek arzulu değillerdir; zira, kendi tüketimleri artmaktadır). Ana - babalar, çocuklarının gelirlerini kendileri sağladıkları zaman, umduklarının gerçekleşmediğini görmektedirler. «Çocuklar», geleneksel erginlik çağının çok ötesine kadar, devamlı yardım ihtiyacı içinde olmaktadırlar. Yardım, yalnızca okulu bitirmek için gerekli değildir; gençler kendi kazançları ile enflâsyonla savaşabilecek hale gelinceye kadar (çocuğun hiçbir zaman erişemiyecek gibi göründüğü bir aşama), gelirin düşük olduğu dönemlerde bu iş sürüp gitmektedir.

Aynı aşınma hayatın sonuna doğru da vukua gelmektedir. Yeterli olacağı düşünülen tasarruflar çok ye-

tersiz kalmaktadır. Doktor, ilâç ve hemşire masraflarından çok söz edilmiştir. Fakat sorun, «emeklilerin» - giyim, gezi, hediye, nakliye, gazete ve kitap, eğlence gibi - tüketimlerinin tüm cephelerine sıçramıştır. Hiç umulmadık şekilde ve kaçınması olanaksız biçimde, hiçbir zaman mali yardıma ihtiyacı olmayan - hatta başkalarına yardım etmeyi uman - kişiler, çocuklarının ya da toplumlarının yardımına ihtiyaç duymakta ve yardımı aramaya zorlanmaktadır.

Aynı zamanda ise, çocukları da başka ek enflâsyonist baskılar altında bulunmaktadır. Ailesinin yaşlılarına bakmak zorunluluğu çoğu kez, yaşlıyı olduğu kadar genci de maddileştirmektedir. Enflâsyonist baskılar yardım etme arzusu ile çarpışmakta ve çoğu zaman, suçluluk ve kırgınlık duyguları ile sonuçlanmaktadır bu iş. Ailenin çoğu zaman, ana - babaların sağlıyabilmeyi umdukları, çocukların bulmayı bekledikleri koruyucu ortamı meydana getiremediği ortaya çıkmaktadır. Gerginliği artmış toplumda, ailede de tansiyon yükselmektedir. Toplumun yardım kuruluşları, kiliseler ve vakıflar gibi özel faaliyetleri, kişilerin kendi ihtiyaçlarının arttığı zamandaki artan maliyetler nedenile gerilemektedir.

Bu türden sosyal hastalıklar, genel olarak büyük ölçüde hoşnutsuzluklar şeklinde ortaya çıkmakta, şehir, bölge ya da millet ölçüsünde rahatsızlıklara neden olmaktadır; sosyal hastalık, aile ilişkilerinde de bozukluklara yol açmaktadır. Aynı zamanda, kamu hizmetine olan talep, halk Devlet mekanizması ve yetkililerinin sorunları ile başa çıkmaktaki arzu ve yeteneklerinden şüphe ile söz etmeye başladıkça sosyal yapının içine daha fazla nüfuz etmek suretiyle, giderek artar.

Tabiatıyla, dünyanın hemen her yerinde toplumları huzursuz eden hastalıkların - suç işleminin artması,

uyuşturucu maddelerin daha yaygın kullanılması, kişiliklerin sayılmaması, yaygın bir bıkkınlık hissi, insanoğlunun ilerleyiş olanağına ve hatta arzusuna karşı giderek artan şüpheler ve benzerleri - tüm suçu enflâsyonun üzerine atılamaz. Enflâsyonun devam etmesi ve Hükûmetlerin aksini söz vermelerine rağmen, bu olgu ile başa çıkmakta devamlı başarısızlığa uğramaları, mevcut sosyal ve ekonomik güçlüklerle karşı cevap vermekte Hükûmetlerin arzu ve yetenekleri hakkındaki şüpheleri gittikçe artırdığı gibi, toplumların da bu tür hastalıklarla başarılı bir şekilde mücadele yeteneğini de zayıflatmaktadır.

Bazıları, cevaben, Hükûmetlerin bugüne kadar işin içine yeterinece karışmadıklarını ileri sürmektedirler. Zayıf Hükûmetlerin, bizi Orwell'in 1984'üne ulaştıracağı şüphelidir. Belki de durum gerçekten böyledir. Fakat, çelişkili olarak, yetersiz Hükûmetlerin neden olduğu ve Hükûmete inançsızlığın artması sonucunu veren yapışkan enflâsyon, sonunda Hükûmetlere güvenin artması sonucunu vermiştir. Gerçekten de, gittikçe artan sayıda kişi, «tek çıkış yolu» olarak, Hükûmete yönelmektedir.

17

SİYASAL SİSTEMLERE KARŞI TEPKİLER

Yapışkan enflâsyon, siyasal sistemler bakımından da derin etkileri meydana getirmiştir. Zararlı gelir dağılımı etkilerinde olduğu gibi, güçlendirdiği sosyal zorluklar nedenile, enflâsyon çağdaş Hükûmetler için ciddi sorunlar yaratmakta, aynı zamanda da, Hükûmetlerin bu sorunları çözme kapasitesini düşürmektedir. Gerçekten de, aşağı yukarı, savaş sonrasının tüm büyük siyasal bunalımlarında, enflâsyon, bu karışıklıkların ortak ögesi olmuştu. Direkt nedenler, esas itibarile, tüm özel faaliyetleri de içeren Devlet faaliyetlerinin çerçevesini oluşturan her düzeydeki kamu hizmetlilerinin davranış ve tutumları üzerine, enflâsyonun yaptığı etkilerden ortaya çıkmaktadır. Enflâsyon, siyasal sistemlere başka zaafiyetler de getirmektedir. Hükûmetler, geçmiş enflâsyonların yarattığı koşullarla savaşırken, öte yandan enflâsyonist eğilimleri sona erdirmek zorundadırlar. Geçmişten miras kalan eşitsizlikler ve bozukluklar Hükûmetlerin karşısına çıkmakta ve sık sık Hükûmetleri hareketsizliğe mahkûm etmektedir.

Çağdaş Toplumların Nazik Dengeleri

Çağdaş ekonomilerin ve toplumların faaliyetlerinin hacmi, karmaşıklığı, örümcek ağı benzeri karşılığı, çok

sayıda «kritik» nokta ortaya çıkarmaktadır. Bu kritik noktalarda, sosyal ve ekonomik yaşantı, kamu düzeninin bozukluğu nedenile aksayabilmektedir (örneğin, elektrik, su, çöplerin toplanması, ulaşım, polis gücü, öğrenim gibi). Aynı kritik noktalarda gene insanlar vardır, makineler değil. Bu kişiler etkin çalışması olmazsa, toplumlar, durma noktasına gelebilir. Oysa enflâsyondan çoğu kez çok zarar gören ve enflâsyonu sona erdirmek isteyen Hükûmetlerin stratejik önemlerini öncelikle anlaması lâzım gelen kişilerde bunlardır. Bir grev tehditleri bile çok can sıkıcı olabilmektedir bu gruptakilerin. Şimdilerde, işgücü, geleneksel grev biçimlerine ilâve olarak başka teknikler benimsemiştir : işe gelip boş oturma ya da işi yavaşlatma gibi. Bunlar da «moda» haline gelebilmekte ve diğer modalar gibi hızla dünyanın her yerine sıçrayabilmektedir. Arjantin, Fransa, İngiltere ve başka ülkeler bu türden deneyleri yaşamışlardır. Bu hassasiyet yenidir ve örgütlenmiş toplumların kritik noktalarındaki levyeleri çalıştıran sayıları oldukça fazla kişilerin gücü, çağdaş toplumların koşulları sayılarının artmalarını sağladığı sürece, yükselmeye devam edecektir.

Yapışkan enflâsyon, işgücü ile Hükûmetlerin arasındaki ilişkileri, belki de, işgücü ile özel kesim yöneticilerinin arasındakilerden daha fazla gerginleştirmektedir. İş anlaşmazlıkları, şimdilerde, daha önceleri pek nadir görülen yerlerden de işitilmektedir artık. Polisten, gümrük görevlilerinden, öğretmenlerden, sağlık memurlarından, gardiyanlardan, elektrik, su, havagazı görevlilerinden protestolar duyulmaktadır. Toplumda her tür faaliyetlerin, anlaşmazlıkların ve değişmelerin olabileceği ve «birisinin» bu işleri düzene koyacağı yolundaki bilinçsiz varsayım artık geçerli değildir.

Enflâsyon, «işçileri» ve «sendikalıları», kamu görevlileri ve mesleki toplulukların üyelerinden ayırmıştır. Bütün ülkelerdeki başlıklar, polislerin, temizlik işçilerinin, öğretmenlerin, ulaşım ve haberleşme görevlilerinin greve gittiklerinden söz etmektedirler. Bu olay, bu kişilerin kendilerini aldatılmış ve hakları verilmemiş hissetmelerinde yapışkan enflâsyon olgusunun rolünü göstermektedir. Sağlanan parasal gelire rağmen, yıldan yıla kendilerini, enflâsyonun etkileri ile başarılı bir şekilde savaşamaz hissettikçe, kamu hizmeti duygularını yitirmektedirler. Çoğu kişiler için, önde gelen sorun, hayat standartlarının düşmüş olması değil, hakettiklerini düşündükleri standartların sağlanmasıdır. Garip olan taraf, kamu hizmetlilerinin karakter ve tutumlarındaki bu değişme ve kamu oyu gözünde Devletin gözden düşmesi olgusunun, Devletin, toplumda liderlik yapacağının varsayıldığı, tarihin eski devirlerinde başlamış olmasıdır.

Vergiye Hayır, Harcamaya Evet

Araştırmalar, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, Amerikan Birleşik Devletlerinde, kamu hizmetleri için yapılan harcamaların artmasına rağmen, vergi mükellefleri ve ev sahiplerinin, devamlı olarak, beş yıl öncesinden daha iyi olmayan hatta çoğu kez kötüye giden kamu hizmetleri için daha fazla para ödediklerinden yakınmakta olduklarını göstermektedir. Ayrıca vergi mükellefleri, bu harcamalardan kimlerin yararlandığı konusunda giderek daha hassas hale gelmektedirler. (Bu giderek artan bencil gelişmenin, gelecek için pek iyi olmayan bir öge olduğu söylenebilir). Bu gidiş devam ederse, kamu oyu felsefesinde temelden bir değişme

meydana gelmiş olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, daha varlıklı olandan vergi almak suretiyle, fakir gruplara durumlarını düzeltme imkânları sağlama temeline dayanan hareketliliği ile gururlanmaktadır. Vergileme, ödeme gücüne dayandırılmaktadır. Bununla beraber, mevcut tutum, vergi ödemelerini elde edilen kâr ile yakından ilişkilendirmek yönündedir. Çocuksuz çiftler «okul vergisi» ödemelerine karşı direnmektedirler. Eyalet yöneticileri, federal devletten, kendi eyalet sınırları içinde bulunanların ödediği miktardan daha az yardım almaya itiraz etmektedirler. Bütün bunlar, sosyal hareketlilik ve eşitliğin sağlanması için vergi mekanizmasının bir araç olarak kullanılmasını büyük ölçüde zayıflatmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinin nüfusu daha fazla olan bölgelerinde, 1965 ortaları ile 1970 yılı ortaları arasındaki dönemde, kamu refah harcamaları yüzde 184, sağlıkla ilgili masraflar ve hastahane masrafları yüzde 96, polis hizmetleri yüzde 77 ve temizlik giderleri yüzde 39 oranında artmıştı. Doğal olarak sonuç, vergi gelirleri gereğinin büyük ölçüde artması oldu. Yeni vergi gelirlerine duyulan ihtiyaç, bir grup yeni verginin gelmesi ya da eskilerinin oranının artmasında yansımaktadır. 1971 yılında, 50 eyaletten 35 tanesi, ülkedeki belediyelerin çoğunun da yaptığı gibi, şu ya da bir şekilde vergi oranlarını arttırmışlardır. Otuz eyaletten on - beş tanesi gelir ve kurumlar gelir vergilerini artırmış, beş tanesi ise, bu vergileri yeni şekillere sokmuşlardı. On - sekiz tanesi tütün vergilerini artırmış, sekiz tanesi de alkollü işçiler tüketimi ile ilgili vergileri yükseltmişlerdi. Diğer on - altı tanesi ise, akaryakıt veya taşıt kullanım vergilerini ya da her ikisini birden artırarak motorlu taşıt sahiplerinden gelir sağlamışlardı.

Vatandaş kendisinin iki taş arasında ezildiğini hissetmekteydi .Bir yandan gelirinin satın alma gücünde azalma oluyordu. Öte yandan da, uzmanların belirttiği gibi, «vergiden sonraki» gelirin azaltılması, Devlet için yeni gelir elde etme yolu olmuştu. Vergi mükellefi, rasyonel olmayan hissi davranışlara açık, kızgın vatandaş haline gelmekteydi. Kendisine zarar vermekte bulunan ve de hiç gereği olmayan enflâsyona öfkelenecak yerde, önce kendisinin talep etmekte olduğu kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için gerekli vergi ödemelerine saldırmaktaydı çoğu kez. İşte Amerika'daki vergiden hoşnutsuzluğun görünümü böyleydi. Mamafih bu duygular tüm dünyada aşağı yukarı aynıydı.

Vergiye direniş yapışkan enflâsyonun mantiki bir sonucudur. Bunun nedeni yalnızca vergilerin yüksek olması değil, gelirlerin sarf edildiği amaçlara karşı giderek artan antipati ve Devletin bunları toplama ve harcama şekline duyulan güvensizliktir. Halk vergilerin artmasından ve çok yüksek olmasından şikâyet etmektedir. Aslında ise, vergi gelirlerinin harcanma şeklinden ortaya çıkan yeni gelir dağılımı ve tüketim kalıbından yakınmaktadırlar.

Devlet harcamalarının yüksek oluşu sık sık eleştirilmektedir. Bunlardan bazıları, paraların harcandığı yerler ile ilgilidir. Diğer eleştiriler, ortaya çıkan vergi yükleri yüzünden yapılmaktadır. Nihayet bir diğer kısmı da enflâsyon nedeni olma konusu ile ilgilidir. Eğer, harcamalar önemli ölçüde banka sisteminden borç almamak ya da Devletin para basma makineleri çalıştırılarak finanse edilmiş ise, bu son grup eleştiri özellikle sert olmaktadır. (Bu son iki durum, vergi gelirlerini artırmak ya da gönüllü tasarruflara başvurmak yerine, genişleyen Devlet harcamalarını finanse etmek üzere para arzının artılması anlamına gelmektedir).

Siyasal görüşleri ne olursa olsun, maliye bakanları ile merkez bankasının başı çoğunluk Devlet harcamalarını düşük tutma mücadelesinde birleşmektedirler. Bu parasal ve mali yetkililer, kamu harcamalarını finanse edecekfonları bulmak zorunda olan kişilerdir; böyle olunca da, devamlı olarak diğer devlet daireleri ile çatışmaktadırlar. Merkez bankasının başı, özellikle - genel olarak olduğu gibi - ortaya çıkan bütçe açıklarının, para ve kredilerdeki artışlarla karşılanmak zorunda kalındığı zaman, Devlet harcamalarının ülke içi fiyet etkileri ve dış (ödemeler dengesi) etkileri ile ilgilenmek zorundadır. Bu sorunluluklar omuzlarında olunca, kaçınılmaz olarak, nisbeten ihtiyatlı ve muhafazakâr bütçe politikalarını savunmaktadır. Politik arzuları fazlaca olmayan maliye bankaları da aynı şeyleri yapmaktadırlar !

Bununla birlikte durum göründüğü gibi değildir. Her bakanlıkla ilgili kişiler onların daima daha az değil, «daha fazla» harcamaları için bekleşmektedirler. Ayrıca halk oyu, zenginliğin artışını ya da belli bir grubun ilerlemesini hoş karşılamaktadır genellikle. Tarım işçileri, çocuklar, hastalar, malûller, yaşlılar, azınlıklar, öğrenciler, memurlar, devlette iş yapanlar - yol yapım şirketleri, inşaat şirketleri, uçak ve savaş malzemesi imal eden firmalar - her zaman, kendilerine yapılan harcamaların artması lehinde destek bulabilmektedirler. Firmalar, işçi teşekkülleri, toplum liderleri, politikacılar, reklâmcılar ve benzerlerinin hepsi, kendi nedenlerinin önde geldiğine inanmaktadırlar. Sonunda, bütçenin denk olması siyasal bir sorun olarak popüler hale geldiği zaman, uygulamada yapılan özel bir grubun gereklerinin önde tutulması ve reddedilememesi olmaktadır. Buna bağlı olarak, kamu harcamalarındaki değişmenin yönü, genel olarak yukarıya doğrudur. Or-

taya çıkan sorular yalnızca, «ne kadar çok», «ne kadar hızlı», «ne kadar düzenli» şeklinde olmaktadır.

Öte yandan, büyük bir grubun harcamalarda tasarruf yapılmasını desteklemesi beklenebilir. Bir anlamda böyle bir grup vardır. Bir anlamda ise yoktur. Çok kişi ama çok fazla kişi enflâsyonndan hoşlanmamaktadır. Onun yüzünden ıstırap çekmektedir. Fakat politikada oy kullanan gruplar olarak bu topluluk, «etkili» olmaktan çok «potansiyel etki» olma eğilimindedir. Bu potansiyel güç, ancak kendileri için önemli olan kamu harcamaları için istisnalar talep edilmesini isteyen firma ve kişiler eliyle sesini duyurmaktadır sonunda. Bunun dışında kalan harcamaların azaltılması görüşündedirler tabiatıyla.

Böylece kamu harcamalarını «kısmanın» en kolay yolu, «gelecekteki» artışların kısılacağını ilân etmektir. Devlette çalışanların sayılarının azaltılması yolundaki - bazan tamamen cahilce ve gerekler dikkate alınmadan, bazan da çok zekice yapılan - talepler, Hükûmetler tarafından, bu sayının, gelecekte, emekliye ayrılan ve ölenlerin, ayrılanların yerine yenilerinin alınmayarak azaltılacağı ilân edilerek karşılanmaktadır. Apaçık ki bu çözüm, kimseye pek zarar vermekte ve dolayısıyla da siyasal bakımdan da uygun olmaktadır. Bu yaklaşımlar çoğu kez - hatta hemen daima - hem ekonomik ve hem sosyal bakımdan hiçbir sonuç vermemektedir. Yeni Devlet sorumlulukları giderek artmaktadır. Söz verilen iktisat tedbirleri gözle görünmez biçimde, yararsız hale gelmektedir. Ayrılanların yerine yenilerinin alınmamasının tatbiki bile güç olmaktadır. Çünki bunun anlamı, hevesli, yeni iş arayanlar ve onların desteğini almaya çalışan siyasal liderlere yeni iş imkânları vermemek demeye gelmektedir.

Bununla beraber, süslü cümlelerle verilen sözler yarışı, enflâsyonun etkilerinin yüksek vergilerin farkında olan, fakat siyasal nedenlerle harekete geçemiyen siyasal liderler için üzüntü kaynağı olmaktadır. Devlet, istihdam sağlamaktan sorumlu tutulduğu zaman, Hükûmetin icraatından doğduğu ileri sürülen işsizlik nisbeten küçük oranlı olsa bile, siyasal bir «dinamit» haline gelmektedir. Arasıra kamu harcamalarını azaltan etkin bir tedbir alındığı zaman ise, (Meksika'da otobüs ücretlerinin artırılması, Arjantin Devlet Demiryollarındaki aşırı sayıdaki işçilerin kısmen işten uzaklaştırılması, Seylan'da çeltiğe verilen sübvansiyonun azaltılması, bazı Amerikan şehirlerindeki belli savunma anlaşmalarının masraflarının kısılması örneklerinde olduğu gibi), Hükûmetin diğer faaliyetleri olumlu yönde artmaya devam etse bile, siyasal çatışma gayet büyük olmaktadır. Kararlardan etkilenen iş yerlerinde meydana gelen işsizlik olayları, başka yerlerde, başkaları için iyi işler yapılmakla telâfi edilemememektedir. Benzer biçimde, belli bir miktarda ekmek parası sağlama sorumluluğu alındıktan sonra, bundan geriye dönmek çok zor olmaktadır. Bunu yapmak bazı bakımlardan mantikî gelse bile, Devletin yardımına güvenen kişiler açısından bunun kabulü olanağı yoktur. Bunlar için, giderek kendi geçimlerini kendilerinin sağlanmasının istenmesi, ciddi güçlüklere sevketmektir onları. Amerika Birleşik Devletlerinde devlet okullarında çocuklara parasız öğle yemeği verilmesi, geniş bir sosyal ihtiyacı sağlamak üzere düşünülmüş bir hareket olarak başlamıştı; bir kez uygulanmaya konduktan sonra kendi mantığını oluşturdu; bu yenisinin, ne bütçelerle, ve ne de ulusal ekonominin yönetimi ile ilgisi yoktu. İster genel olarak bakılsın, ister belli grupların ya da coğrafi bölgelerin sorunları olarak mütalâa edilsin, gelir, istihdam ve tüketimin

mevcu düzeylerinin korunması için yarattığı enflâsyonist baskılara rağmen, yeterli kamu harcamalarının yapılmasını gerekli olduğu düşünülüyor gibi görünüyor.

İstikrar Çabaları

Zaman zaman Hükûmetler, «anti - enflâsyonist» politikalar kabul etmektedirler. Bunu yapmakla, ülke ve halk için, enflâsyonun tepkilerinin başka çıkar yol bırakmadığına inanmaktadırlar.

Başlangıçta, «anti - enflâsyonist» tedbirler (ya da istikrar tedbirleri) halkın desteğini kazanmış olabilir. Halk, enflâsyondan ıstırap çekmektedir ve baskıların azalacığı umudunu sevinçle karşılamaktadır. İşçiler, artık, ücretlerinin «aşınmaya» karşı daha iyi korunabileceğini düşünmektedirler. Sanayiciler, eğer istikrar tedbirleri başarılı olursa, daha az riskli olan kâr olanakları ve daha sağlam verimli faaliyet fırsatlarını imkân dahilinde görmektedirler. Çiftçiler, imalâtçıların fiyatlarını hızla artırmalarına son verecekleri görüşündedirler. Hükûmet yetkilileri ve diğer çalışanlar, daha «güvenli» işlerde çalışmanın bedelinin gerçek gelirde büyük düşüşlere razı olmak anlamına gelmediği umutlarını beslemeye başlamaktadırlar. Geliri olmıyanlar ise, daha fazla umutlanmaktadırlar. Siyasal liderler ve Hükûmet yöneticileri zararlı iç ve dış etkileri sona erdirme olanaklarını göstermektedirler. Başarılı bir istikrar programı ile hala enflâsyon dönemi gelirleri üzerinden alınmakta olan vergi gelirleri, aynı düzeyde devam ettirebildiği ya da harcamalara oranla daha fazlı artırılabildiği sürece, bütçe açıkları azalmaktadır. Ülkenin ödemeler dengesi gözle görülür derecede iyileşmektedir. Bu ise, yalnız ülkenin dış mali yardımı olan ihtiyacını

azaltmakla kalmamakta, ülke ithalâtı üzerindeki Devlet kontrollerinin gevşetilmesine bile fırsat verebilmektedir. Çok sayıda örnek olayda, ödemeler dengesinin iyileşmesi, ülkelere dış borçlarını azaltma ve gelecekteki döviz gereklerine göre döviz rezervleri meydana getirme olanağı bile vermiştir. Başarı tutumları, bekleyişleri ve umutları değiştirmek suretiyle kendi kendisini beslemektedir. Sonunda, ülke, artan istihdam ve yatırım ile birlikte, daha verimli faaliyetlerde bir ekonomik genişlemeye de tanık olabilmektedir.

Bununla beraber, bu tür istikrar çabalarının ancak geçici olarak başarı sağladığı görülmektedir. Bu programlar, yapışkan enflâsyonun ortaya çıkardığı engellerin üstesinden gelmekte başarısızlığa uğramaktadırlar. Hem kamu sektöründeki ve hem de özel sektördeki görevliler, umutlu olmalarına rağmen, enflâsyonun sona ereceği hakkında kuşku beslemektedirler. Geçmişteki çabaların çoğundaki başarısızlıklara tanık olmuşlardır çoğu kez. Daha yüksek ücret taleplerini ileri sürmeye devam ederler ve çoğu zaman da bu baskılar çok güçlü olur. Siyasal liderler, bu tür taleplere karşı koymayı çok güç bulurlar genellikle. Eğer bütçenin durumunda iyileşme görülmekteyse, siyasal liderler bu iyileşmeyi harcamaları artırmakta kullanmaları yolunda gelen baskılar altında kalmaktadırlar. İş adamları, başarı için aynı kuşkuları göstererek, istikrar tedbirleri başarılı olmadığı takdirde zarara girebileceği faaliyetlere girmeme arzusu ile, yeni yatırımları yapmadan önce bir «bekle - gör» davranışı içine girmektedirler. Bazı alanlarda işsizlik görülmekte, bu da diğerlerini ürkütmektedir. Yapışkan enflâsyon koşullarından çıkar sağlamakta olanlar ise, doğal olarak, istikrar tedbirlerine karşı çıkmaktadırlar. Hükûmetin siyasal muhalifleri, istikrar tedbirlerinin ileride kendilerine ülkeyi daha etkin bir şekilde

yönetme olanağını vereceğini bilseler bile, bu yakınma ve şüphelerden istifade etmekten kendilerini alamamaktadırlar. Kısacası, çoğu kişinin yüksek düzeydeki kamu harcamaları ve serbestçe artabilen banka kredilerinin kendi çıkarlarına daha uygun geldiğine inandıkları için; ya da Hükûmetlerin, geçmiş enflâsyonun meydana getirdiği eşitsizlikleri düzeltmekte başarısızlığa uğraması yüzünden, çoğu kez bu programların uygulanmasına son verilmektedir.

Bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında gözle görülür ilerlemeler yapılmadıkça ve işsizlik ve iş aleminin sorunları siyasal bakımdan kabul edilebilir ölçülere indirilemedikçe, anti - enflâsyonist politikalar başarısızlığa uğramaktadır. Ücretlerde ötedenberi mevcut dengesizlikleri düzeltecek selektif ücret artışları yerine, özellikle pazarlık gücü yüksek olan gruplarınki başta olmak üzere ücretler genel olarak artırılmaktadır. Bu durumda kamu harcamaları yüksek düzeyde devam etmekte ve hatta giderek artabilmektedir. Enflâsyonist etkilerine rağmen, ötedenberi devam eden yüksek kamu harcamalarının etkileri, zorunlu olarak sürüp gitmektedir. Bunun için de, kamu harcamalarındaki artış trendi, fiyat ve ücretlerdeki artışların yansımasından daha fazla olmaktadır. Siyasal yönden kabul edilebilir koşulların böylesine artan bir trendi gerektirdiği inancı güç kazanmaktadır.

İstikrar programları hakkında burada söylediğimiz sözler tabiatıyla büyük ölçüde basitleştirilmiş özet bilgilerdir. Doğal olarak her programın kendine özgü nitelikleri, dönemeç noktaları, incelikleri ve sonuçları vardır. Fakat senaryonun temel noktaları çoğu kez aynı olmaktadır : enflâsyonun sona erdirileceği umudunun olması, bilinen siyasal riskleri almaya razı siyasal li-

derlerin mevcudiyeti, başlangıçta kamu oyunun lehte tepki ve görülen iyileşmelerin büyük hoşnutlukla karşılanması, Hükûmetlerin uygulayacakları ilân ettikleri politikaları devam ettirmekteki yetersizliklerinin yanında Hükûmetlerin enflâsyonist bekleyişlerin ve geçmişten intikâl eden eşitsizliklerin gücünü kavramaktaki başarısızlığı ve enflâsyon bekleyişlerine yeniden güç ve hayat veren şüpheciliğin güçlü ve hızlı biçimde yeniden canlanışı.

İstikrar programlarının geçmişi, kamu oyunun gözünde, ulusça zenginleşmenin sağlanmasında ya da sağlanamamasında Devletin rolünün önemli olduğu noktasını teyid etmektedir. Savaştan sonraki dönemde - en azından Batı dünyasında - hiçbir Hükûmet, kamu oyu bu Hükûmetin ekonomiyi durgunluğa sürüklediği görüşünde olduğu zaman, daha fazla göreve devam edememiştir. Daha başka çeşitli konularda olduğu gibi, her türden Hükûmet, - rüzgârlar lehte estiği zaman - ekonomik ve sosyal sorunlarla meşgul olarak üstünlüklerini «ispat» etmek istemiştir. İktisadi bir buhran patlak verdiği zaman da, her türden Hükûmet güç durumda kalmıştır. Frenleyici sert tedbirlerin alınması kaçınılmaz olacak derecede enflâsyonist baskılar ortaya çıktığında, görevde kalabilmek, çoğu Hükûmetler için çok şanslı olmalarına bağlıdır. Bunların esas nedenleri, başlıca, ulusal politikalara karşı aniden doğan ilgi ve siyasal biçimi ne olursa olsun, iktidardaki Hükûmet icraatindan tatminsizlik olmaktadır. Bu dönemlerde siyasal yönden «enflâsyona karşı» olmanın daha fazla olasılık dahilinde olmasının nedenlerinden birisi, çoğu ülkelerde, enflâsyonun, kabul edilemiyecek derecede yüksek işsizlik ile birlikte ortaya çıkmakta bulunuşudur.

Bütçeler ve Bütçelerdeki Gecikmeler

Buraya kadar söylediklerimizden, yapışkan enflâsyonun, ondan kaçınmak, hızını azaltmak ya da enflâsyonist baskıları ortadan kaldırmak üzere hazırlanmış vergi politikaları izlemekte ortaya çıkan temel siyasal güçlüklere daha da kuvvet kazandırdığı anlaşılmış bulunuyor. Bu güçlükleri başka güçlükler çevrelemektedir. Bir tanesi, çoğu Devlet bütçelerinin meclislerden geçirilmek zorunda bulunuşudur.

Genel, olarak, parlamento bütçeyi kanun halinde kabul etmekte, fakat yürütme organının, yasama organı üzerindeki etkisi büyük ölçüde değişmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Filipinler gibi bazı ülkelerde, parlamenterler, kendilerinin yürütme gücünden ayrı ve bağımsız olmaları ile gururlanmaktadırlar. Oysa gerçekte, bütçenin önceki hazırlık aşamalarında görüşlerin uyuşturulması yolundaki çabalara rağmen, bu şekildeki ülkelerde, bütçenin kanunlaşması çoğu kez büyük güçlüklerle, gecikmeli olarak ve ancak üzerinde büyük değişiklikler yapıldıktan sonra mümkün olabilmektedir. İngiltere veya Hindistan gibi diğer grup ülkelerde, üyeleri parlamento mensubu olan başbakan ve kabinesinin hakim olduğu parlamenter sistemler mevcuttur. Bu durumlarda, kabine, özellikle kendi partisinden olan parlamento üyelerinin arzu ve ihtiyaçlarını yakinen dikkate almak zorundadır ve böyle de yapılmaktadır. Parlamenterler ise, özellikle seçmenlerinin içinde bulunduğu baskı grupları ve seçmenlerini ilgilendiren çıkarlardan etkilenmektedirler. Bu türden olaylar, «tereyağı mı top mu» örneğinde olduğu gibi, istihdam, vergileme, refah tedbirleri ve fiyatlar konularında alternatifler ortaya çıktığında sık sık görülmektedir. Bu durumlar, gözle görünür biçimde, doğrudan doğruya ve genellikle süratle

parlamento üyelerinin seçmenlerini etkilemektedir. Seçmenler, bu durumda temsilcilerinin, dolayısıyla kabinenin kaderi hakkında karar vermektedirler. Şu halde, parlamenter sistemlerde bakanlar dahi, «kongre» sisteminde mevcut olmayan şekilde, aşağı yukarı ne teklif ederlerse kabul edileceği halde, aslında bu «kamu teklifi yapabilme» özgürlükleri içerisinde, ciddi biçimde sınırlandırılmış durumdadırlar.

Bazen, - ki bu olay sıkça görülmektedir - kanunların çıktığı dönemlerde çoğunluk partisi mevcut değildir. Çoğunluk, koalisyona katılan partiler ile sağlanmaktadır. Bu durumda ise, kanun çıkaracak çoğunluğun elde edilmesi güç olmakta ve en azından kolayca kaybedilme kaygusu mevcut bulunmaktadır. Bu arada bütçeler, çoğu kez koalisyonların sona ermesine nede nolmaktadır. «Sağ - salim» bir bütçe ile «anti - enflâsyonist» bütçenin bir arada görüldüğü nadirdir. Koalisyonlarda, birisinden ya da herkesten «almak» yerine herkese bir şey «vermek» daha kolay bir yol olmaktadır. Askeri Hükûmetler bile, kendi bütçe faaliyetlerinin yoğun kamu oyu tartışmalarına ve siyasal muhalefete hedef olduğunu görmekte ve kendi bütçe politikalarına kamu oyunun gösterdiği reaksiyonlara karşı hassas bulunmaktadırlar.

Bizatihi bütçenin kendisi de anti - enflâsyonist politikalara karşı engeller koymaktadır. Bütçe ağır işliyen bir politika aracıdır. Çoğu ekonomilerdeki kamu sektörünün önemi ve vergileme ile harcamada önemli değişiklikler yapmakta karşılaşılan güçlükler gözönüne alınırsa, bütçe faaliyetlerini, dinamik ve değişen ekonomik durum ile aynı çizgide tutmanın güçlüğü şaşırtıcı degildir. Yatırımı ya da tüketimi teşvik eden bir vergi programı meclislerden geçtiği zaman, çok gecikmiş olabilmektedir. Bütçe faaliyetleri, çoğu zaman dağlara tırmanan trenlere benzemektedir. Giderek artan oflama -

puflama yanında, tekrar geriye kaymasın diye tekerleklerin arkasına destekler konmakta, daha hızlı gitmeye çalışmak ise toptan dağılma, parçalanma riskini göze almak demeye gelmektedir.

- Çoğu ülkede nadiren vukua gelse bile - bütçe süresinin zamanında tamamladığı varsayılsa da, neticesinin alınması genellikle zaman almaktadır. Kurumlar vergisinde ya da gelir vergisindeki değişmelerin önemli sonuçlar vermesi uzun zaman geçtikten sonra mümkün olmaktadır. Vergiler genellikle tedbirler yasama organlarından geçtikten aylar sonra toplanmaktadır. (Hatta aylar ya da yıllar geçtikten sonra vergi konmaktadır). Benzer şekilde, yol yapımı, resmi binalar inşaatı, köprüler, okullar ve yeni silâhlanma programları gibi bazı harcamaların neticesinin alınması da yılların geçmesine bağlı olmaktadır. Aradaki zaman faktörü, başarılı bir ekonomik yönetimi güç hale getirmektedir.

Bazan vergi oranları artırılabilmekte ve artırılan vergiler nisbeten hızlı toplanabilmektedir. Bu konu, bazı tüketim maddeleri üzerindeki işletme vergileri ve üretim sürecinin belli aşamalarında alınan gider vergileri için özellikle doğrudur. Bunların yanında başka bazı vergiler için de geçerli olabilmektedir. Bununla birlikte bu araçlar, ekonominin gereklerini tam olarak karşılamayabilmektedirler. Bundan başka siyasal ve sosyal bakımdan her müşteriye aynı oranda uygulanan satış vergileri, «tersine müterakki» dirler. Yani, düşük gelirli gruplar üzerine daha büyük bir yük yüklemektedirler. Diğer harcamaların sonuçları ise daha hızlı alınabilmekte, bunlar ekonomiyi daha çabuk etkiliyebilmektedirler. Maaşlarda, refah harcamalarında, emekli giderlerinde yapılan artışlar bunların örneklerindendir. Bu tür vergi ve harcamalar ekonomiyi hızla frenlemekte kullanılabilir. Fakat enflâsyonu sınırlandırmak için yasama organ-

larının desteğini sağlamaktaki siyasal güçlükler, genişletici tedbirler alınmasındakiler ile mukayese bile edilemiyecek derecede büyük olmaktadır.

Hızla sonuç veren bütçe faaliyetleri ile ağır sonuç veren faaliyetler arasında teorik bakımdan simetriler mevcut olabilse de, bu tedbirlere karşı olan siyasal davranışlar birbirinden çok farklıdır. Devlet memurları için bir ücret artışı hızla geçebilmekte ve etkilerini hızla gösterebilmekte, fakat devletin ödediği ücretlerde azalış ise, gene etkileri çabucak görülebilse de, siyasal bakımdan uygun görüldüğü nadiren vaki olmaktadır.

Hükûmetin faaliyetleri ile ilgili bu sınırlamalar, bütçe faaliyetlerinin, enflâsyon ile başa çıkmakta niçin geç ve küçük hacimde kalma eğiliminde olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadırlar. Bu hususlar enflâsyon devamlı olduğu zaman özellikle doğru olmaktadır. O zaman etkin davranma, «siyasal bir umacı» olmaktadır.

Güven Noksanlığı

Bu durum, hemen hemen yeryüzündeki tüm ülkelerde görülen bir başka olayı, Hükûmetlere karşı giderek artan güvensizliği açıklamaya yardımcı olabilir. Çoğu ülkelerde, halk, Hükûmet yetkililerinin kendilerine söylediği şeyleri kabul etmemektedir. Bu husus, bir inanmama sorunu» olmıyabilir; buna karşılık, kökü derinlerde bulunan bir şüphecilik duygusunun gösterisi olarak görülebilir. Sık sık, - oyla ya da başka şekillerde - Hükûmetler gidip gelmekte ve her gelen, enflâsyonu sona erdireceğini, «israfa kaçan» ya da «aşırı» kamu harcamalarını kısacağını, vergileri arttırmaktan kaçınaca-

ğını veya azaltacağını, dış mali itibarı yükselteceğini, yatırım ve büyümeyi hızlandıracağını, özellikle fakir grupların refahını artıracağını vaad etmektedir. (Bazı kişilere, bu vaad ve sloganlar kendi ülkeleri açısından garip gelebilir. Ancak kelimeler farklı olsa da ülkeden ülkeye görülen muhteva önemli ölçüde benzerlikler göstermektedir.) Tabiatıyla bu vaadlerin bir kısmı yalnızca sözdedir. Çoğu da değildir. Bu sloganların çoğu çağdaş toplumsal hastalıkların derinlerdeki köklerini ğözönüne almamaktadır. Bir kısmı önemli siyasal gerçekleri görmemezlikten gelmektedir. (Örneğin bütçe sürecinin güçlükleri, bunlara karşı kamu oyunun ilgi ve desteğinin olmaması sonunda kanunlaşma sağlanabilse bile, kanun haline gelme ile sonuçların alınması arasındaki zaman farkları, bütçenin ancak her yeni Hükûmetin kolayca değiştirebileceği nisbeten küçük bir kısmının değişmesi gibi).

Devletin ekonomik politikasına karşı gösterilen güvensizlik özellikle anlamlıdır. Bu alan, Hükûmetin etkin biçimde hareket edebileceğini açıkladığı alandır. Kamu oyu, bu alanda, Hükûmetin etkin biçimde hareket etmesini beklemektedir. Bütçeler, para politikası ve kamu yatırımları için karar verilmesi, karar verme - uygulama sürecinin tüm güçlükleri ile dolu, karmaşık konulardır. Fakat, Hükûmet yetkilileri ile uzmanlarının, büyük ölçüde «reklâm ettikleri» ihtisas alanı içinde kalmaktadırlar neticede. Bu arada, bu konuların uluslararası destek de gerektirmez göründüğünü ilâve edelim.

Şu halde, bilgisizlik ve kamu oyunun desteğini sağlama karışımı duygulardan ortaya çıkan, kaçınılmaz başarısızlıklara yol açan, halkın haya lkırıklığına ve memnuniyetsizliğine varan, sonra da daha sorumsuzca vaadlere yol açan, bu sözlerin fasit dairesini nasıl kır-

malı ? Cevap, yalnızca yapışkan enflâsyon olgusunun ortadan kaldırılmasının kritik önemini hatırlamakta değildir. Olgu, çağdaş toplumların Hükûmetlerinin hayatiyetini de etkilemektedir.

VI

«YAPIŞKAN» ENFLÂSYON VE ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ

18

İNGİLTERE ve AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN DENEYLERİ

Yapışkan enflâsyonun varlığı, devamlı ödemeler dengesi krizlerine yol açmakta ve bunun sonucunda da nisbeten daha sık devalüasyon yapma gerekleri ortaya çıkmaktadır. Çoğu kez de devalüasyon oranları, ülke içi enflâsyon oranından daha fazla olmaktadır. Oysa devalüasyonlar, ülke içindeki enflâsyonu şiddetlendirmekte ve bunun yanında, eğer bu tür sonuçları önliyecek tedbirlerle birlikte yapılmamışlarsa, kendilerinden beklenen sonuçları da sağlıyamamaktadırlar.

Ülkedeki enflâsyon ile ödemeler dengesinin gidişi arasındaki ilişkiler uzun zamandan beri bilinmektedir. Ancak, örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde, 1971 yılı Ağustosundaki «Yeni İktisat Politikası»nın ilân edilişine kadar konu, fazla dikkatı çekmemişti. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin bu konudaki deneyleri, yalnızca enflâsyon ile ödemeler dengesi arasındaki ilişkileri gözler önüne serdiği için değil, bu olaylar sonunda bu iki ülkenin paralarının, dünya parasal sistemi içerisindeki en önemli paralar olmaktan çıktığı için de önem taşımaktadır.

İngiltere'nin Durumu

Birleşik Krallıkta, özellikle 1960'lı yıllarda, birbiri ardısıra değişen Hükûmetlerin «dur - yürü» politikaları, bir dereceye kadar tam istihdama ulaşılması ve devam ettirilmesi için hazırlanan genişletici politikaların ülke içinde yarattığı enflasyonist baskıların (yani programların «yürü» kısmı), Birleşik Krallığın dış ekonomik ve mali durumunu ne derece zayıflattığının, iç ekonomiyi kısıtlama (programların «dur» kısmı) gereğinin, (ister İşçi ister Muhafazakâr iktidarlar olsun) Hükûmetlerce kabul edildiğini göstermektedir. Hükûmetler bunu, özel tüketimi kısıtlayarak, kamu harcamalarının nisbi önemini azaltarak ve özel yatırımları sınırlandırarak yapmışlardı. Gene o zamanlar, ithalât ve dışı sermaye çıkarılması ile ilgili kısıtlamaların geçici olarak artırılması gerektiği de düşünülmekteydi. İhracat genellikle teşvik gören bir sektör idi. Dünyanın en büyük ithalât yapan ülkelerinden birisi olan İngiltere bu kısıtlayıcı politikaların, diğer ülkelere zarar vereceği hususunu iyi değerlendirmişti. Zarar görecek ülkeler içinde, İngiltere'ye ihracat yapanlar olduğu gibi İngiliz sermayesinden yararlananlar da bulunmaktaydı. Fakat enflâsyonun devam etmekte olması başka çözüm yolu bırakmamaktaydı. İngiltere, dış dengesini korumaya zorlanıyordu.

Bütün bu kısıtlama dönemi süresince, en zor olan husus, İngiltere için yüksek işsizlik oranları ve sıfır ya da çok düşük büyüme hızlarının kabul edilmesi zorunluluğu idi. Aralarında Fransa ve İtalya'nın da bulunduğu diğer ülkeler de aynı türden deneyler yaşarlarken, İngiltere en fazla dikkati çeken ülke oldu. Zira milli parası olan sterlin, uluslararası maliye ve ticarette, İngiltere ile ilgisi olmayan muamelelerde bile kullanılmaktaydı. Ülkelerin bir çoğu uluslararası para olarak elle-

rinde sterlin rezervleri bulundurmaktaydılar. Amerika Birleşik Devletleri dolarına oranla çok az miktarda olsa da bu sterlinler, 1960'ların ortalarında 6 milyar dolar civarına ulaşmış bulunmaktaydı. Birleşik Krallığın, Amerika Birleşik Devletleri doları ile birlikte dünyadaki gerçekten «uluslararası» olan iki paradan birisi olmak ayrıcalığına sahipti.

Asırlar boyunca yeryüzündeki bir çok ülke ve firma, «gece» hesabı ile olandan tütün, yıllarca vadesi olana kadar, kredi ve ödünç para bulmak için Londra'nın kapısını çalmıştı. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri, büyük ölçüde bankacılık ve sermaye artırım kolaylıkları geliştirmeyi başarmıştı. Londra «şehri», geçmişte de olduğu gibi, hala, borç verecek fonları olanlar ile borç verilecek fonları arayanlar arasındaki en büyük komisyoncu durumundadır.

Bununla birlikte, İngiltere ödemeler dengesindeki krizler, kişilerin ve ülkelerin likit tasarrufları ve uluslararası ödeme vasıtalarını sterling olarak tutma arzularında azalmalara neden olmuştur. Gerektiğinde hemen, diğer paralarla (çoğunluk Amerikan doları ile) ödeme yapmak üzere, hiç kayba uğramadan ve kolayca, sterlin karşılığı bu paraları elde edebilmenin kritik önemi vardı. Oysa, ödemeler dengesi krizleri, bu tür menkul varlıkların serbestçe kullanımına Hükûmetin sınırlamalar koyması tehdidini getirmekte ve tekrarlanan krizler, ellerinde bu varlıkları tutanların zarar etmelerine neden olacak devalüasyonlar yapılması olasılığını artırmaktadır.

Diğer ülkelerin döviz rezervlerini sterlin şeklinde tutmalarının, İngiltere için çok sayıda avantajı vardı. Bir kaç ülkenin rezervlerini sterlin olarak saklaması ile, İngiltere dış ödemeler dengesindeki açığı, ülke içi para sterlin ile kapatma olanağını buluyordu. Bunun anlamı,

yabancılara karşı sterlin borçlarının artması demekti ama aslında otomatik olarak işliyen bir uluslararası kredi olanağına sahip olma anlamına geliyordu. Bunlara ilâveten bu sterlinler, yabancı kişiler, firmalar ve ülkelerin tasarruflarının İngiltere'de yatırılmış olması anlamına geliyordu. İngiltere, bu sterlinlerin elde tutulmasıyla dış ülkelerdeki tasarrufları harekete geçirmekteydi. Daha sonra bunlar, İngiltere tarafından başkalarına borç vermekte kullanılıyordu. Bu özel firmalar için verimli bir kâr ve ülke ekonomisi için de döviz sağlama kaynağı oldu. Böylece, elde sterlin tutma arzularında azalışlar olması, ödemeler dengesine yaptığı bozucu etkiler dışında, İngiltere'nin ödünç verme faaliyetlerini ve bundan doğan kârları da azaltmaktaydı.

Bu durumun bir sonucu da, Amerika Birleşik Devletlerindeki mali piyasalardaki dış mali işlemlere Birleşik Devletlerin koyduğu kısıtlamalardan yararlanarak, Londra'yı sterlin dışındaki mali işletmelerin cereyan ettiği - ki Euro - dolar piyasası» olarak bilinmektedir - dünyanın sayılı mali merkezlerden biri olarak koruma yolunda çaba sarfedilmesi oldu. İngiliz firmaları, Avrupa paraları üzerine kredi sağladıklarında büyük ölçüde kârlar sağlamalarına rağmen, kâr marjlarını azaltarak, yabancıları tasarruflarını Londra'da toplamayı çekici hale getirmek için belli bir faiz ödenmek zorunda da kalmışlardı.

Devamlı tekrarlanan ödemeler dengesi krizleri sırasında, Amerikalılar daima, İngiltere'nin en sadık destekçileri arasında kalmışlardı. Bu kısmen hissi ve siyasal nedenlerden ileri gelmekteydi. Bir başka neden de, uluslararası ekonomi içerisinde İngiltere ve sterlinin oynadığı rolün öneminin kabul edilmekte oluşu idi. Amerika Birleşik Devletleri gerek yalnız başına, gerek diğer ülkeler ile birlikte ve gerekse uluslararası mali kuruluş-

lardan bu krizlerle mücadele edebilmek için defalarca yardım etmişti. Ne hükûmet etmedeki İngiliz zekası, ne ekonomi ilminin olanakları ve ne de Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerin yardımları, defalarca tekrarlanan krizlerin temel nedenleri ile başa çıkamadı. Çünkü bu temel nedenler, «yapışkan» enflâsyon ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan enflâsyon bekleyişleri idi. Ödemeler dengesi krizleri yaratmadan, kabul edilebilir derecede düşük düzeylerde (yüzde 2 civarında veya daha az) işsizlik ve büyüme (yıllık yüzde 3 ya da 4 civarında) sağlamanın yolu bir türlü bulunamadı. İngiltere deneyi üzerinde yapılan geniş araştırmalar, iktisatçılar enflâsyonun nedenleri ve etkileri üzerine daha gerçeğe uygun analizler yapmaya teşvik etmek suretiyle yardımcı oldu. Ama ne yazık ki teoriler gene gerçekten uzak kaldılar. Yapışkan enflâsyonun altında yatan nedenler, etkiler ve diğer olaylarla ilişkilerine yeterince dikkat sarfetmekte gene başarısızlığa uğradılar. Hiçbir İngiliz hükûmeti başarılı olarak bu yönlere eğilmediği için, enflâsyonist eğilim, gücünü artırmaya devam etti.

Dış koşullar uygun olduğu ve ülke dışında talep yüksek bulunduğu sürece ve - hatta daha iyisi - İngiltere ile rekabet eden endüstri ülkelerindeki enflâsyon oranları İngilteredekinden daha yüksek iken ya da İngiltere'nin rekabet durumu sterlin devalüasyonlarından (1949 ve 1967) yarar görmekte iken, enflâsyonun ödemeler dengesi etkisi, iyi olmamakla beraber, ortadan kalkmaktaydı. Durum, «katlanılabilir» ölçüler içinde kalmaktaydı. Fakat dış koşullar daha az uygun hale dönüştüğü zaman, ülke için enflâsyonun devam etmesi yeni krizlere neden olmaktaydı. Eğer İngiltere bu tekrarlanıp duran krizlerin üstesinden gelebilseydi, kişi başına gelir bakımından Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dan sonra dünyanın üçüncü ülkesi olma durumundan, en-

düstrileşmiş ülkelerin alt sıralarına kadar düşmezdi. Örneğin, Batı Almanya, Avustralya ve İsveç, İngiltere'yi geçmişlerdir; Japonya ve İtalya'nın da geliri daha hızlı büyümektedir. Dünya ticaretinin genişlemeye başladığı ilk yüzyıllarda kurulmuş bulunan Birleşik Krallık, dünya ticaretinde, hissesinin hızla azalmasını kabul etmek zorunda kaldı. İşin garip tarafı, bu olayın, tam da dünya ticaretinin o güne kadar görülmemiş oranlarda arttığı ve artma eğilimi gösterdiği sırada meydana gelmiş olmasıydı. Dünyanın önde gelen ticaret ülkelerinden birisi, başka zaman olsa kendisi için özellikle uygun sayacağı bir dünya ticaret ortamından yeterince yararlanamıyordu.

İngiltere'nin nisbi durumundaki düşmeden kimse yararlanamadı. Başka deyişle, hepsi de - rekabet halinde olduğu ülkeler dahil - daha başarılı yönetilen ve genişleyen bir İngiltere ekonomisinden daha fazla kazançlı çıkabilirlerdi. Savaş sonrası yıllarda, İngiltere'nin mali otoriteleri ile para otoritelerinin çabalarına ve basit yollara başvurmaksızın - örneğin, bazılarının önerdiği gibi, sterlinin daha sık devalüe edilmesi gibi - uğraşmalarına rağmen enflâsyon ile etkin olarak mücadele edilemedi. Bununla vergi ve para politikalarının yeterince «sert» olmadığını ya da otoritelerin aklıselim, ikna gücü ya da cesaretle hareket etmediklerini (her ne kadar zaman zaman, aşırı gecikmeler olmuşsa da) söylemek istemiyoruz. Belki de, İngiltere'de devamlı enflâsyon olgusunun dış görünümleri yani ödemeler dengesi üzerinde fazla kafa yorulmadığı için politikaları fazla etkin olmamıştı. Bunlara bağlı olarak, «yapışkan» enflâsyon sorununun çözümünde uğranılacak başarısızlığın, İngiliz halkının nisbi maddi ve sosyal refahını düşürmek suretiyle ortaya çıkacak maliyetine kamu oyunca önem verilmemişti. «Yapışkan» enflâsyonun belirgin

özelliği ise iyice anlaşılamamış olmasıydı. Şu halde etkin bir biçimde mücadele edilemezdi. Oysa, enflâsyona karşı başarılı bir saldırıda bulunulmazsa, hiçbir ödemeler dengesi politikası, uzunca bir süre devam edecek şekilde başarılı olamazdı, olamadı da.

Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletlerinde durum çok farklıydı. Bazı maliyeciler ve para uzmanları, enflâsyon ile ödemeler dengesi arasındaki karşılıklı ilişkiden söz edebilmekteydiler ama, kamu oyu büyük ölçüde olaydan habersizdi ve siyasal liderler, bu bilgisizliği yansıtıyorlardı. Gerçekten de, Amerika Birleşik Devletlerinde, herkesi, «sürünen» enflâsyonun iyi bir şey olduğuna ikna edecek uzmanlar vardı. Sürünmenin gelişerek önce hızlandığı, sonra yürüyüşe ve sonunda, eğer koşma sayılmazsa, hızlı yürüyüşe dönüştüğü anlaşıldığı ve dış güçlükler artık görmemezlikten gelinemiyecek hale geldiği zaman, olay farkedildi, ama gecikmiş olarak ve gene de sınırlı çevrelerde kalmak üzere.

1971 yılı Ağustosunda kabul edilen «Yeni Ekonomik Politika», ülke içi enflâsyonu düzeltmeye ve ödemeler dengesini iyileştirmeye yönelen tedbirler getirmişti. Bununla beraber, Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi güçlüklerinin, bu ülkedeki enflâsyon ile sıkı sıkıya ilişkili olduğu konusuna pek az yer verilmişti. Ticaret dengesi açığı bir yana bırakıldığı zaman, 1970 ve 1971 yıllarında Amerika'daki durgunlukta sermaye hesabı üzerinde önemli etkileri olduğu sık sık söylenen ödeme güçlüklerinin açıklamaları ise şöyleydi : durgunluk, faiz hadlerinin düşürülmesine ve kolay kredi politikalarına yol açmıştır. Avrupa ve Japonya'da faiz had-

leri yüksek ve kredi olanakları dar idi. Bu durumda, çokları, Amerika Birleşik Devletlerinden ödünç almaya heveslendiler ve büyük miktarda sermaye ülkeden dışarıya çıktı.

Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi, özellikle uluslararası nisbi rekabetten etkilenen maddeler ve dikkate alınarak ayrıntılarıyla analiz edildiği zaman, ödemeler dengesi üzerinde enflâsyonun yaptığı büyük etki ortaya çıkmaktadır. Ödemeler dengesinin sermaye hesabını - ki burada büyük ölçüde, dışarıya verilen ödünçler ve yatırımlar yer almaktadır - bir tarafa bırakalım ve ticaret hesaplarını, yani ihracat ve ithalâtı ele alalım. Uzun yıllar boyunca, Amerika Birleşik Devletleri ticaret dengesi, diğer ülkelerdeki enflâsyon oranları dolayısıyla «korunmuş» durumda kalmıştı. Amerika Birleşik Devletlerindeki genel fiyat yükselişi, bir dizi neden yüzünden, henüz ülkenin ihracat fiyatlarında artışa neden olmamıştı. İhracatı, fiyatları ortalamadan daha az yükselmiş bulunan zirai ürünleri ve mamûl maddeleri içermekteydi. Bununla beraber, çoğu firmalar, talep koşullarındaki farklılıklar, dış rekabet ya da yeni pazarlar açma hevesleri nedenleri ile ürünlerini düşük fiyatlarla satmaktaydılar. (Bu biçimdeki «çift fiyatlama» uluslararası ticarette oldukça yaygındır. Kendi ülkelerinde daha pahalıya aldıkları malları yurt dışında daha ucuza satın aalbilen, ya da dış ülkelerin mallarını kendi ülkesinde daha ucuza alabilen turistler çoğu kez şaşırmaktadırlar).

Sonunda, tabiatıyla, devamlı olarak yükselen ülke içi maliyetler karşısında ihracat fiyatları da yükseldi. Bu arada, ihracata arz edilen mallarda da azalma oldu. Eğer iç talep güçlü ve aynı mallar için ülke içi fiyatlar hızla artmakta ise, niçin daha düşük fiyatlarla dışarıya satış yapılsındı ? Ödemeler dengesinin esas sıkıntıla-

rı, firmanın artık alternatifler arasında seçim şansı kalmadığı zaman ortaya çıkmaktadır. Önemli müşterileri kaybetmek anlamına gelse de, artan maliyetler, firmayı yabancılara da daha yüksek fiyatlarla satış yapmaya zorlamaktadır. O zaman da, ihracat kaçınılmaz olarak düşmektedir.

Şimdi, Birleşik Devletler ödemeler dengesinin 1970 - 1971'den önceki yıllardaki durumuna dönelim. İthalât artmaktaydı ama bunun yanında ihracat da yükselmekteydi. 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri ticaret fazlası, ödemeler dengesinde açık yaratan kalemlerden (dışarıdaki askeri harcamalar ve dışa sermaye akımları gibi) daha az miktardaydı. Bu, topluca dikkate alındığında, ödemeler dengesinde bir net açık sonucunu vermekteydi. Çoğu kişiler bunu soğukkanlılıkla karşılıyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri dünya altın rezervlerini diğer ülkelerin yararına bir şekilde yeniden dağıtarak ve onlara dolar rezervleri meydana getirme olanağı vererek yardım etmiş olmuyor muydu ? Gerçekten de, Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi açığı, bunlar ve bunlara benzer nedenlerle, Amerikan politikasının başarı simgesi olarak görülmekteydi. Diğer ülkelerin, rezervleri arasında çok fazla dolar bulundurdukları için şikâyetçi olabilecekleri görüşü, ancak, İsviçre gibi, herhangi bir yabancı paradan fazla miktarda elinde bulundurmaktan her zaman kuşku duymuş ülkelerde ortaya çıkabilecek bir fikir olarak görülmekteydi. Diğerleri için bunun düşünülmesi bile olanak dışı görülüyordu.

Benzer şekilde, 1950'li yıllarda, Amerika Birleşik Devletlerinin taahhütlerini yerine getirebilme gücü, yurt dışında çeşitli resmi ellerde bulunan Amerikan dolarlarını, bir onsu 35 dolardan altına tahvil edebilme yeteneği hiçbir zaman söz konusu olmadı. O tarihlerde, Amerika Birleşik Devletleri altın stoku bu taahhütleri

karşılamaya yetecek büyüklükteydi. Amerika Birleşik Devletleri dışındaki para otoritelerinin, ellerinde bulunan dolar rezervlerinin küçük bir oranında ndaha fazlasını altına çevirmek isteyeceklerini ummak anlamsız idi. Amerikan doları aynı altın gibi ödemeler dengesi açıklarını kapatma görevini yerine getirebilmekteydi. Ayrıca, bu dolarlar kullanılmadığı zamanlarda - ki çoğu zaman durum böyleydi - , Amerika'nın faiz getiren devlet tahvillerine de güvenle yatırılabiliyordu. Oysa altın hiçbir gelir getirmiyordu. Hatta, saklama ve güven altına almak için masraf bile çıkarıyordu. Amerika Birleşik Devletleri dışındaki merkez bankaları, ellerine geçen dolarları, vatandaşlarının ihtiyaçları için rahatça kullanabiliyorlar daha fazla altın tutmak gereğini duymuyorlrdı. Ticaret bankaları ve özel firmalar, kasalarında dolar bulundurmayı hevesli idiler. Bu görüş, (bugün bazı kişilere biraz zayıf gelse de), Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin hacmi ve gücü gerçeğine ve yeryüzündeki ülkelerin, resmi amaçlar (döviz rezervleri olarak) ile firmaların işleri için gereksindikleri rezervleri (özel ellerde bulunanlar) Amerika doları olarak tutmak ihtiyacının artmasına dayanmaktaydı.

Bununla birlikte, bazı kişiler, daha 1940'larda, Amerika Birleşik Devletlerinin altın fiyatını değiştirmesi gerektiğini söylemişlerdi. Bunlara göre, bir ons altının değeri 50 dolar ya da daha fazla olmalıydı. Bunu yapmakla, Amerika Birleşik Devletlerinin elinde bulunan altınların değeri - dolar cinsinden - artmış olacaktı. Bununla birlikte, böyle bir hareketten esas itibarile kârlı çıkacak olanlar, dünyanın önde gelen altın üreten iki ülkesi Güney Afrika ile Sovyetler Birliği olacaktı. Her iki ülkenin de, farklı nedenlerle olmakla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ile arası iyi değildi. Uzun yıllar boyunca önem taşıyanı, Sovyetler Birliği ile olan soğukluk olmuştu tabiatıyla.

Fakat başka fikirler de vardı. Madem ki Amerika Birleşik Devletlerinin altın stoku onsu 35 dolardan değerlendirdiği zaman yeterli olarak düşünülüyordu ve madem ki altın üretimi artmaya devam etmekteydi, altının dolar fiyatı niye değiştirilsindi ? Altın fiyatı yükseltilecek olursa, altın cinsinden dolar fiyatı otomatik olarak düşecekti. Sonuç olarak da, ellerinde dolar tutmakta olanlar cezalandırılmış olacaklardı. Oysa onlar, altın yerine dolar tutmakla Amerika Birleşik Devletlerine olan güvenlerini ifade etmişlerdi. Yıllar, Amerika böyle düşünürken geçip gitti. Bu arada, altının dolar fiyatında bir değişlik - eğer yapılırsa - konusu, doların gelecekteki altın karşılığının ne olacağı konusunu ve dolayısıyla, uluslararası para sitemindeki bir temel taş olan, Amerika Birleşik Devletlerinin altının resmi dolar fiyatı hususunu sorun haline getirdi. Her durumda, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkeler, ödemeler dengesi açıklarını altınla değil, dolar ve sterlin ile kapatmaya devam ettiler. Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesinin devamlı olarak açık vermesi nedeniyle dışarıya giden önemli miktarda dolar da bu hedefi çok kolaylaştırmaktaydı.

Altın fiyatında bir artış yapılmasını öneren kişiler, bütün diğer fiyatlar ve altın üretim maliyetleri arttığı halde, altın fiyatının artmamış bulunduğuna inandıklarından böyle düşünmekteydiler. Şu halde, gerçek terimlerle, altının fiyatı düşük kalmıştı. Altın düşük fiyatlanmış bulunuyordu. Altın için «gerçeğe uygun» bir fiyat, altın üretimini daha da teşvik edebilirdi. Dünyadaki döviz rezervlerinin dolarla ifade edilen değeri otomatik olarak artacak ve artan üretim nedenile, gelecekte daha fazla altın mevcut bulunacaktı bu rezervlerde.

Amerika Birleşik Devletleri ödemeler denğesi açığına karşı ilginin olmaması, ya da gerçekte, altın ve doların elde rezerv olarak tutulmasının artışının ilgi çekmeyişi, Marshall Plânı'nın getirdiği yardımların (yani bir kısım rezervlerin) Avrupa'ya ödünç değil bağış olarak verilmiş bulunmasından ileri gelmekteydi. Hiç kimse, savaş tahribatının ortadan kaldırması için, Avrupa'ya milyarlarca dolarlık borç vererek İkinci Dünya Savaşı öncesinin dış borçlar sorununun yeniden yaratmak yolunu seçmemişti. Amerikalıların, ileride Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesinin açıklarını kapamaya yardım edebilecek bu tür yardımların geriye ödenmesinin istenmesi konusu önemli görülmemişti. Devamlı bir Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi açığı pek mümkün görülmüyordu!

Savaş sonrası döneminin anahtar sorununun, «dolar kıtlığı» olacağına inanılmaktaydı. Yeni, Amerika dışındaki ülkelerde firmaların ellerinde yeterli dolar olmadığı gibi, Amerika'nın ödemeler dengesi devamlı fazla verme eğilimindeydi. Böyle ederse, diğer ülkeler demvalı olarak dolar sıkıntısı çekecekler demekti. Amerika'nın borç verme yerine bağışta bulunması bu durumu hafifletti. Alınan dolarların, Amerika'ya geri ödemede kullanılması söz konusu değildi. Dolarların «bağış» olarak verilmesi fikrinin esas itibariyle endüstrileşmiş ülkelere uygulanmış olması ilginçti. 1960'lı yıllarda düşük gelirli ülkelere yardım yapılması konusu ön plâna çıktığı zaman, bu olağanüstü ölçüde cömertçe davranış biçimi büyük ölçüde ortadan kalktı.

1960'lardan itibaren, Amerika'nın ödemeler dengesi hakkındaki bu iyimser görüş değişmeye başladı ve Amerikan ihraç malları fiyatlarının önemli ölçüde artmış olduğu, çoğu ihraç mallarının, rekabet gücünü kaybettiği hususu ortaya çıktı. İhracat fiyatlarının artış

eğilimi, 1950'lerde başlamıştı. 1954 - 1955'den başlıyarak, hatta 1950 - 1953 Kore Savaşı'nın enflâsyonist etkileri silindikten hemen sonra, Amerikan ihraç malları fiyatları yükselmeye başlamış ve bu yükseliş devam etmişti. Bununla beraber, 1962 ve 1963 yıllarında hafif bir düşüş görülmüştü; 1964'ten itibaren, ihraç fiyatları 1961 düzeylerini hafifçe aşmışlardı. «Yapışkan» enflâsyon olmasaydı, ihraç malları fiyatları (özellikle imalât mallarında), başka şeyler yanında, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin yıllık yüzde 3 ilâ yüzde 4 verimlilik artışın ıyansıtacak biçimde düşebilecek ve Amerikanın ihracatı çok defa fazla artabilecekti. Amerika'nın ithalâtı ise, ABD'de talepte ve fiyatlarda meydana gelen enflâsyonu yansıtacak biçimde hızla artmıştı. 1969 yılından itibaren, ötedenberi devam eden ticaret fazlası bile ortadan kaybolmuştu. 1971 ve 192'den itibaren de Amerika'nın ticaret açığı da hayatın bir parçası oldu. Bu açıktan, ticaret fazlasına yeniden dönmek, Amerika Birleşik Devletleri ekonomik politikası için «yeni» bir hedef olmuştu.

Artık dışardaki enflâsyon, Amerika Birleşik Devletlerini korumaya yetmiyordu. Kendi enflâsyonu başka yerlerdeki enflâsyonu aşacak düzeye ulaşmıştı. Paradoksal olarak nisbi bir durgunluk dönemi olmasına rağmen, büyük bir ticaret açığı meydana gelmişti. Oysa (enflâsyonun bulunmadığı koşullarda), Amerikan endüstrisinin, ithal ettiği maddelere olan talebini azaltarak yani kendi iç piyasasının daha büyük kısmını eline geçirerek ihracatını artırması beklenirdi. İthalâtın düşmesi, duraklıyan bir iç talebin normal sonucudur. Buna karşın, 1970 ve 1971 yıllarında, mevcut ekonomik eğilimlerin ışığında umulandan çok daha fazla oluştu. Ticaret açığı bizatihi enflâsyonun belirtisi idi. Ve varlığı da ülke içi ve ülke dışı tüm etkilerle birlikte enflâsyonist bekleyiş-

leri güçlendirmekteydi. Bu işe çoklarına doların zayıflamakta olduğunu ifade etmekteydi. Ticaret bilânçosundaki aleyhte devam eden durum artık «zayıf» gözü ile bakılan Amerikan dolarının olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin de belini bükmüştü. 1971 yılında dışarıya akan büyük fonlardan daha fazla olan, ticaret alanındaki bu temel değişme, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Amerikan dolarının geleceğine olan güveni sarsmıştı.

Olayların bu şekilde cereyanının nedenleri anlaşılmadıkça «yapışkan» enflâsyonun anlamı iyice anlaşılamamış kalır. Başka koşullarda olsa, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir dış ticaret açığı vermesi gerektiği ileri sürülebilir. En geniş iç talebe sahip, dış ülkelerin ve şirketlerin en büyük ödünç para kaynağı, ülke dışında en fazla yatırım yapan ülke olarak en gelişmiş endüstri ülkesi Amerika Birleşik Devletleri, ülkesinin büyük ithalâtını ve ticaret açığını, güçlü ülke içi talebini tatmin etmeye yardımcı ve diğer ülkelerin aldıkları borçları ile faizlerini ve Amerikan yatırımlarının sağladığı kârların ödenmesini sağlayıcı yollar olarak görebilir. Uluslararası alanda, «olgun davranışlı» bir ülkeden böyle bir davranış umulabilir. Bu koşullar altında, Amerikan ticaret açığı, Amerikan ekonomisi ile diğer ekonomilerdeki köklü dönüşümün içiçe geçmiş etkilerini yansıtacaktır. Açıklar, bizatihi zaafiyet işareti değillerdir. Yabancıların, daha fazla dolar tutmaları şeklinde görülen, yabancılara karşı borç artışları, Amerika'nın dışarıdaki gelir getiren varlıklarının sağladığından daha fazladır. Fakat mevcut koşullar altında, Amerika Birleşik Devletleri açığı, Amerika'nın rekabet durumunda enflâsyonun sebep olduğu zayıflama olarak yorumlandı. Olay, ülke dışında Amerikan doları tutan kişilerin endişelenmelerine neden oldu. Bunların davranışları ise, ülke içinde, de-

ğeri giderek azalan bir paraya karşı kendilerini korumak isteyen kişilerin davranışlarına paralel oldu.

Amerikan ödemeler dengesindeki değişmenin ne kadarının enflâsyona, ne kadarının ithalâtın bileşiminin değişmesi gibi (örneğin, nihai malların payının artması) faktörlere bağlı olduğunu kesinlikle ayırmak mümkün değildir. Amerika Birleşik Devletlerinin ithalâtı, ulusal gelir ya da hasıla içindeki oranı olarak, 1960'lı yılların ortalarındaki yüzde 3 civarından, 1971 yılında yüzde 4 civarına doğru giden bir artış trendi gösterdi yıllar boyunca. Bu küçük bir miktar olarak görülebilir ama Amerikan ekonomisi boyutlarında bir ekonomide, yüzde 1, yıllık 10 milyar dolar demeye gelmektedir. Bu ithalât içinde, mamûl mallar önemli oranda artış göstermişti. Bu miktarın enflâsyon olmasaydı da yükselebilmesi olasılığı vardı. Fakat şüphe yok ki, bu artış çok daha az, ihracat artışı çok daha fazla olacaktı.

1960'ların ortalarından sonra, nisbi enflâsyon oranının, Amerika Birleşik Devletlerinde bir kısım endüstri ülkelerinden daha fazla oluşu da aynı yönde etki yapmıştı. Zira bu durumda, uluslararası fiyat rekabeti etkilenmiş bu da ithalâtın artmasına ve ihracatın azalmasına neden olmuştu. 1966 ilâ 1971 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri ile diğer ülkeler arasındaki, iş koşullarındaki değişmelere (bunlar «devresel hareketler» olarak anılmaktadır) bağlanamıyacak nedenlerle, Amerika ödemeler dengesi 9 milyar dolar civarında zarar görmüştü. Zarara neden olan faktörler içinde Amerika'nın rekabet gücünün azalması önemli yer işgâl etmekteydi.

«Yapışkan» enflâsyonun ödemeler dengesi ve gerçek gelirdeki etkileri çeşitli biçimlerde gizlenmiş durumda olabilmektedir. Örneğin, gördüğümüz gibi, Amerika Birleşik Devletlerinde uzun yıllar ticaret fazlaları nedenile gizlenmiş durumda kalabilmişti. Bu ticaret fazlası ortadan kalkıncaya kadar, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış durumunun temelli olarak zayıflamakta olduğu, çok kişi tarafından anlaşılmış değildi. Bundan sonrası için, özel faktörlerin - büyük ticari işlemler ya da ülke dışındaki askeri harcamalar gibi - mevcut açıkları etkilendiğini söylemek doğru olabiliyordu. Şimdi bile, hâla, enflâsyon yüzünden ödemeler dengesinin durumunun bozulduğu ve enflâsyon olmasaydı, ödemeler dengesi fazlalarının daha fazla olabileceği konuları yeterince anlaşılmış değildir.

«Yapışkan» enflâsyon, diğer ülkelerde, özellikle rekabet edilen memleketlerde meydana gelen aynı oranlı ya da daha yüksek hızdaki enflâsyonlarla gizlenebilir. Çünkü bu halde ödemeler dengesi yönünden gelecek işaretler çok zayıf olmaktadır. Bununla birlikte, herhangi bir ülkede gerçek gelirde görülen düşüş, tüketim ve yatırımdaki bozukluklardan, enflâsyonun gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin doğurduğu siyasal ve sosyal etkilerden ve bu etkiye karşı durmanın güç olmasından ileri gelmektedir. Ödemeler dengesi açık vermediği için yolunda görülebilmekte ya da «idare edilebilir» halde kalabilmektedir. Enflâsyon geçiren ülkelerdeki gerçek gelirlerin, enflâsyon önlenebilmiş olsaydı daha yüksek uluslararası ticaret hacminin ve bundan sağlanacak yararların daha fazla olabileceği hususları hem kesin değildir, hem de ölçülemezler. Fakat bu konu sayılan hususları daha az geçerli hale getirmez. Bir kötürüm adam,

diğer kötürümden daha hızlı koşabilir; ama hiç birisi sakat olmasalardı ne kadar hızlı koşabileceklerini bilemez. Ancak, daha hızlı koşabilecek oldukları konusu hemen hemen kesin gibidir.

Yıllarca, diğer ülkelerde meydana gelen enflâsyonlar Amerika Birleşik Devletlerindeki enflâsyonun «düşük» görünmesine neden olmuşlardır. Ayrıca, Birleşik Devletlerde belli oranda fiyat artışının, işsizlikten kaçınmak için gerekli olduğuna geniş ölçüde inanılmaktadır. Bu durumda fiyat artışları, maliyetlerine bakılırsa katlanılmaya değer. Amerika dışında meydana gelen daha hızlı fiyat artışları - özellikle daha düşük işsizlik oranları görülen ülkeler örneği - bu tezin geçerliliğini inceden inceye ispatlamayı gereksiz hale getirmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde, diğer ülkelerde olduğu gibi, ancak daha hızlı fiyat artışlarının ödemeler dengesi güçlükleri ile beraber gelmesinden sonra, ülke, kendi enflâsyonunun durumu ile derinden ilgilenmeye başladı. Fakat bu kez de bu ilgi yeterince derin değildi; zira, esas ilgilenilen nokta, çoğu zaman yalnızca ödemeler dengesi konuları idi.

Enflâsyon meydana getirmeden elde edilmesi mümkün makul ölçülerde işsizlik ve büyüme oranlarının ve ödemeler dengesinin sağlanması kolay iş değildir. Bu işlerin zaten enflâsyon bulunan koşullarda yapılması ise, mevcut ulusal politikaların, önceliklerin ve kurumların büyük ölçüde elden geçirilmesini gerektirmektedir. Sorunun, enflâsyonist bekleyişleri sona erdirmek ve bunların yeniden ortaya çıkmasını önlemek üzere düzenlenen devamlı faaliyeti gerektirdiğine geniş ölçüde inanılmadıkça, bütün çabalar başarısız kalacak görünmektedir.

19

1950'LERDE ve 1960'LARDA ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ

Herhangi bir ülkenin dış durumundaki bozucu etkilerine paralel olarak, bazı ülkelerdeki «yapışkan» enflâsyon, uluslararası para ve ticaret andlaşmaları üzerinde de bozucu etkiler yapmaktadır. Bu sorun, 1960'lar sırasında, giderek artan önem kazandı ve ön plâna çıktı.

Genel olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası para dünyası, altıncı bölümde kısaca anlattığımız gibi «Bretton Woods» sistemi denilen bir sistemle yürüyordu. Bu sistemde, döviz kurları üzerinde, uluslar, «Uluslararası Para Fonu» (IMF) kuruluşu aracılığı ile uzlaşmaya varmışlardı. Eğer ülkenin ödemeler dengesinin durumunda temelden bazı değişmeler olmakta ise, üye ülkelerin insiyatifi ile kurlar değiştirilebilmekteydi. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri bu sistem içerisinde, diğer ülkelerin para otoriteleri ile (kendi vatandaşları ile değil) bir onsu 35 dolardan altın alım satımı yapma yükünü üzerine almıştı. Amerika Birleşik Devletleri «paritesini» (kurunu) hiç değiştirmedi. Zira bu, sistemin odak noktası olan altın alım satım fiyatında değişme yapılmasını içermekteydi.

Amerikan doları ile diğer paralar arasındaki ilişkiyi değiştirme konusu 1950'lerde ve 1960'larda uzak ihtimal

olarak görülmekteydi. İkinci Dünya Savaşından sonra, Hazine Sekreterinin (bakanının) söz verdiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri altın fiyatını değiştirmeyi reddediyordu. Eğer, tahmin edilenlerin aksine, Amerika altın fiyatını değiştirmiş olsaydı, diğer ülkelerin de genel olarak, dolar cinsinden kendi paralarının fiyatını (dolar kurlarını) dolarla aynı nisbi düzeye tekrar getirecek biçimde, paralarının altın karşılığını değiştireceklerine inanılmaktaydı. Sonunda, döviz kurları sistemi, altın fiyatında değişme olmadan önceki haline gelecekti. Amerika Birleşik Devletlerinin önemli rolü, başka hiçbir ülkenin, sınırsız miktarda altını sabit bir fiyattan alıp satma taahhüdüne girememiş olmasından doğmaktaydı. Her ne kadar bu iş uygulamada istemiye istemiye yapılmışsa da, Amerika Birleşik Devletlerinin bunu yapma arzusu, ülke dışındaki merkez bankalarının uluslararası para rezervi olarak dolar tuttuklarını açıklamaktadır. Elde dolar tutulduğu zaman, önceden bilinen sabit bir fiyattan altına çevirilmesi «her zaman» mümkün idi.

«Başabaş değer» sistemi, kesinliği ve esnekliği kendisinde birleştirmekteydi. Kesinlik konusu, «başabaş değer»ler de ve ülkenin uluslararası para alanındaki durumunda meydana gelen uzun süreli nisbi değişmeler ile başa çıkabilmek için değiştirilebilmekteydi ancak. Ayrıca aşağı yukarı tüm değişmelerin uluslararası organlarca onanması gerekiyordu. Uluslararası «izin» alma konusu, ülkeleri (özellikle endüstrileşmiş ülkeleri), döviz kurlarını değiştirmek istedikleri zaman yavaşlatıyordu. Bu değişme önerisi, uluslararası kuruluşlar önünde savunulacağı zaman, ülke, kendisine yaramıyan bir rekabet avantajı verecek bir değişmeyi teklifte tereddüt ediyordu. Esnek oluşu ise, bu ülkenin kendi parasının başabaş değerinde değişmeyi teklif edebilmesi ve normal

koşullarda, diğer ülkelerin (aşağı yukarı hemen her seferinde olduğu gibi) teklif edilen değişiklik konusunda mutabık kalacaklarını umabilmesinden ileri geliyordu.

1950'li Yıllar

1950'lerin sonlarına kadar, uluslararası para sistemi, uzun süren ve ağır durgunluk dönemleri yaratılmaması ve tatmin edici büyüme hızları elde edilmesi açılarından asgari huzursuzluğa sebep olmak suretiyle etkin bir biçimde işledi. Endüstri ülkelerinin ödemeler dengesi güçlükleri çabuk ve etkin şekilde halletti. 1950'lerde Amerika altın stoklarında görülen muntazam düşüş, 1960'ların ilk yarısına kadar hoşgörü ile karşılandı. Benzer şekilde hemen hepsi rezervleri içindeki dolar stoklarının artışına pek fazla önem vermediler. Altın fiyatını bir onsu 35 dolarda tutma şeklindeki Amerikan politikası, kur sisteminin yapısı bakımından makul görünüyordu. Ekonomik bakımdan Amerika Birleşik Devletleri esas itibarile «güçlü» olarak düşünülüyor ve kısmen, dışarıya akan Amerikan sermaye ve teknolojisinin bir sonucu olarak, endüstri ülkeleri de tatminkâr oranlarda büyümeye devam ediyorlardı.

1958 yılı sonlarında Avrupa ülkelerinin paralarının konvertiblitesine (dönüştürülebilirliği) doğru kımıldanışlar, böyle bir gelişme dönemi ortamı içerisinde gelişti. Bunun anlamı, bundan böyle, özellikle ticarette, «cari» ödemeleri yapmak için, Avrupa paralarının, serbestçe ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın gerekli diğer dövizleri satın almada kullanılabilmesi demekti. Bu ülkeler sakinlerinin, kendi paraları ya da diğerlerinin paraları karşılığında, Amerika doları elde edebilmeleri, pek çok işlemler için, bundan böyle kısıntıya tâbi olma-

yacaktı. Bu hükûmetlerin, savaş sonrasında vatandaşlarının Amerikan doları elde etmesine koyduğu kısıtlamalar, dolar dışındaki ülkelerden ithal malları satın alınmasına oranla, Amerika Birleşik Devletleri ve «dolar alanındaki» diğer, ülkelerden - çoğu Batı Yarımküresindeki ülkelerdir - alışveriş yapmakta daha büyük sıkıntılar doğmasına neden olmuştur. «Dolara ayrımcı işlem yapılması», dolar sahası dışındaki ülkelerle Amerika Birleşik Devletlerinin ekonomik ve siyasal ilişkilerinde giderek artan bir sürtüşme noktası oldu. 1958 yılı sonunda, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) önderliğinde, konvertibiliteye (dönüştürülebilirliğe) varan hareket dolara ayrımcı işlem yapılmasının mali nedenlerini ortadan kaldırdı.

Bununla birlikte, konvertibilite (dönüştürülebirlik), ödemeler dengesi güçlükleri meydana gelmesi olasılığına, ekonomilerin daha fazla açık olması anlamına da gelmekteydi. Zira halk şimdi, ithalât yapmak ya da diğer uluslararası ödemelerde bulunmak ve fonlarını bir ülkeden ötekine taşımakta daha serbest duruma gelmişti. Eski, ağır kontroller dönemine yeniden girmemek için, geçici ödemeler dengesi güçlüklerinin hallinde ülkelere yardımcı olabilmesi için Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) gücünün artırılması öngörülerek, 1959 yılında, sağladığı olanaklar yüzde elli oranında artırıldı.

1962 yılında gene uluslararası para sisteminin yeterli kaynaklar sağlıyabilmesini sağlamak ve özellikle, Fon'un daha büyük mali işlemleri finanse etmesine olanak vermek üzere, Fon üyesi olan on endüstri ülkesi (ki aralarında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya'da bulunmaktaydı) «Ödünç Alma Genel Anlaşmaları» kabul ettiler. Mali yönden bu anlaşmalar dizisi, belli koşullarda, uluslararası para sisteminde ortaya çıkacak bir bozuk-

luğu önlemek ya da onunla savaşmak üzere Fon'a, on endüstri ülkesinin paralarından 6 milyar dolara kadar ödünç alabilmek olanağı vermekteydi. Son gelişmelere bakılırsa, bu ek kaynakların alınması için düşünülen nedenler, ortaya çıkması muhtemel olan nedenlerdir. Önemli paraların konvertibilitesinin (dönüştürülebilirliğinin) kabul edilmesi uluslararası ticareti ve sermaye hareketlerini hızlandırdı. Aynı zamanda da önemli büyüklükte fonun bir ülkeden diğerine naklini de olanak dahiline soktu. Amerika Birleşik Devletleri bu dolar kaynaklarından 2 milyar doları sağlamaya hazır olduğunu açıklamıştı. Henüz merkez bankalarının dolar biriktirmek istemediklerine dair bir belirti yoktu ortada! Bununla birlikte, uluslararası para sisteminin yalnız bir büyük endüstri ülkesindeki (hele bu ülkelerden birisi Amerika Birleşik Devletleri ise) ödemeler dengesi güçlükleri ile ilgilenmekten çok, daha fazla sayıdaki ülkenin güçlükleri ile aynı anda mücadele edebilme gücüne karşı duyulan ilgi giderek artmaktaydı.

Belirsizlik İşaretlerinin Ortaya Çıkması Sonraki Yıllar

Böylece, uluslararası para sorunlarında, giderek önemi artacağı benzeyen, nisbeten yeni bir faktörün ortaya çıktığı hissedilmeye başlandı. Daha 1958'lerde, bazı kişiler, Amerika Birleşik Devletleri ödemeler dengesi açıklarını hoş karşılamamaya başlamışlardı. 1960'lardan itibaren, parasal sistemin üyelerinin açığın ortadan kaldırılmasını istedikleri ortaya çıkmıştı. Fakat açık ki, bu kolayca yapılabilecek bir iş değildi. Açığın azaltılması için çeşitli tedbirler alındı - örneğin, ülke dışındaki Amerikan askeri harcamaları alanında olduğu gibi - fakat ödemeler dengesi açık vermeye devam etti.

Bununla birlikte, 1960'lı yılların olaylarını daha iyi kavrayabilmek için, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerde Amerikan ödemeler dengesi açığının yalnızca sona erdirilebileceğine inanılmakla kalınmayıp, bu işin, altın fiyatının onsu 35 dolarda olan düzeyini değiştirmeksizin ve Amerika Birleşik Devletlerinin bu fiyattan dışarıdaki para otoritelerine altın satımı ile onlardan altın alımı taahhütlerine son verilmeksizin mümkün olabileceğine de inanılmakta olduğu konusunun hatırlanması önemli olmaktadır. Açığının ortadan kaldırılması uygun bir para ve vergi politikası karışımı ile sağlanabilirdi. Bunun adına «talebin idare edilmesi» denilmekteydi. Bazı paraların döviz değerinin düşük olduğu (undervalued) yolunda izlenimler vardı. Gerçekten de, 1961'de, Almanya ve Hollanda'da paralarının değerini yükseltme (reevalüasyon) işlemlerine gidildi. Fakat bu değişmelere, altının Amerikan doları cinsinden resmi karşılığında değişmeye yol açacak ilk olaylar olarak bakılmaktaydı.

1950'lerin son yılları zarfında, endüstri ve diğer özel kullanımlar ile altın satın alıp saklıyanların (hoarders) istek ve gereklerini karşılıyan Londra altın piyasasında, altın arzı giderek genişlemeye devam etti. Bununla birlikte arz (ilk önce Avrupa merkez bankalarından gelen), ellerindeki dolarları altına tahvil konusundaki istekler nedeni ile giderek artan talebi karşılamaya yeterli değildi. Firmaların ve kişilerin iddihar yapmaları ve spekülatif taleplerde bulunması baskıları arttırdı. 1959 ve 1960 yıllarında Londra altın piyasasında altının dolar fiyatı, genellikle Amerika Birleşik Devletlerinin resmi satış fiyatının üzerinde idi. Başkan Kennedy'nin işe başlamasından hemen önce, yeni Amerika yönetiminin altın fiyatını değiştireceği yolundaki yanlış tahminleri yansıtan, kuvvetli bir spekülatif hareket vardı. 14 Ocak 1961

yılında yayınlanan bir hükûmet bildirisi, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki Amerikan vatandaşları ve Amerikan firmaları tarafından altın tutulması ve satışını yasakladı. Merkez bankalarının ellerinde dolar tutmaları için başka çekici yollar getirecek ve Birleşik Devletler para otoritelerine döviz piyasalarında Amerikan dolarının değeri üzerinde etki yapabilmeye olanak verecek, altın spekülasyonunu azaltacak başka tedbirler de alındı. Amerikan dolarının değerini korumak için alınan bir tedbirde «swap anlaşmaları» adı verilen ve dışarıdaki merkez bankalarının kısa vadeli ödünç verme olanaklarının döviz alım satımında kullanılması işlemleri idi.

Ülke dışındaki para otoritelerinin elinde bulunan dolar balansları yekûnu 1960'ların başında Amerikan Hazinesinin elinde bulunan altın toplamına yaklaşmıştı. 1964 yılında toplamları 15 milyar dolar civarına çıktı. Normal olarak, para otoritelerinin bu meblâğı dolar olarak ellerinde tutmak istemedikleri zaman, Amerika Birleşik Devletlerine altın karşılığında satma hakları vardı. Amerika dışındaki merkez bankalarının ellerindeki giderek artan dolarlar için ne şekilde hareket edecekleri ya da ne şekilde hareket etmeleri lâzım geldiği konusuna karşı ilgi de artmaya başlamıştı. Kanada ve Japonya gibi bazı ülkeler dolarları ellerinde tutmayı tercih etmişlerdi. İngiltere gibi bazı ülkeler döviz rezervlerinin önemli bir oranını zaten altın olarak tutmaktaydılar. Almanya gibi ülkeler ise ellerindeki rezervleri altın ve dolar arasında bölmeye yöneldiler.

Bazı merkez bankacılar daha başlangıçta alarm düdüğünü çalmışlardı. Amerikan yöneticileri de rezervler arasında yer alan dolarlar konusuna giderek artan bir ilgi göstermeye başladı. Kendileri bakımından bunlar, borçları ya da Amerika Birleşik Devletleri altın stoklarına gelecekte yapılacak potansiyel bir talebi ifade et-

mekteydi. Gerçi Amerika Birleşik Devletleri altın stoku hala dünyanın en büyük stoku idi ama 1965 yılından itibaren, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki merkez bankaların ellerindeki doları altına çevirme yolunda yapacakları bir talebi karşılamaya artık yeterli değildi.

Gerçekte de, Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm ödemeler dengesi açığı, yılda örneğin 3 ile 4 milyar dolara ulaşan savunma ve dış yardım gibi Amerikanın özel dış harcamaları kadar büyük değildi. Bu arada, ticaret hesapları önemli fazlalar vermekteydi. Gerektiğinde, özel anlaşmalar yapılarak bu «açık» kaynakları kapatılabilirdi. 1964'den itibaren, Birleşik Devletler ödemeler dengesi açığına karşı resmi tutumlar lehteydi. Amerikan dolarına karşı güvenin yeniden artmaya başladığına inanılmaktaydı.

Birleşik Devletler, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kendi kolaylıklarını, açıklarını kapatmakta kullanmadı. Zira bunun için başka yollar henüz mevcuttu. Öte yandan bu fonların kullanılması bir zayıflık göstergesi olarak görülebilirdi. Bununla birlikte önemli olan, gönülsüz de olsa, diğer ülkelerin dolarları ellerinde tutma isteği idi. «Swap» andlaşmaları şeklindeki merkez bankaları işbirliği 1961'de başladı ve önemli ölçüde etkinlikle işledi. Amerika Birleşik Devletleri, gerçek dış durumunun güçlü olduğuna ve açığın nisbeten kısa bir zaman içerisinde kapatılacağına inanmış gibi hareket etmekteydi. Bu inancın çoğu, diğer endüstri ülkelerinin enflâsyon oranlarının Amerika'dakinden daha fazla olmasından ileri gelmekteydi. 1964 yılında Amerika Hükûmetinin ülke dışındaki, direkt Amerikan yatırımlarına getirdiği kısıtlamanın geçici olduğu ileri sürülmekteydi. Netice itibariyle, Amerikan yönetimi, her ne kadar «açık» ile yakından ilgilenmekte ve daha fazla altın kaybından kaçınmak istemekte ise de, Amerikan ödeme-

ler dengesinin durumunu güçlendirmek için diğer önemli paraların önemli ölçüde reevalüasyonu (değerlerinin artırılması) yolunda bir baskı da söz konusu değildi. Bir ons altının 35 dolar olan fiyatı, değiştirilmedi. Ayrıca, Birleşik Devletler öteki ülkelerin, (özellikle İngiltere gibi) ödemeler dengesi güçlüklerini karşılamakta büyük yardımcıları olmaya devam etti.

Amerika Birleşik Devletlerinin, ödemeler dengesini dengeye getirebileceği ya da dengeye yakın bir duruma koyabilceği yolunda, 1960'lı yılların ilk yarısında hissedilen güvenin haklı olup olmadığı konusu, bu görüşün çok iyimser olmasına rağmen, tartışmalı kalacaktır. 1964 yılından itibaren, Amerikan ödemeler dengesinin gözle görülür ölçüde düzeldiği apaçık görülmekteydi. Bununla birlikte, Vietnam savaşının hızlanması, vergi politikalarının artan talep düzeylerini baskı altına alamaması üzerine Amerika'da ortaya çıkan enflâsyonist baskıları güçlendirdi.

1960'ların son kısmında Birleşik Devletlerdeki enflâsyonun yüksek oranda olması, zaten güçlenmiş bulunon enflâsyonist bekleyişlere daha da güç kattı. Hızlanan Amerikan enflâsyonu, hem Birleşik Devletlerde hem de dışarıda beklenen olay olarak kabul edildi ve yeni politikalar uygulanması için bir zemin olarak görüldü. Amerikan ekonomisi hakkındaki olumsuz görüşler, giderek artan bir şekilde, enflâsyonist baskıların giderek güçlenmesinde ve ödemeler dengesi açıklarının devam etmesinde buluyorlardı kabahati. İkinci Dünya Savaşından sonra ilk kez olmak üzere, Amerikan ekonomisinin rekabet gücü ve Amerikanın açıklarını sona erdirmekteki yeteneği konularında, ciddi ve büyük ölçüde yaygın sorular sorulmaya başlandı. Çeşitli yerlerde elde Amerikan doları tutmanın nedenleri sorun konusu oldu. Bu itirazlar, (Amerika Birleşik Devletleri otoritelerinin

aksini savunmalarına rağmen bazı ülkeler tarafından öngörülen), altının dolar fiyatının değişebilmek olasılığı nedenile, elde altın tutmanın daha ziyade tercihe şayan bir husus olduğu konusundan ileri gelmiyordu. Tersine, «yapışkan» ve şimdi iyice hızlanmış bulunan Birleşik Devletler enflâsyonu karşısında altın fiyatında değişiklik yapılmasının kaçınılmaz olduğu noktasından hareket ediyordu. Bu durumda elde niye dolar tutulsun ki? Bu arada, Amerika Birleşik Devletlerinin doları altına bağlı halde tutup tutamıyacağı konusu üzerinde ciddi olarak düşünenler vardı ve Amerika'nın, doların altın ile olan ilişkisine son veren bir «yüzen kur» sistemine geçmesi gerektiği görüşü geniş ölçüde ifade edilmekteydi.

Bütün bu gelişmeler birbirini kamçıladı. Amerika dışındaki kamu yetkilileri, (hele ellerindeki dolar yekûnu büyük ise), doların bu aleyhte etkileri karşısında bulunduğunu nasıl açıklıyabilirlerdi ki? Yeni dolar birikimlerinin, Vietnam Savaşı'nın yarattığı enflâsyonist baskılardan ortaya çıktığı görüşü, ülkeleri, ellerindeki dolarlardan fazlalasını tutmaya heveslendirmedi. Siyasal görüşler, iktisadi ve parasal mütalâalarla birlikte oluşmaya başladı. Merkez bankalarında ya da Hazinelerinde dolar tutan para otoriteleri ya da maliye bakanları, özellikle altın piyasalarında altının fiyatı arttıkça, bu dolarları ellerinde tutmanın riskinin de giderek ortaya çıktığını farketmekteydiler. Tabii gerekli savunma tedbirleri alındı. Döviz rezervlerine ilâveten başka amaçlarla da altın talebinin giderek büyümesine rağmen, altını uluslararası para sisteminin hayati noktası olarak tutma çabalarında bulunuldu. Ülkeler rezervlerinden, daha fazla altının, spekülatif altın piyasalarına alınmasını önlemek üzere, işbirliği yaptılar. Fakat savunma tedbirlerinin pek zayıf olduğu ortaya çıktı. Düşüncemi-

ze göre, bunların başarısızlığa uğramasının kesin nedeni, Amerika Birleşik Devletlerindeki hızlı enflâsyonun, bu ülkenin parasını, zayıf bir uluslararası rezerv parası haline getirdiği yolundaki gittikçe yaygınlaşan inanç olmuştu.

«Özel Çekme Hakları»nın Meydana Getirilmesi

Bütün bu zaman zarfında, Birleşik Devletler ödemeler dengesi açığının meydana getirdiği, giderek artan uluslararası likidite, uluslararası likiditenin gelecekteki kaynaklarının neler olacağı konusundaki tartışmalara yol açtı. Tabii, tartışmalar, Amerikan ödemeler dengesinin durumunun bugünkünden tersine döneceği bekleyişi, ya da en azından «umudu» ile, sürüp gidiyordu.

1960'ların ortasında, «likidite sorunu» adıyla anılan konuda ciddi tartışmalar başladı. Bu noktada, «likidite sorunu» kavramını biraz açıklamamız gerek. Ülkeler çeşitli bakımlardan ödemeler dengesi açıkları ile başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Yollardan bir tanesi, genellikle, çoğunluğu altın, dolar ve sterlin olan, merkez bankalarında birikmiş döviz rezervlerinin kullanılması ile açığın kapatılmasıdır. Bu rezervler, tıpkı bir özel firmanın kasa mevcudu ya da bankadaki parası gibi, ülkenin uluslararası likiditesini meydana getirmektedirler. Genellikle, uluslararası rezervler içerisinde hızla büyüyen tek önemli kısım, devam eden Birleşik Devletler ödemeler dengesi açığından ortaya çıkan, Amerikan doları olmuştur. Eğer, Amerikan ödemeler dengesi açığının sona ermesi suretiyle bu uluslararası döviz rezerv kaynağı kurutulmuş olsaydı, ülkelerin açıklarını finanse etmekte kullandıkları «likidite»yi sağlayan döviz rezervlerinin de büyümesi sona erecekti. Aynı zamanda,

uluslararası ticaret de genişlemekte olduğu için, geçici de olsa, ödemeler dengesi açıklarının her zaman meydana gelmesi beklenebilir. Yüksek ithalât ve ihracat düzeylerinde, her ikisindeki değişmeler, daha büyük açıklar anlamına gelebilir. Dolayısıyla ülke koşullarına uygun olmayan dış gelişmeler, giderek büyüyen parasal terimlerle ifade edilebilir. Bu yeni düzeylerde, toplam rezervler yetersiz kalabilir. «Likidite sorunu», büyük bir ek likidite kaynağı olan Birleşik Devletler dolar açığının ortadan kaldırılmasının muhtemel sonucu olarak düşünülmüştü. Likidite az olunca, giderek artan dünya üretimi, istihdamı ve dış ticareti tehlikeye düşebilirdi. Ülkeler ödemeler dengesi güçlüklerini halletmek için, ellerinde yeterince rezerv olmadığı zaman, ithalâtı azaltma yoluna gidebilirlerdi. Amerikan dış açığı, yıllardır devam etmesine rağmen, 1964'de hale geçici ve «ortadan kalkacak» bir olay olarak görülüyordu. Bazıları açığın olmasını bekliyor, bazıları ise bundan ürküyordu! Dokuz yıl sonra açıklar hala devam etmekteydi.

1960'ların son döneminde uluslararası para rezervlerinin kısa bir süre için büyük artışlar göstermemesi üzerine 1970 yılında Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) «özel çekme hakları» için ortam hazırlandı. Bunlara, Fon'dan «normal» çekme haklarından ayırt etmek için, «özel» çekme hakları verilmişti. Bu özel çekme hakları ya da sık sık tekrarlanan adları ile «kâğıt altın», Fon üyelerine, ödemeler dengesi açıklarını finanse etmeleri ya da döviz rezervleri arasında bulundurmaları için ek uluslararası döviz olanakları sağlamaktaydı. Tıpkı kâğıt para gibi, bunlar da Devletlerin kararları ile meydana getirilmişlerdi. Kullanışlılıkları, uluslararası borçların ödenmesinde ülkeler tarafından kabul edilmemelerinden ileri geliyordu. Özel çekme hakları, dünya ülkelerinin likidite artışı için Amerikanın dolar açıklarına bel bağ-

lanmasının yerini alacak bir düzen olarak görülmekteydi. Bundan sonra, ülkeler, kendi döviz rezervlerinin artmasına yol açtığı için Amerikan ödemele rdengesi açıklarının devam etmesini arzu eder durumda olmıyacaklardı.

Bu dönemde, sterlinin uluslararası rezerv para olmasındaki daha büyük orandaki düşüş, eğer Amerika Birleşik Devletleri enflâsyonun üstesinden gelemez ve ödemeler dengesinin durumunu düzeltmezse doların başına da nelerin gelebileceğini gösteren bir işaret olarak görülüyordu. Sterlinin durumunda görüldüğü gibi, dolarında uluslararası para alanındaki önemi azalacaktı.

Avrupa Paraları Piyasası

1960'lı yıllardaki bir diğer önemli gelişme de, bugünün koşullarını anlamaya yardım edecek nitelikteydi. Bu evrim, Avrupa doları ya da Avrupa paralarının uluslararası para sistemi içindeki önemli bir öge haline gelmesi idi. 1963 yılında, Amerika Birleşik Devletleri «faiz eşlendirme vergisi» adı ile bilinen bir vergi getirdi. Bu verginin amacı, Amerika Birleşik Devletlerinden uzun süreli dış borçlanma yapılmasını güçleştirmekti. Düşük gelirli ülkeler, verginin istisnaları arasında yer alıyorlardı. Buna ilâveten, Amerikan şirketleri ve mali kurumları tarafından ülke dışındaki direkt yatırımlara ve borç vermelere, gönüllü kısıtlamalar ve kontroller getirmek üzere başka tedbirler de alınmıştı .Amerika Birleşik Devletlerinde mali işlemlere getirilen bu kısıtlamalar sonucunda, Londra ve diğer Avrupa başkentleri, kredi olarak dağıtmak için borç alanlara aktarmak üzere, dünyanın her tarafındaki kredileri harekete getiren merkezler oldular. Bu, gerçek anlamda uluslarara-

sı sermaye ve para piyasasındaki döviz arzı - ki başlangıçta çoğu dolar idi - dünyanın hemen her yanındaki iktisadi faaliyetler sonucu meydana gelmiş bulunmaktaydı : Orta - Doğu'nun petrol gelirleri ,Lâtin Amerika'dan kaçan sermaye, giderek artan dolarlarını herhangi bir biçimde kullanmaya istekli Avrupa merkez bankalarının paraları, direkt dış yatırımlara getirilen kayıtlamalardan sıyrılmak isteyen Amerikan firmalarının uzantılarının dolarları, canlı Avrupa piyasasında kâr sağlamak istiyen Amerikan bankalarının dövizleri. Bütün bunlar, çoğu dolar ve kısmen de diğer paralar cinsinden olan mevduatı meydana getirmişti. Bu meblâğ hızla arttı; 1973'deki tutarının 100 milyar dolara ulaştığı hesaplanmaktaydı. Şimdilerde, uluslararası borçlanma, Avrupa para piyasasında oluşan faiz hadleri ve diğer koşullarla yapılma eğilimi göstermektedir.

Avrupa para piyasası, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerdeki firmaların, Londra ve diğer Avrupa başkentlerine, yalnızca uluslararası işlemler için değil, aynı zamanda, ülke içi kredi politikaları ya da kurumsal kısıtlamalar nedenile ortaya çıkan ülke için finansman gerekleri için de finansman sağlama yeri olarak bakmalarını olanak dahiline sokmuş bulunmaktadır. Tabiatıyla, bu tamamile yeni bir olay değildir. Ancak, işlemlerin kolaylığı ve Euro - dollar piyasasının iş hacmi, uluslararası mali ilişkilerde dönüşüme sebep olmuştur. Bankacılık ve diğer mali kurumlar, endüstri ve ticaret dünyasındakı çok - uluslu partnerleri ile iş yapma konularında gelişmeler kaydetmişlerdir. Dünyaya yayılmış bir şirket, mali isteklerini karşılayacak, dünyaya yayılmış sermaye arayabilmektedir. Oysa arzda olduğu gibi, talep de daha önce «toptan» idi. Bu husus, «dönüştürülebilirliğe» (konvertibiliteye) doğru hareketin sonuçlarından birisi olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda, ülke içi parasal koşulların olduğu gibi uluslararası parasal durumun yönetimi de daha karmaşık gelmekteydi. Fonların uluslararası alanda hem ülkeye girişi ve hem de ülkeden çıkışı, giderek, endüstrileşmiş ülkelerdeki kredi koşullarındaki değişmelere ve bu ülkelerin döviz kurlarındaki değişme olanaklarına karşı daha duyarlı olmaktaydı. Ülkeler, ülke içi işlerin halledilmesi için «esnek» vergi politikalarının izlenmesini, gittikçe daha güç bulmaya başladıkça, para politikasına karşı daha fazla güven duymaya başlamışlardı. Fakat, faiz farklarından ileriye gelen uluslararası fon akımlarının (ülkeye fon girişi ya da ülkeden fon çıkışının) tehlikeleri de daima ortada duruyordu. Eğer para Avrupa'da yüzde 8 getirebilecekse, niçin yüzde 6 faizle Amerika Birleşik Devletlerinde tutmalıydı ? Ülkelerin ve firmaların uluslararası itibarlarının derecesi, para sağlamak için Avrupa para piyasasındaki arzulardan ne kadar fazlasını (bazan da azını ödedikleri vaki idi) ödemek zorunda bulundukları ile ölçümekteydi. Para otoriteleri, kendi ülke için parasal durumlarını ve kendi ödemeler dengelerini idarede yardımcı olarak, Avrupa para piyasasını kullanmaya başladılar. Zira bu piyasa, eldeki fazla dolarların yatırılabilecek ya da ödünç dolar alınabilecek veya gerekirse, ülke içinde kredi musluklar çok sıkıldığı zaman, kendi ülke içi ihtiyaçları için firmalara ödünç para bulabilme olanakları verecek bir piyasa idi.

Bir Değerlendirme

Netice olarak, uluslararası para sistemi, 1950'lerde ve hatta 1960'lı yılları nçoğunda, oldukça iyi işlemişti. Dünya ticareti, o günlere kadar görülmemiş oranlarda

artışlar göstermişti. Çoğu ülkelerde yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştı. İşsizlik endüstri ülkelerinde ciddi bir sorun değildi. Dünya 1930'lardaki Büyük Bunalım dönemini tekrar yaşamadı. Böylece, sistem, 1944 Bretton Woods andlaşmasına yol açan temel görevini yerine getirmişti. Az gelişmiş ülkelerde ise, işsizlik artmaktaydı. Ancak bu artış, uluslararası para sisteminin zayıf olmasından ziyade, gelişme stratejilerindeki bozukluklardan ileri geliyor gibi görünmekteydi. Sistemin temel zayıflığı, gerek az gelişmiş ve gerekse gelişmiş ülkelerde, «yapışkan» enflâsyonu önliyememiş olması idi. Uzun yıllar boyunca bir zaaf mevcut bulunmasına rağmen, bu konu, gelişmiş ülkeler arasında anlaşmaya varılmış kuralların çiğnenmesine yol açmadı. Bu ülkelerde enflâsyonun hepsinde birden aynı anda meydana gelmesi, kaçınılmaz felâketi ertelemişti. Az gelişmiş ülkelerde ise, «yapışkan» ve yüksek oranlı enflâsyon, istikrarlı döviz kurları uygulamalarından istisna edilmeleri ve uluslararası ödemelere kısıtlamalar getirilmesinden kaçınmak zorunda olmaları anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte, bu ülkeler için yapılan istisnalar, uluslararası sistemin işleyişini önemli ölçüde etkilemiş değildi.

20

1971 ve SONRASININ OLAYLARI

1971'deki Çatlama

Nihayet, sistem, 1971'de kriz geçirdi. Büyük endüstri ülkeleri döviz kurlarını değiştirdiler. Ancak bu işi, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun üzerinde önceden anlaşmaya varılmış kuralları dahilinde yapmadılar. 1971 Mayısında Almanya, markı «dalgalanmaya» bırakmaya karar verdi. Bunu yaparken, Fon kurallarına uyarak yeni bir değer tesbit etmek yerine, Alman markının dış değerinin dış döviz piyasalarındaki arz ve talebin durumuna göre, kararlaşması yolunu seçmişti. Kanada da 1950'lerde aynı davranışta bulunmuştu fakat, Kanada, ekonomik yönden Almanya kadar önemli değildi. «Yüzen» Kanada doları, diğer gelişmiş ülkeler için bir örnek olmamıştı. Kanada'nın, Amerika Birleşik Devletleri ile alan olağanüstü ölçüdeki yakın ekonomik ve mali ilişkileri, bu harekete «istisnai» bir olay gözü ile bakılmasına neden olmuştu. Almanya, kendisini ülke içi enflâsyon endişesinden kurtaracak bir adım olarak parasının değerini yükseltmek (parasını reevalüe etmek) istedi. Paranın değerinin artışı ihracatı engelliyecek, ithalâtı teşvik edecek ve böylece Alman ödemeler dengesi fazlasının azalmasına yol açabilecekti. Bu sonuçların

elde edilmesile, yeniden değerlendirme, Hükûmetin enflâsyonla savaşmaktaki ve «ücret - fiyat spiralini» hızlandıracak ölçüde ücretlerde meydana gelebilecek artışlara karşı davranmaktaki yeteneğini artırabilirdi. Öteki ülkeler de - Hollanda, Avusturya, İsviçre - paralarının değerini artırdılar, Almanya örneğinin arkasından. Fakat bunlardan yalnızca Avusturya, yeni başabaş değerini Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşarak tesbit etmişti.

Mevcut uluslararası para sistemi kurallarını daha da yıpratan bir olay, 1971 Ağustosunda meydana geldi. 15 Ağustos 1971 günü, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, «Yeni Ekonomik Politika»nın bir parçası olarak, Amerikan dolarının altına tahviline son verildiğini açıkladı. Amerika altın alım satımına son vermişti. Bu hareketi ile Başkan Nixon, uluslararası parasal ilişkilerde, «Bretton Woods çağı»na da son vermiş bulunuyordu.

Şimdi bir geçiş dönemi içerisine girilmişti. Uluslararası para sisteminin nasıl «yeni» ya da «değişik» bir biçim alacağı zamanla görülecekti. Başkan Nixon'un doların altına dönüştürülme kabiliyetinin kaldırıldığını açıklamasından bir kaç hafta sonra, önemli paraların döviz kurları, döviz piyasalarında arz ve talebin karşılıklı işleyişi ile tâyin edilmeye başlamıştı büyük ölçüde. Para otoriteleri, kendi döviz kurlarının etkileme politikaları olarak kendi düşündüklerini uyguluyorlardı. Sonuç, büyük bir belirsizlik ve büyük ölçüde, spekülatif uluslararası fon hareketleri oldu.

Smithsonian Toplantısı

1971 Aralık ayında, döviz piyasalarındaki belirsizliğe ve bunun sonucu ortaya çıkan piyasa düzensizlik-

lerine son vermek amacıyla, Washington'da Smithsonian Enstitüsünde bir toplantı yapıldı. Toplantı, mevcut parasal sistemde dikkatli ve iyice düşünülmüş bir reform yapılması için hazırlık amacını güdüyordu. Toplantıya katılan on ülkenin bakalanları ve merkez bankaları başkanları, «ulsulararası para andlaşmalarında istikrarı yeniden tesis etmek ve uluslararası ticaretin genişlemesini sağlamak üzere hazırlanmış bir dizi tedbir üzerinde» anlaşmaya vardıklarını açıklayan bir tebliğ yayınladılar. Tebliğde, ayrıca, bütün ülkelerin, Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığı ile, bu tedbirlerin «düzenli bir biçimde» yürümesi için işbirliğinde bulunacakları umutları da belirtilmekteydi. Bunların yanında, on ülke parasının da birbirleri ile olan kur ilişkisinin biçimi hakkında da anlaşmaya varılmıştı. «Hiçbir ülke», döviz politikası yoluyla haksız rekabet yapma yolları aramamalıdır» diyorlardı. Fakat yeni kurlar eskilerine oranla daha geniş bir alan içinde bulunmaktaydı. Paranın değeri, asıl değerinden yüzde 2.25 oranında düştüğü ya da yükseldiği zaman, merkez bankaları müdahale etmek zorundaydılar. Bu oranlar daha önceleri yüzde 1 idi.

Amerika Birleşik Devletleri de, kısa vadeli ticaret görüşmelerinin sonuçları «Kongrenin tetkikine hazır olur olmaz», Kongre'ye doların altın cinsinden fiyatını 38 dolar - bir ons olmak üzere devalüe edilmesi için teklifte bulunmayı kabul etti. Gerekli yasama süreci tamamlandıktan sonra, Birleşik Devletler doların bu durumdaki yeni başabaş değeri için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) başvurdu. Amerikan Hükûmetinin, «Yeni İktisadi Politika»nın bir parçası olarak, çoğu ithal mallarına getirmiş bulunduğu yüzde 10 oranındaki vergi derhal kaldırıldı.

Her ne kadar Smithsonian toplantısında varılan andlaşma altın için, resmen yeni bir fiyat tesbiti sonu-

cunu vermedi ise de - zira bunun olabilmesi için önceden Kongre'nin karar almış olması gerekiyordu - , altın fiyatının yüzde 8.57 oranında artırılması ile Amerikan dolarının bu miktarda değer kaybına uğrayacağının düşünüldüğü açıktı. (Sonradan, Birleşik Devletler Kongresi harekete geçti ve yeni Amerikan kuru teşekkül etti). Kendi paralarının başabaş değerini muhafaza eden ülkelerin paraları da Amerikan doları karşısında bu miktarda değer artışına uğradılar.

Daha da anlamlı olan husus, uluslararası para sisteminde yapılacak reformu gözden geçirmek üzere, özellikle Uluslararası Para Fonu'nun çevresinde görüşmelerin hemen başlaması gerektiği yolundaki anlaşma idi. Filhakika, bu görüşmelerin gündemi Smithsonian tebliğinde şöyle yer almaktaydı : «İstikrarlı döviz kurlarının korunması, sistemin işlerliğinin güven altına alınması için, dikkatlerin uygun parasal araçlar ile sorumlulukların paylaşılmasına yöneltilmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Altının, rezerv paraların ve özel çekme haklarının sistem içerisindeki işleyişleri de gözden geçirilecektir. Uygun likidite derecesinin sağlanması konusu ele alınacaktır. Mevcut döviz kurları çevresindeki izin verilebilir dalgalanma oranları ve belli ölçüde esneklik tesisinin diğer yolları yeniden gözden geçirilecektir. Ayrıca, likid sermaye hareketleri ile ilgili diğer tedbirler de incelenecektir. Bütün bu alanlardaki kararların birbirleri ile sıkı sıkıya bağlantılı oldukları kabul edilmektedir».

Bu toplantıdan sonra, Uluslararası Para Fonu, geçici bir döviz rejimi kurulması konusundaki kararını ilân etti. Netice olarak bu, üyelere Smithsonian anlaşmasına uygun olarak hareket etme imkânını veriyordu. Bu yeni düzenleme sonucunda, bir para için ortaya çıkan yeni

mübadele değeri, eğer yeni bir kur değil de sadece bu geçici rejim için tesbit edilmiş ise, «merkezî değer» olarak adlandırılacaktı. Bazı ülkeler - Fransa ve İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve İspanya - paralarının başabaş değerini muhafaza ettiler. Böylelikle, Amerikan doları cinsinden paralarının değerini yükseltmiş (reevalüasyon yapmış) oluyorlardı. Bazı ülkeler - ki aralarında Tanzanya ve Uganda da vardı - bu fırsattan paralarının değerini tesbit etmek suretiyle yararlandılar. Böylece de dolar cinsinden paraların değeri değişmemiş kalmaktaydı. Bir kısmı da - Yugoslavya ve Güney Afrika gibi - bu fırsatı, kendi paralarını dolara karşı büyük oranda devalüe etmekte kullandılar.

Bir çok ülke de Onlar Bildirisinde gösterilen üçüncü alternatifi uyguladılar. Başabaş değerlerini devam ettirmek ya da değiştirmek yerine «merkezî değer» tesbiti yolunu seçtiler. Bununla birlikte, «merkezî değer» tesbit eden ülkeler arasında, Amerikan dolarının değerine oranla kendi paralarında yaptıkları değişiklikler arasında büyük farklılıklar vardı. Belçika, Lüksemburg ve Hollanda, Amerikan dolarına oranla paralarının başabaş değerinde yüzde 11.5 oranında değer yükselmesini (reevalüasyonu) ifade eden merkezi değerler tesbit ettiler. Almanya ve Japonya da, paralarının değerini sırasıyla, fiilen yüzde 13.58 ve 16.88 oranında yükseltmişlerdi. Diğer ülkelerin yaptıkları değişiklikleri, önemli derecede düşük idi. Örneğin, İtalya parasının değerini yüzde 7.48, İsveç, yüzde 7.49, Portekiz ise yüzde 5.50 oranında yükselttiler (reevalüe ettiler).

Yapılan değişmelerdeki bu farklılıklar para politikalarındaki önemli hususları göstermektedir aslında. Avrupa ülkeleri Japon rekabetinden ürkümüş ve Japonya'nın parası «yen»i Avrupa paralarından daha yüksek

oranda reevalüe etmesini işlemişlerdir. Avrupa içerisinde ise, Alman rekabetinden çekinme diğerlerinden daha fazlaydı. Yapılan değişiklikler, Almanya ve Japonya'nın Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkeler karşısındaki rekabet durumunu zayıflattı.

Böylece, 1972 yılının ilk yarısı, döviz kurlarının dünya ölçüsünde büyük ölçüde değişikliğine tanık oldu. Amerikan dolarının ortalama devalüasyon oranının yüzde 10 ilâ 11 çevresinde olduğu hesaplanmaktaydı. Bütün bu olaylara rağmen, Amerikan Birleşik Devletleri ödemeler dengesi açığı devam etmiş ve Amerika dışındaki merkez bankaları da dolar biriktirmeyi sürdürmüşlerdir. Döviz işlemleri açısından, endüstri ülkelerinin paralarının döviz piyasalarındaki kur değerleri, 1972 yazında daha önceki dönemlerdekilerden daha gerçeği görünmüştür. Bununla birlikte, bu kur düzeninin ne kadar uygulanmada kalabileceğini de görmek gerekiyor.

Yapılan değişiklikler, uluslararası para sisteminden önemli ölçüde ayrılmaları ifade ediyordu. Bunların içerisinde en önemli olanları dolar ile altın arasındaki ilişkinin - eğer tamamen kopmadıysa - büyük ölçüde zayıfladığı ve bir uluslararası rezerv paranın, «kurallar koymakla» yaşatılamıyacağı idi. Bu işi görecek geçici bazı yöntemler bulunmuştu ama bunlar prensipte olduğu gibi uygulamada da, farklı idi. Öte yandan, sistemin bazı önemli özellikleri korunmuş ve daha gerçekçi, daha esnek bir kur düzenine ulaşılmıştı. Bununla beraber, döviz kurları sisteminin hayatiyeti şüpheli idi ve önemli fakat en güç sorun da, dünya löçüsündeki «yapışkan» enflâsyon ortamına bir daha düşmeyi imkânsız kılacak bir hedef olan, «sisteme güvenin ve saygının yeniden sağlanması» konusunda yeni bir kurallar dizisinin getirilmesi idi.

Şimdiki hale göre, yeni bir uluslararası para sisteminin kurulması ya da - şimdiye kadar olanlara bakılırsa - olaylar sonucunda ortaya çıkması gerekmektedir. 1971 ve 1972 yıllarının olayları, uluslararası para sisteminde, gelecekte ortaya çıkabilecek gelişmelere büyük ölçüde yön verecek bazı dersleri de bize getirmiştir. Bunların içinde herhalde en önemli olanı, herhangi bir parasal sistemin, objektif ekonomi kriterine göre gerekçi olan bir döviz kurları modeline dayanması gerektiğidir. Bu model, ülkeleri, cari ödemelerine büyük ölçüde kısıtlamalar getirmeye zorlamaksızın tatmin edici ödemeler dengesi rakamlarına ulaşılmasını sağlıyacak nitelikte olmalıdır. Bunun kadar önemli loan bir başka husus, kurların gerçekçi olduğunun «kabul edilmesi»dir. Bu güven olmazsa, spekülasyon, ya sınırlamaları gerektiren ödemeler dengesi güçlüklerine yol açar ya da başka durumlarda gerekli olmayan kur değişiklikleri yapmak gerekir.

Amerika Birleşik Devletleri, bütçe açıkları Kore Savaşı gibi geçici faktörlere izafe edilebildiği ya da Amerikan ekonomisindeki devresel hareketlerin çeşitli aşamaları olarak düşünülebildiği zaman ve hatta Vietnam Savaşı sürüp giderken parasını devalüe etmek zorunda kalmamıştı. Yıllarca süren daha yüksek enflâsyon oranları, 1971 yılındaki ticaret açığının geçici olmadığı yolundaki inanışa yol açtı. Buna karşın, olayın, «kökü derinlerde» idi. Bunun en önemli nedeni, bu açığın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa meydana gelmiş olması idi. Altına oranla dolar borçları miktarındaki daha yüksek artışlar bile, devalüasyon nedeni olmamıştı.

Tabiatıyla, enflâsyonsuz koşullar veri olmak üzere, ne kadar miktarda dolar borcunun, belli altın stoklarına

karşılık olduğunu söylemek güçtür. Açık olan husus, özellikle, diğer endüstrileşmiş ülkelerdekilerden daha yüksek orandaki enflâsyonun, bu dolar miktarını yuvarlanan kar topu gibi büyüttüğüdür. Bu durumda dolar kuruna olan güven kaybolmuştur. Buradan alınacak ders, dünya ülkeleri, özellikle büyük endüstri memleketleri arasındaki döviz kurları modelinin, devamlı gözden geçirilmesi ve koşullara uydurulması gerektiğidir. Bu konu, uluslararası danışma düzeninin güçlendirilmesi gereğinin nedenlerinden bir tanesidir. Tabiatıyla, döviz kurlarını değiştirme sisteminin de daha esnek hale gelmesi ve bu tür değişmelere teşebbüs etmekte Hükûmetlerin karşılaştığı güçlükler nedenile daha az engellenmesinin sağlanması da gerekmektedir. Deneyler, döviz kurlarında değişiklik yapmanın büyük, alınması güç siyasal kararlar olduğunu öğretmiştir bizlere. Ama belki de bunun böyle olması gerektiğini düşündüğümüz için böyledir. Örneğin, objektif göstergelerin, bu türden kur değişmelerinin gerekli olduğunu gösterdiği zaman kurların değiştirilmesini kolaylaştıracak bir sistemi geliştirmeniz, belki de mümkündür. Anlamı Uluslararası Para Fonu'nun ne ölçüde yetkili kılınmasına Hükûmetlerin ne derece hazırlıklı olduğuna göre değişmekle birlikte, böyle bir hareketin insiyatifi Uluslararası Para Fonu'na verilebilir. Çeşitli mekanizmaların meydana getirilmesi mümkündür. Önemli olan husus, dünya uluslarının, Uluslararası Para Fonu Andlaşmasında yer alanlardan daha fazla ölçüde ya da daha değişik biçimde, bu alandaki ulusal hükümranlık haklarını ne derecede bu tür kuruluşlara devretmeye hazır olduklarıdır.

Bir kere döviz kurlarını değiştirme kararı verildiği zaman, Hükûmetler bunları çabucak gerçekleştirebilme gücüne sahip olmalıdırlar. Döviz kurlarını değiştirme düzenindeki daha büyük esneklik, birkaç ülkede aynı

anda ortaya çıkmış olsa bile, ödemeler dengesi açıklarının finansmanı için uluslararası kabul gören yeterli kaynaklara sahip olma gereğini ortadan kaldırmaz. Fakat «uyum mekanizması» denilen düzen düzgün çalışırsa, bu kaynakların, gerçekçi olmayan döviz kurlarını desteklemek için kullanılmasının önünne geçilmiş olur. Öte yandan, açıktır ki, endüstrileşmiş ülkeler, rakiplerinin «aşırı» devalüasyonlar yaparak «haksız» avantajlar sağlamalarına izin vermeye hevesli değillerdir pek. Her biri yek diğerini dikkatle izler görünmektedir bu konuda.

Büyük endüstri ülkelerinin, 1971 yılının son yarısında döviz piyasalarındaki olaylara son vermelerindeki süratten de alınacak dersler vardır. Çoğu ülkeler, örneğin Ortak Pazar ülkeleri, kendi kurlarının ve kur değerlerinin istikrarının serbest piyasada tâyin edilmesinden yana görünmemişlerdir. Öte yanda ise, İngiltere'nin 1972 Temmuz'unda aldığı sterlinin «dalgalanma» kararı vardı. Çok güçlü enflâsyonist baskılarla karşılaşan İngiltere parasının başabaş değerini destekliyemiyeceğine karar vermişti. Uluslararası ticaret ve maliyenin düzenli ve etkin bir şekilde yönetimi bakımından, döviz kurlarının büyük ölçüde kesin ve istikrarlı olması gerekmektedir. Bu husus örneğin Ortak Pazar gibi ekonomik bütünleşmelere ulaşmaya çalışan ülkeler arasında özellikle geçerlidir.

1971 - 1972 döneminin olayları, ayrıca, herhangi bir etkin para sisteminin, çoğu kez önceden tahmin edilemeyen, büyük ölçüdeki ödemeler dengesi değişiklikleri ile karşılaşmaya hazır olması gerektiğini de ortaya koymuştur. Bu tür hareketlerin sebep olduğu açıklar, geçici olsalar bile, normal olarak mevcut kaynakları tahrip edebilir; bunlar kur değişikliklerini ya da zorlayıcı Hükûmet tedbirlerini gerektirmezler. Sistemler, bu tür

hareketlerle savaşabilecek araçlarla donatılabilir. Esas itibarile gereken, uluslararası kabul gören döviz rezervlerinin ileride yeterli miktarlarda mevcut olmasının sağlanması ve bunun «gerçek ihtiyaç» kriterine göre dağıtılmasıdır. Bazıları, - Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin durumunda olduğu gibi - büyük ve devamlı ödemeler dengesi açıklarını ülkelerin kendi ulusal paraları ile kapatmalarına olanak veren herhangi bir sistemi sakıncalı bulmaktadırlar. Bu görüş sahipleri, netice olarak, yalnızca altın ve özel çekme hakları gibi uluslararası rezerv varlıklarının kullanılmasından yanadırlar. Bununla birlikte, ülkeler, ulusal paralar yerine diğer rezerv varlıklarını ikame etme arzularını gösterinceye ve bundan sonra, rezerv paraların değişen rollerinin, bu paraların uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerini kolaylaştırmakta oynadıkları esaslı rolü tehlikeye düşürmiyeceği anlaşılırsa dek bu fikir pek önemli sayılmamaktadır.

Uluslararası para sistemi konusunda alınacak herhangi bir kararın altında yatan görüşün, «yapışkan» enflâsyonun, endüstrileşmiş ülkelerin iç ekonomilerinin durumunu karakterize etmeye devam edip etmiyeceği konusunda temel bir görüş ortaya koyması gerekecektir. - Kurlar, Hükûmet kontrollerinin tatbiki ya da altının gelecekteki ilişkileri konularında - durum ne olursa olsun, cevap, bu yargıya göre değişir biçimde çok farklı olabilecektir. Eğer cevap, «yapışkan» enflâsyonun devam edeceği şeklinde ise, sistem - eğer bir «sistem» olarak adlandırılabilirse - , Hükûmetlerin ülke içindeki hareket serbestlilerine kısıtlama getirmeyen çok esnek bir sistem olabilecektir. Ülkeler bu halde ödemeler dengesi güçlüklrinin tekrar tekrar ortaya çıkmasını beklemeli ve bunun yalnızca kurda değil, ödemeler dengesinin yönetimi ile ilgili her konuda büyük değişiklikler yapıl-

ması gereği ile sık sık karşılaşacaklarını kabul etmelidirler. Bu koşullar altında, uluslararası danışma ve gözetim çok can sıkıcı olmakta ve sık sık ortaya çıkan hızlı değişiklik yapma gerekleri etkinliği azalttığı için, anlamından yitirmektedir. Hangi ülkelerde enflâsyon daha fazla olacaktır? Enflâsyon, yapılan devalüasyonun beklenen olumlu etkilerini yok edecek midir? Yoksa devalüasyon, enflâsyonun daha fazla hızlanmasına mı yol açacaktır? Ve bunun gibi başka sorular. Bütün bunlar, enflâsyonun kökü kazınıncaya kadar cevabı kesin olmayan sorular olmaya devam edecektir.

Bazı kişiler, «yapışkan» enflâsyonun ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini bertaraf etmek için, «yüzen» kur sisteminde olduğu gibi, döviz kurlarında otomatik değişmeler yapılması konusunda uluslararası andlaşmalar yapılabileceğini ileri sürmektedirler. Bu yapılabilir. Bununla beraber, bizdöviğ kurlarının «kesinlik» taşımasının, dünya ticaretinin genişlemesini kolaylaştırdığına inanmaktayız. Bu arada, ödemeler dengesi açıkları daha seyrek ve idare edilebilir biçimde meydana gelse de, enflâsyonun devamını teşvik etmeleri nedenile, bu tür sistemler, ülke içi etkileri yoluyla, bütün ülkeler için çok pahalıya mal olabilirler. Eğer önümüzdeki yıllarda, «yapışkan» enflâsyon yenilirse, otomatik kur ayarlama mekanizmasına olan ihtiyaç da büyük ölçüde azalacaktır. Enflâsyonun bulunmadığı koşullarda, «dalgalanan» kurlar sistemi muhtemelen önemli olmaktan çıkacaktır.

Fakat bu türden tabloların çeşitli değişik şekilleri uluslararası desteği kazanacak olursa, özellikleri açık seçik görülebilirse, alınabilecek sonuçlar, tahmin edilebilir mi? Bir kere bu koşullar altında uluslararası ticaretin yürüyüşü çok zor olacaktır. Bilinebilecek olay şeyler, diğer bir kısım ülkelere nazaran daha yüksek oranda enflâsyon geçiren ülkelerin, paralarını, kendi ülke-

leri ile daha az enflâsyon olan ülke arasındaki enflâsyon hızları farkı kadar devalüe edeceği ve bunun birbirleri ile ticareti daha fazla olan ülkeler arasında çoklukla meydana geleceğidir. Devalüasyonun yalnızca bu farkların birikimli etkileri önemli olmaya başladığı zaman yapılacağı da söylenebilir. Bu etkinin çok büyük olmaması gerekir; ancak sistem, herhangi bir farka ya da tüm farklara otomatik olarak uyum yapan cinsten bir sistem olmadığı sürece, bir değişme yapılmasına değmiyecek kadar da küçük olmamalıdır. Ülkelerin devalüasyon yapmamaları olasılığı söz konusu olsa bile, sistem gene, ileriye ait güvenilir tahminler yapılmasına olanak veren cinsten bir sistem olmıyacaktır. Tahmin yapılabilmesine imkan verme özelliği, nisbi ekonomik durumları yansıtma ve endüstrileşmiş ülkelerde ise enflâsyonun bulunmadığı koşulları gösterebilme niteliğine sahip bulunan «gerçekçi» döviz kurlarında ısrar etme hususlarından ortaya çıkmaktadır. Güçlük, döviz kurları ile ilgili ulusal egemenlik haklarından vazgeçmeye hazır olmayan ve enflâsyonu da sona erdiremeyen ülkelerin bulunduğu bir dünyada bunun nasıl sağlanacağı noktasıdır.

Yüzen kurlar sistemi bile, «gerçekçi» kurlara ulaşılacağının garantisi değildir. Eğer dilerlerse, Hükümetler döviz piyasalarını önemli ölçüde etkiliyebilirler, Hükümetlerin kendi döviz kurlarının serbestçe «dalgalanmasına» izin vermeleri olasılığı, ihracatta rekabetin, enfasyon döneminde bile, devalüasyondan başka yollar kullanarak devam ettirebilmesi olgusundan ortaya çıkmaktadır.

Çözüm yolu kolay değildir. İki sınır arasında bir yerde bulunmaktadır. Birincisi, «yapışkan» enflâsyondan ortaya çıkan ödemeler dengesi güçlükleri içinde bulunan bir ülkenin, enflâsyonu sona erdirme konusunda-

ki kararlılığıdır. Bunu yapıncaya kadar, başka ülkelerin, ülkenin açığını finanse etmek için yardım etmelerini bekliyemez ve ülkenin enflâsyonunun sürüp gitmesi halinde, ithalat ve diğer uluslararası işlemler üzerindeki kısıtlamaları kaldırabilmeyi umamaz. Bu durumda, enflâsyon geçiren ülkeler, uyum hareketini devalüasyon yaparak sağlamak zorundadırlar. Öteki sınır, döviz kuru değişmelerinin yapılmasını Hükûmetlerin, ödemeler dengesinin sonuçlarını ortadan kaldırmak ya da hafifletmek suretiyle, enflâsyon devam etmelerine fırsat verecek derecede sabit hale getirmektir. Bu ise, «dalgalanan» ya da «yüzen» kur sistemlerinin kullanımında büyük riskler ortaya çıkması demeye gelmektedir.

Uluslararası para sisteminin yönetiminden sorumlu olanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası deneylerinden yararlanacaklardır. Alınacak derslerin bazısı açıktır. Dünya ekonomisinin genişlemesini devam ettirmek için, gerekli bir uluslararası para sistemi önemli bir ön - şarttır. Ancak bunun gerekliliğinin derecesi her ülkede farklıdır. Bu düzen ülkeler arasında, yüksek istihdam düzeyleri, tatmin edici büyüme hızları, gelir dağılımının daha adil hale gelmesi gibi çağdaş hedeflere ulaşılmasında kolaylık sağlamaktadır. Uluslararası düzeyinde ise, etkin bir uluslararası para sistemi, uluslararası ticaretin genişlemesi, özel sermaye ile kamu sermeyesi ve teknolojinin büyük ölçüde genişlemesinin temel şartıdır. Bunlar olmadan ülkeler, ülke içi hedeflere ulaşmaya muktedir olamazlar. Ekonomik ve sosyal sorunlar büyük ölçüde artabilir.

Şu halde, eğer dünya uluslararası ticaret ile sermaye ve teknoloji akımlarını sıuırlayan tedbirlere fazlaca güvenmezse, iyi işleyen bir uluslararası para sisteminin mevcudiyeti gerekli olmaktadır. Hala önem taşımakla birlikte «himayecilik» otuz yıl kadar önce eski önemini

kaybetmeye başlamıştır. Bu olay, dünyamızdaki daha önce örneği görülmeyen büyüme hızlarını ve dayanıklı tüketim maddelerinin gelişimini açıklamaya yardımcı olabilir. Daha önce de gördüğümüz gibi savaş sonrası büyüme kendine özgü sorunlar getirmişti. Himayeciliğin artması - ülke içi ve uluslararası - sorunlara yenilerini ilave edebilirdi, mevcut olanların da çözülmesine yardımcı değildi. Muhtemelen, daha güçlü enflâsyonist baskıları ortaya çıkbilirdi.

«Yapışkan enflâsyon», diğer bozucu etkileri yanında, bir uluslararası para ve ticaret sisteminin korunmasına karşı ilgiyi de zayıflatmaktadır. Enflâsyonun ülkelerin başına açtığı acil sorunlara karşı gösterilen bu ilgi, uluslararası para sisteminde meydana gelecek bir çatlamanın zararlı etkilerine karşı gösterilecek alakanın yerini almaktadır. Bu durum, 1973'lerin karşısındaki para krizlerini açıklamaya yardımcı olabilir. Avrupa ve Japonya'da enflâsyon oranları, düşmemekte aksine artmaktaydı. Bunun üzerine de ülkeler zorunlu olarak ülke içi konularla ilgilenmek durumunda kalmışlardı. Büyük oranlarda işsizlik sorunları söz konusu olduğu zaman da buna benzer durumlar ortaya çıkmaktadır. Fakat Bretton Woods anlaşmasının getirdiği sistem, bu türden yaygın işsizlik şartları ile mücadele etme düzenini getirmişti. Şimdi ise uluslararası para sisteminde yeni bir düzene başlangıç yaparken benzeri bir mekanizma gereklidir. Getirilecek sistem, uzun süren, ağır depresyonları önleme yeteneğini muhafaza ederken öte yandan da, hem devamlı enflâsyonun ortaya çıkışını güçleştirici ve hem de ülkelerin kendi enflâsyonist baskılarını diğer ülkelere «ihraç» etmelerini zorlaştırıcı özelliklere sahip bulunmalıdır.

Böylece, 1970'lerin başından bu yana dünya ekonomisi hakkında en az iki temel prensip edinmiş olduk.

Dünya ekonomisi, uzun süren ve etkileri ağır duraklama dönemleri geçirmeksizin varlığını sürdürememektedir. Ayrıca, «yapışkan» ve yaygın enflâsyon meydana gelmektedir. Her iki halde de büyük endüstri ülkeleri önemli ağırlığı olan ögelerdir. Şu halde, hem enflâsyonun ortadan kaldırılması ve hem de istihdamın devamlı olarak sağlanması şeklindeki ikili hedefe aynı anda ulaşılması yolunun bulunması lazım gelmektedir. Çağdaş toplumda, daha önce bazı ulusal hedeflere ulaşılmadan önce, bu hedeflere ulaşılması olanaksızdır. (Örneğin, tatminkar büyüme hızlarına erişilmesi, sosyal adaletin sağlanması, hayat standartının iyileştirilmesi gibi). Oysa bunların çoğu yeterince sağlanamamıştır. Yeni yaklaşımların aranması, pek aydınlık olmayan gelecekteki sağlıklı gelişme için, daha güçlü ve daha kararlı bir temel verecek birleşimlere ulaştıracak yeni çözüm yollarının denenmesi gerekmektedir.

Faaliyet Proğramının Uluslararası Görünümleri

Bu sonuçlara ulaşabilmek için hazırlanacak proğramların esasları aşağıda sırasıyle açıklanmaya çalışılacaktır. Örneğin, «ypışkan» enflâsyonun üstesinden gelmek üzere hazırlanan ulusal stratejiler için Bretton Woods sistemi nasıl yardımcı olmuşsa, uluslararası ekonomik ilişkiler için de benzeri proğramlar hazırlanmalıdır.

Böyle bir uluslararası sistem, daha yüksek düzeyde mal ve hizmet üretimini teşvik edecektir. Tüketim eğilimlerini azaltmak üzere ülke içi politikalar düzenlenmesine ve bir ölçüde gene bu amaca yardımcı olacak politikalar için uluslararası işbirliği yapılmasına da yol açacaktır.

Yeni enflâsyon olgularının ortaya çıkmasından kaçınmaya yol açacak tedbirler getirilerek, ülkelerin enflâsyonist politikalar izlemesi engellenebilecek ve ulusal ya da uluslararası kaynaklardan giderek artan biçimde beslenen enflâsyonist bekleyişler ortadan kaldırılabilecektir.

Bütün bunlara bağlı olarak, toplam üretimden tasarruf edilen ufak bir orandaki artış, hem gelişim ve hem de az gelişim ülkelerindeki yatırım kaynaklarını büyük ölçüde artırdığı gerçeğine dayalı olarak, özellikle gelişim ekonomilerde, daha yüksek tasarruf oranlarına ulaşılması sonucunu veren politikalar izlenmesini teşvik edebilmektedir.

Ekonomiler arasında ve ekonomi içindeki rekabeti artıran, uluslararası ve ulusal uygulamalara yol açılabilecektir.

Örneğin yeni ve gerçekten «çocuk» endüstriler için himayeci gümrükler getiren uygulamalarda olduğu gibi, özellikle düşük gelirli ülkelerin gereklerine uyan, istisnai uluslararası uygulamaların sağlanmasına olanak verilbilecektir.

Böyle bir proğram, ülkelerin, diğer ülkelerdeki tükenebilir ham madde kaynaklarını, çevreyi koruyarak ve «yapışkan» enflâsyonu yok ederek, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı hedeflerini bir arada elde etmedeki uygulama ve tecrübelerden yararlanarak ulusal stratejiler formüle etmelerine yardımcı olabilecektir. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, çeşitli bölgesel bankalar (örneğin «Inter - American» Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası), çaşitli Birleşmiş Milletler organları (örneğin yeni çevre organizasyonu bölümü ya da Uluslararası İş Bürosu) gibi kuruluşlar buna yardımcı olabilirler.

Gerekiyorsa, bu kuruluşlar yüksek öncelikli yatırımların belirlenmesinde ve bunların gerçekleştirilmesinde de yardımcı olabilirler.

Uluslararası sistem, ulusal ve uluslararası kamu kuruluşlarından olduğu gibi özel kuruluşlardan da yararlanarak ve uluslararası gelir dağılımı düzeni, tedbirler alınmasını gerektirmiyecek geçinme düzeyine ulaşıncaya kadar, dünyadaki tüketimin dağılımının nasıl iyileştirilebileceğini inceliyerek, zengin ülkelerden fakir ülkelere doğru olan mal, hizmet ve teknoloji akımı mekanizmasını geliştirecektir. (Bu arada, bu görüş, endüstri ülkelerinin üretim kapasitelerini azaltma yoluna gitmiyeceklerini ve bunların tüm dünyaya «öğretici» örnek olmaları yerine, devam alanının yüksek gelirli ülkeler olacağını varsaymaktadır).

Uluslararası sistem, gelişim ülkelerin özellikle az gelişmiş ülkelere olan, prodüktif sermaye ihracatını sınırlamaya dönük ödemeler dengesi uygulamalarının nedenlerini ortadan kaldıracaktır.

Bu düzen, gelişmiş ülkelerin kendi üretim kapasitelerini geliştirme yolunda giderek artan çabaları gerektirir biçimde, gelişmiş ülkelerdeki talebin bir parçası olarak daha fazla mal ve hizmetin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru akması gereğini getirebilecektir.

Nihayet, proğram, «yapışkan» enflâsyonun ortadan kaldırılmasının ve enflâsyonun bulunmadığı koşullara ulaşılmasının, uzun süren durgunluk ve iktisadi duraklamadan kaçınma ile aynı önemde olduğu prensibine sıkı sıkıya bağlı bir uluslararası para sistemini de içine alacaktır.

Uluslararası iktisat sistemi, bu yollardan, çağdaş toplumların sosyal hedeflerine olduğu kadar ekonomik

hedeflerine de ulaşılmasına hizmet edecektir. Eğer bunu yapmıyacak durumda ise, ömürlü bir sistem olmıyacaktır. Eğer bunları gerçekleştirecek olsa, sağladığı diğer çıkarlar yanında, devamlı bir uluslararası barış çağına ulaşılması yolundaki uluslararası politika çabalarına da büyük ölçüde katkıda bulunmuş olacaktır.

VII

«YAPIŞKAN» ENFLÂSYONUN ÜSTESİNDEN GELİNMESİ

21

ULUSAL HAREKET PROĞRAMLARININ ANA HATLARI

Harekete geçme konusunda, ayrıntılı proğramların - ve beklenen ayrıntılı sonuçların - her ülke için ayrı ayrı hazırlanması gerekmektedir. Bütün ülkelere uygulanabilecek bir proğram - hatta ülke «gruplarına» uygulanabilecek birden fazla sayıdaki proğram - basitleştirilmiş bir proğram olabilir ancak. Şu halde, yapılabilecek olan, ayrıntılı plânlar değil, hareket proğramlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında gözönüne alınabilecek ana hatların tesbiti işidir. Bu ana hatlar, tam istihdamın devamlı sağlanmasını, endüstrileşmiş ülke lerde makûl ekonomik büyümeyi, gelişmekte olan ülkelerde hızlandırılmış gelişmeyi, bütün ülkeler için de, daha dengeli gelir dağılımından, ortamın iyileştirilmesine kadar uzayan, yaşam koşulları düzeltilmesini ulusal hedefler olarak kabul etmelidir.

Bu rehber noktalar esas itibarile aşağıdaki konulardaki aşamaları kapsamaktadır : (1) Her ülke hakkında proğram için gerekli ve ülkenin geçmiş deneyleri ile ilgili bilgilerin elde edilmesi; (2) Siyasal, sosyal ve ekonomik sorun alanlarının belirlenmesi ve önceliklerin seçilmesi; (3) Öncelikler arasında seçim yapılması; (4) Bu önceliklerin tatbik edilmesi ve iktisadi ve sosyal işa-

reye ilişkin tekliflerin formüle edilmesi (5) Bu hedeflere ulaşmak için kuruluşlardan ve mekanizmalardan nasıl yararlanılacağı ile ilgili tasvirler.

Bu ana çizgiler, bugünkünden büyük ölçüde farklı, ancak bu günün kurumlarından hareket eden bir tablo verecektir. Çağdaş kurumlar ve uygulamaların geçmişi uzundur; dolayısiyle intibak etmeleri kolay değildir. Fakat «yapışkan» enflâsyonla mücadele edilmesi ve günümüzün derin sosyal sorunları ile uğraşılması tek şeydir, aynı şeydir. Dünyanın her köşesinde halklar bu hastalıklara karşı çok daha etkin müdahaleler arzu etmektedirler. İdeolojiler ve yaklaşımlar farklı olabilir, fakat temeldeki sorun aynıdır. Bu da, düşünce ve harekette büyük değişiklik yapılmasını zaruri ve pratik hale getirmektedir.

(1) Gerekli Bilgilerin Toplanması ve Teknik Hususlar

Bu sorunlarla etkin biçimde uğraşabilmek için gerekli veri ve analizler pek çok alana yayılmış durumdadır. Biz esas itibarile, kamu politikalarının oluşturulması alanı ile ilgilenmekteyiz. Bu tür sorunlar, insanların faaliyetlerinin - hepsi ile değilse - çoğu ile ilişkilidir : iktisat, siyaset, hukuk, tarih, sosyoloji, psikoloji gibi. Konuları hakkında derin bilgi sahibi pek çok uzman vardır; ancak çok sayıda konuda uzmanlaşmış ve bu konularda yargılara varabilen kişilerin sayısı azdır. Şu halde «yapışkan» enflâsyonla mücadele etme işine, gerekli nitelikte kişilerin yeterli sayıda olmadığını söyliyerek başlıyoruz. Tabiatıyla, hizmet içi eğitim ile bu iş başarılabilir. Politika tavsiyelerinde bulunmak, kararlar almak gereği ve bunlardan sorumlu olmak zihnin yeteneklerinin gelişmesine yol açmaktadır.

Her ülkenin vergileri ve geçmişi ile ilgili diğer bilgiler, toplum ve ekonominin mümkün olan en ayrıntılı biçimdeki analizleri ve çeşitli bölüm ile faaliyetlerin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini de göstermek üzere, bunların bir sentezini içermelidir. Bu, her ülkenin kendi enflâsyonu, bu enflâsyonun gücü ve alanı konusunda bilgi sahibi olmak için iyi bir temel hazırlıyacaktır. Bu amaçla, çoğu burada anlatılan belirtilere dayanan enflâsyonist bekleyişlerle ilgili eğilimler ya da istatistik bir indeks, meydana getirebilir.

Bu analizleri yaparken, büyük ölçüde sadeleştirilmiş bir soyutlamanın tam bir analizi yerine, gerçeğe biraz daha yakın fakat daha kaba bir analiz daha yararlı olacaktır. Sorunları önemli yönleriyle görmek ve aralarındaki ilişkileri anlamaya çalışmakla, her ne kadar kaçınılmaz olarak eksiklikler mevcut olacaksa da, bararıya ulaşma şansı daha fazla artırılmış olacaktır. «Yapışkan» enflâsyonu ortadan kaldıracak politikalar bu anlamda gerçekli ve gerçeğin karmaşıklıkları ile ilgili olmak zorundadır.

İhtiyatlı bulunulması gereken bir noktada, bu sorunlarla mücadele etme gereğinin, tam hatta tatminkâr ölçülerde bilgi ve bunları kullanma yeteneğinin elde edilmesini beklemeye tahammül olmadığıdır.

Elde mevcut bilgilerin ve görüşlerin en iyileri ile harekete geçmeli, esnek davranılabileceği bilinmeli ve daha iyi bilgiler elde edildikçe ve değişen koşullar karşısında, önceki bilgilerin yanlış olabilmesi ya da politika değişiklikleri olgularına karşı hazır bulunulmalıdır.

(2) Sorun Alanlarının ve Önceliklerin Belirlenmesi

Birinci kısımdakinin hemen arkasından, büyük sos-

yal, siyasal ve ekonomik sorun alanlarını belirleme ve gelecekte savaşmaya hazırlandığımız bu sorunlar için fikir birliğine varmak için kamuoyu tartışması şeklinde bir süreç için zemini hazırlama faaliyetleri gelmektedir. Çoğu ülkelerde, sorun alanları başka amaçlar için zaten belirlenmiş durumdadır. Elde edilen bilgi işe yarar olmalıdır. Önceliklerin seçilmesi ve uygulanması, teknik analizlerden ve diğer teknik girdilerden büyük ölçüde yararlanabilir. Fakat kamu oyuna mal olmuş ve siyasal bakımdan ilgilenilmiş konular teknik hususlar olarak sayılmamalıdır.

(3) Öncelikler Arasında Tercih

Ortaya çıkan ulusal öncelikler arasında tercih yapılması gereği üzerinde o kadar çok durulmuştur ki önemine rağmen, bir politika olgusu olarak kamu oyunun ilgisini kaybetme derecesine gelmiştir. Tabiatıyla, çoğu kez tercihler, kısa vadeli siyasal çıkar sağlamaya dönük olarak yapılmak durumundadır. Yapılan iş, son derece yanlış olsa bile tanım gereği en iyi çözüm yolu olmaktadır. Ulusal öncelikler hakkında önceden yapılan plânlama çalışmaları ve düşünceler, sık sık ortaya çıkan bunların siyasal yönden geçerli olması zorunluluğundan kurtulamamakta ve çoğu kez de, uzun vadeli çıkarlar bakımından bunların «yanlış» olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, maliyeti yüksek hatalar yapma adedini asgariye indirmek mümkündür. Bu iş, «yapışkan» enflâsyon sorununa tamamen stratejik bir yaklaşımla yaklaşmakla mümkün olabilir.

Böyle bir stratejiyi geliştirmenin çeşitli yolları vardır. Bizim ülkelerle ilgili kendi deneylerimiz, «yapışkan» enflâsyonun temel nedenlerinin ortadan kaldırılması

aşamasına ulaşılmasının, sorunun, toplumdaki «darboğazlardan» birisi olarak görülmesi ile büyük ölçüde kolaylaşacağıdır. Bu «darboğazlar», toplumu ve ekonomisini arzulanan davranış kalıplarına ulaşmaktan alıkoyan koşullardır.

Bu arzu edilen davranış kalıpları toplumun hedeflerini yansıtmaktadır. Bu hedefler tartışmalı olabilir, fakat belli bir zaman içinde hangisinin geçerli olduğu anlaşılabilir. Örneğin, bugün Amerika Birleşik Devletlerinde, işsizliğin düşük oranda ve kısa süreli olması ya da hastalık dönemlerindeki temel ihtiyaçların sağlanması konusunda olduğu gibi, kazanca bırakılmaksızın asgari tüketim standartlarının konması da başka bir örnektir. Kökenleri ve renkleri farklı azınlık grupları - ve kadınlar - için iktisadi ve sosyal fırsat eşitliğinin sağlanması ile birlikte, gelir dağılımı da daha eşit hale getirilmelidir. Kırsal koşulların büyük ölçüde geliştirilmesi gerekmektedir. Çevre koşulları da ıslaha muhtaçdır. Ve daha bunlara benzer türlü sorunlar vardır. Bunların tatbiki konusunda büyük anlaşmazlıklar ve tartışmalar vardır, fakat hedefler büyük ölçüde bellidir. Diğer ülkelerde de benzer biçimde fikir birliğine varılmış konular vardır.

Bu hedeflere ulaşılmasında, daha ileri aşamalara geçilmesini hemen hemen imkansız hale getirdiği için özellikle önemli olan özel güçlükler ortaya çıkmaktadır. İşsizlik alanında, (işsizlerin, boş kadroların gerektirdiği niteliklere sahip olmamaları nedenile) daha fazla kişinin işe konulmadığı düzeye varılmış olabilir. Gelir dağılımında, vergileme düzenindeki temel değişikliklere direnç ile birlikte vergi oranlarında artırma yapılmasına karşı da direnç olabilir. Hayat standardının artırılması konusunda, tüketim eğiliminde ifadesini bulan değerler sisteminin kabulü ya da diğer harcamalar büyük

ölçüde azaltılmadıkça, geniş ölçüde ek kamu harcaması yapılmasının olanaksızlığı sorunu ortaya çıkabilir. Büyüme konusunda, daha fazla tasarruf yapılması ile yatırım için daha fazla sermaye ithali ve mevcut kaynakların daha iyi yönetilmesi gereği söz konusu olabilir. Aile plânlamasında, dini tutumlar ve sağlık tesirlerinin yeterince mevcut olmamasının birlikte bulunması ve bunların benzer sorunlar bulunabilir. Tecrübeler, daha fazla ilerleme yapabilmek için kırılması gereken «kritik» darboğazların belirlenmesi ve analizinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Aynı anda uğraşabilecek olandan daha fazla sayıda sorun ortada olduğu için, önceliklerin tayin edilmesi (farklı olanlarda ne kadar işin, hangi sırayla ve hangi araçlarla yapılacağı) gerekmektedir. Bu «darboğazların kırılması» yaklaşımında, çoğu kez mümkün olmamakla birlikte, sosyal ve siyasal bakımlardan kabul edilebilen öncelik sırası, gerçekte de (sarfedilen çabalara karşılık en iyi sonuçları veren) en etkin süreçler dizisi ise durum tabiatıyla memnuniyet vericidir. Bazı ülkelerde, bir ekonomik ve sosyal öncelikler sıralaması yapılıp yapılamıyacağı bile şüpheli olmaktadır. Bazı hallerde, kamu oyu, genellikle olayına özgü olarak alınan Hükûmet tedbirlerinin sonuçlarının alınmasını beklemek zorunda kalmaktadır. Örneğin, köy kalkınması ile ilgili yeni bir modelin tatbiki veya endüstrideki sızıntıları ya da petrol gibi çevre kirlenmesine neden olan bazı faktörlerin kontrol edilmesi yahut da ırk ayrımına son verilmesinde aşamalar geçildikçe kamu oyunun ilgisi artmaktadır. Her ne kadar mantık aksini gerektiriyorsa da, ulusal öncelikler konusundaki tartışma aşamalardan önce olacak yerde, tatbikat başladıktan sonra gelişmektedir çoğu kez.

Fakat Hükûmetler politikalarını ve davranışlarını, değerler sistemi yanında, «fizibilite» esaslarına uygun olarak seçmek zorundadırlar. Gerçekte ise, öncelikleri kendileri tesbit etmekte ve uygulamaktadırlar. Çabalarını, «saldırıya geçmeye uygun» buldukları sosyal ve ekonomik hastalıklara yöneltebilmektedirler. Eğer seçimlerini çok kötü yapacak olurlarsa, mevcut olmayışları çağdaş seçmen kitlelerini kaybedebilirler.

Zaman geçtikçe siyasal süreç bu önceliklerin nasıl uygulanacağı konusu ile ilgilenir hale gelmektedir. «Tereyağı mı, top mu üretileceği» sorunları her zaman önemli konular olmaktadır. Çağdaş Hükûmetler yeni ekonomik ve sosyal sorumluluklar uygulamakta «Herkül» metodları denemeye kalktıkça, bu tür sorunlar giderek önem kazanmakta ve sakıca da artmaktadır.

(4) Önceliklerin Uygulamaya Konulması

Toplu Bir Strateji Gereği

Tartışmalar, toplumların temel sorunları ile uğraşmak ve geleceği güven altına almak için toplu bir strateji aramaya da yönelmelidir. Bu stratejiler gerçekçi olarak tesbit edilebiir. Bunar bazı grupları incitmekten kaçınan ya da yavan sözere dou omamaıdır. Şüphesiz büyük öçüde tartışmalı olacaktır. Önceliklerin ve bunları uyguluyacak araçların seçilmesi, fiyatı yüksek siyasal ve sosyal sorunları içermektedir. «Yatırımlar» gibi ayrıntıları objektif kriterlere göre seçilmiş olabilse de, subjektif değer yargılarından uzak olamazlar. Ayrıntılar, herhangi bir stratejinin başarıya ulaşması için muhakkak ki çok önemlidir. Ancak daha önce tercihlerin yapılmış olması gereklidir. Siyasal sürecin görevi,

bu tercihleri ortaya koymaktır, halkın bunlar arasında seçim yapmasına olanak vermektir. Böylece de uygulama içi ngerekli kamu desteği sağlanabilir, ya da gerekli olduğunda yeni kurumların meydana gelmesine veya mevcut olanların yeni duruma adapte olmasına yardımcı olunmuş olur.

Ulusal Plânlaına ve Proğlanılama

Çoğu ülkeler çeşitli biçimlerde bu stratejilerin formüle edilmesi ve uygulanması için, ulusal planlama veya programlama metodlarını denemişlerdir. Çağdaş planlı ekonomilerde özellikle Sovyetler Birliği'nde bunu nönemli örnekleri görülebilir. Sovyetler, ekonominin tüm kesimlerindeki üretimde, ticarette, finansmanda olduğu gibi tüketimi de «emredici» bir biçimde düzenlenmektedirler. «Beş Yıllık Plan» ları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Hindistan gibi ekonomileri «arma» olan («karma» diyoruz çünkü ekonominin büyük kısmının mülkiyeti özel ellerdedir ve piyasa - fiyat düzeni önemini korumaktadır) ülkeler de dahil olmak üzere çeşitli ülkeler için ilk örnekler olmuştur. Planlama giderek artmıştır. Fransa ,bazı İskandinav ülkeleri ve Hollanda ekonominin tümünü kapsayan planlara sahiptirler; ancak ekoonmik faaliyetlerin çoğu çeşitli ölçülerde özel sektörün elinde kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri İktisadi Danışmanlar Konseyi tarafından hazırlanan programlar ise, esas itibarile, ekonominin nasıl seyrettiğini göstermek ve Başkan, Kongre ve kamu oyunun incelemesine sunulacak politika tavsiyelerini yapmak üzere, büyük ekoonmik olayları bir araya getirmektedir. İngiliz'lerin Beyaz Kitapları ve Japon'ların ulusal planları da benzer görevleri yapmaktadırlar. Ço-

ğu ülkeler, devlet tarafından üslenilen faaliyetler ve Devletçe kontrol edilen faaliyetler konularında değişen oranlar getiren çeşitli türde planlara sahiptirler. Devletçesahip olunan şirketlerin alanı büyük ölçüde genişlemiş bulunmaktadır. Bunlar, elektrik ve şehiriçi ulaşımının ötesinde, demiryolları, havayolları ve hava alanları ve hatta bazı ülkelerde dokuma ve çelik endüstrisi gibi alanlara kadar uzanmaktadır. Hiçbir zaman bu kadar farklı sosyo-ekonomik deneme bir arada yürümemektedir. Bu nedenle de, sınırlı deneylere dayanan, politika tesbitine ilişkin genellemeler de yanlış olma eğilimindedir.

Ulusal ekonomi yönetimine bu yaklaşımlar, çoğu kez ulusal, bölgesel ya da mahalli ekonomi düzeylerinde, belli sayıda yılı içine alan —bu konuda beş rakamı pek rağbettedir— kapsamlı planlar şeklinde ifadesiin bulmaktadır. Bu planlar, üzerinde anlaşmaya varılan hedefleri, bu hedeflere ulaşmak için üretiic kaynakların nasıl tahsis edileceklerini ve bunlar için gerekli politika ve düzenlemeleri tesbit etmektedir. Ayrıntılar, planların «ciltler» halinde düzenlenmesini gerektirecek ölçüde fazla olabilir. Hedefler siyasal liderler tarafından ortaya konmaktadır. Bu kişiler, aslında öncelikler arasında yapılan tercihler demek olan bu plan hedeflerini belirlemekte ve bunların idaresinden sorumlu olmaktadırlar. «Plancılar» ise, kaynakların tahsisi, tesbit edilen hedeflerin elde edilmesi için elde bulunan alternatifler arasından «uygun» politika ve araçları seçme konularında daha ziyade teknik görev yapar görünmektedirler.

Bu tür planlama ancak sınırlı ölçüde başarıya ulaşmakta, çoğu kez başarısızlığa uğramaktadır. Çoğunlukla, ortaya konan hedefler sosyal gerçeklere uymamakta ve ölü doğmuş bulunmaktadır.

Bütün ekonominin —mahalli, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerdeki— binlerce parçasını bütün bir plan içerisinde gerçekçi olarak bir araya getirmekte başarıya ulaşılmaması çeşitli nedenlere bağlı bulunmaktadır. Resmen ilan edilen iç tutarlılık, çoğu kez, kesin rakamlar elde edilemediği ya da «uymadığı» için, «gerekli» rakamlar «kotarılarak» gerçek dışı yollardan sağlanmaktadır. Daha önemlisi ulusal düzeydeki plânlama, toplumun bütün görünümleriin içermekte olsa bile, «uzmanların yapacağı iş» olarak görülmektedir. Oysa çoğunlukla, tasarrufların mevcudiyeti ve kullanımı ve «yapışkan» enflâsyonun etkileri gibi parasal olguları tahrif etme eğilimi göstererek ekonomi ilmi ya da deneylerini bile içermektedir. Siyasal liderler, çokluk, özellikle uzmanlar tarafından ortaya konan rakamlardan aşırı biçimde etkilenme eğilimindedir. Rakamların hatalarının sorumluluğu, hesabı yapanındır. Bununla birlikte, siyasal liderler, plânı uygulamak iiçn kullanılan yolların, sosyal, siyasa lve idari yönden gerçekçi görünüp görünmediğini dikkatle gözden geçirebilmelidirler. Plânı uygulamak için toplumda yapılması gerekli değişikliklerin uygun olup olmadığını muhakeme edebilmelidirler. Ancak, uygulamada ne siyasal liderler ve ne de ekonomik danışmanları bu tür yargılara varmak için gerekli ayrıntıları plânlara koyamamaktadırlar. Çoğunlukla, bir plânı gerçekçi yapmak ve uygulamasını görmektense, uygulanamıyacağını bile bile plânı kabul etmek daah kolay olmaktadır. Aksini yapmak, siyasal liderlerin —pek de arzu etmedikleri biçimde— plânlama sürecine ve uygulaamya doğrudan doğruya girmelerini gerektirmektedir.

Şu halde, temel ekonomik ve sosyal hastalıklarla savaşmak için gerekli ulusal stratejinin, plânlama tekniklerini şimdiye kadar olduğu gibi büyük ölçüde kul-

lanılması üzerinde durmadığı açıktır. Gittikçe artan sayıda ulusal plânlama uzmanı, kökten değişik yaklaşımlar aramaktadırlar. «Yapışkan »enflâsyonla, ancak bu olayın ortadan kaldırılması temel sosyal ihtiyaçların karşılanması çabasının bir kısmı olduğu zaman başarı ile mücadele edilebilir. Şu halde, bu amaçla yapılacak strateji plânlaması, yalnızca işsizliği (her türden) değil, aile plânlaması, çevre sağlığı, ham madde kaynaklarının korunması, sağlık, eğtiim, barınak sağlanması, uyuşturucu maddeler, suçluluk, problemli çocuklar, şehirlerin bozulması gibi konuları da içermelidir. Bütün bu sorunlar birlikte görüldüğü zaman, bölgesel ve mahalli koşullardan plâncılar yönünden gelen tüm «tepeden» plânlama yaklaşımı daha ziyade büyüyen bir sorun haline gelecektir.

Sosyal sorunların plânlanması, önce temel sorunların tanımlanmasını gerektirmektedir. Bunlar ise en iyi biçimde kaynağında anlaşılabilir. Ancak bundan sonra, bu sorunları ele almak için elde mevcut ve uygulaması olanak dahilinde bulunan çözüm yollarını seçmek makul olabilir. Sorunları ve uygun hal çarelerini tanımladıktan sonra, bunların ne dereceye kadar yapılabileceği tartışılabilir ve buradan da uygun hedefler tesbiti mümkün olabilir. Bu yaklaşım, tüm bilgilerimiiz kullanma olanağı vermekte ve çeşitli bilgi alanlarında kullanılan teknikleri içermektedir.

) Bu tür plânlar, bir yandan halkın, kendi özel organizasyonları ya da her düzeydeki siyasal ve sosyal liderleri tarafından ifade edilen ihtiyaçlarını ve öte yandan da politikalar ile programlar yoluyla neyin arzulanır ve imkân dahilinde olduğu yolundaki yargılarını yansıtmadığı takdirde meydana getirilemezler. Siyasal ve sosyal anlamda, çoğu kez, budalaca, eksik, tutarsız ya da kesinlikten uzak olabilirler, fakat «gerçekçi» olma nite-

likleri açısından, hayati önemde, yaşama şansı olan, gözle görülebilir cinsten olmalı, masa gözleri ya da raflarda dursun diye yapılmamalıdır. Bu süreçten toplumsal ihtiyaçlarla ilgilenme stratejisi elde edilebilir.

Her grup ya da siyasal lider, mevcut cevaplarla işe başlamaktadır. Ulusal hükümetin bütün görüşlerini ortaya koyması gerekir. Bölgesel ve mahalli otoritelerin de görüşlerini açıklamaları beklenir. Hükûmetin her kademesi, özel kuruluşlarla ve kişilerle temas halinde olmalıdır. Hükûmet kararları, gerçeğe uygun biçimde bu temasın devam devam ettiğiin yansıtmalı ve bunun için de sağlam ve olaylara uygun olma eğiliminde bulunmalıdır. Süreç, halihazırda neler olup bittiğini gösteriyor gibi görünebilmekte ve aslında büyük ölçüde de farklı olabilmektedir. Kamu kesimi bu sürece katılabilmeli ve en önemlisi söz verdiği hususları gerçekleştirebilmelidir. Sosyal ve ekonomik sorunlarla aynı anda baş edilebildiği sürece ve analiz metodlarımız geliştikçe, hedefler ile elde mevcut araçları birbirleri ile ilgilendirme konusunda daha çok şeyler öğrendikçe, süreç giderek daha düzenli ve daha etkin hale gelecektir.

(5) Hedeflere Ulaşma Yolları ve Kurumlar

Ulusal siyasal liderlik ve bu stratejiye varma ve uygulama konusunda işbirliği konuları, hükûmet kademelerinin yapısında, süreçlerde değişiklik yapma veya muhtemelen yeni kurumları meydaan getirme zaruretini ortaya çıkarabilir. En önemli konu, özel kişiler ile bu kurumlar arasındaki ilişkiler olacaktır. Çoğulcu bir toplumda, işin içine sokulabilecek çoğu kurumlar önceden mevcut bulunmaktadır ve daha başkaları da meydaan getirilebilir. Devlet otoritesi ve kontrolüne

karşı, kişisel insiyatif ve kişisel özgürlüğün nisbi yerinin nerede ve nasıl olacağı sorunu, temel sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etme, nasıl bir yol tutulması gerektiği yolundaki hiç bitmeyen tartışmanın bir kısmını meydaan getirecektir. Her ülke kendi cevabını kendisi hazırlıyacak ve zaman içinde devamlı olarak değiştirecektir. Tam istihdam hedeflerinin sağlanması konusunda gördüğümüz gibi, en önemli öge, en önemli ulusal hedef olarak, enflâsyonist bekleyişlerin ortadan kaldırılması konusunun geniş ölçüde kabul edilmesidir. Bunun kabulünden sonra, özel kuruluşlarla kamu kuruluşları, bunun nasıl başarılacağı ya da ilerlemesine engel olunacağı konusunda devamlı olarak uyanık bulunacaklardır.

Bu arada Hükûmet düzeni buna adapte olmuş vaziyette ve gündelik politika ile sıkı sıkıya ilişkileri düzenlemelidir. Bu işi, plânlama örgütlerine, ekonomik danışmanlar konseyine ya da mevcut öteki kuruluşlara benzer örgütlere verebilir. Mamafih, bu işi yapacak kurum ihtiyaçlara ve uygulamalara göre şekillendirilmelidir. Mekanizma siyasal sürece organik olarak sağlanmalıdır. İdareci değildir; ancak, yalnızca uyarıda bulunmak ya da tavsiyeler yapmakla da kalmamalıdır. Özel konsey şeklinde de kurulabilir. Mevcut özel kuruluşlaar büyük ölçüde dayalı bulunabilir. Fakat hedefi, ulusal, bölgesel ve mahalli siyasal liderleri, ürkütücü derecede güç ve son derece önemli yeni sosyal ve ekonomik görevlerini yönetmeye yetenekli hale getirmek olmalıdır. Tecrübe ve ters davranışlar kaçınılmaz olacaktır ama, bunun anlamı açıklanan strateji yaklaşımının başarısızlığı demek değildir. Düşünülen düzen, elde mevcut kamu kurumları kadar, özel kurumları da kullanarak sorunu çözmeyi ve bürokratik gücün oluşma olasılığını asgariye indirmeyi de kapsamına almaktadır.

22

ÖNCELİKLERİN SIRAYA KONMASI

«Yapışkan» Enflâsyonu Yoketmek İçin Seçici «Talep» Yönetimi

Harekete geçmek için yukarıda anlattığımız geçmişe bakarak, «yapışkan» enflâsyonun bertaraf edilmesi için önceliklerin sıralanması işinin ekonomik yönlerini gözden geçirebiliriz. Yapılması gerekli olan şey, enflâsyonun üstesinden gelmek ve enflâsyoncu bekleyişleri ortadan kaldırmak için hazırlanacak seçici «talep» yönetimi kuralları grubunun teşkil edilmesidir.

Herhangi bir öncelik tesbiti işine bakılmadan önce, «yapışkan» enflâsyon sona erdirmek suretiyle enflâsyonist bekleyişlerin ortadan kaldırılmasına karar verilmesi gerekir. Görüldüğü gibi, bu hedefe yaklaşım bir dizi hareket ile mümkün olabilmektedir : enflâsyonun sosyal ve ekonomik nedenlerinin tanımlanması, hangi değişmelerin arzulanmakta olduğuna karar verilmesi ve koşulların elverdiği oranda bunlarla mücadele edilmesi için harekete geçilmesi. Esas güçlük, başarıya ulaşmanın yıllarca süren ciddi bir çabayı gerektirmesi ve dolasıyla da yapılacak işlerin, hükûmet kadrolarının değişmesi ile kesinti ve değişikliğe uğramıyacak nitelikte ol-

ması zorunluğundan ileri gelmektedir. Bu anlamda, «yapışakn» enflâsyonun ortadan kaldırılmasının sağlanması partiler dışı bir çabayı gerektirmektedir. Hiç olmazsa, «tam istihdam» taahhütlerinde olduğu ölçüde partiler dışı olması zorunluğu vardır.

Talep yönetiminin en önemli ögesi, kaynakların «sınırlı» olduğunun kabul edilmesidir. Bu kaynaklar, mal ve hizmetleri üretecek sınırlı kapasite olarak tanımlanabilir. Kapasite ancak, yeni yatırımlar, yeni madenler ve petrol alanları, işgücüne yeni ilaveler, işgücünün daha vasıflı hale getirilmesi gibi bazı ekonomik faaliyetlerle artırılabilir. Kaynaklar, ayrıca, ekonomik sürecin sonucunda ortaya çıkan mal ve hizmetlerin «sınırlı» miktardaki akımları olarak da düşünülebilir. Talep yönetimi, gelecekteki üretim kapasitesini artırmak üzere kaynakların artırılmasını, mevcut kapasiteden mümkün olan en büyük mal ve hizmet akımının sağlanması ve bu mal ve hizmetlerin belli ölçüde dengeli olarak dağıtılmasını hedef olarak almalıdır. Bu hedeflere, enflâsyona sebep olmaksızın ulaşılabilir. Enflâsyonun bulunmadığı koşullarda, bunları yapmak o kadar güç değildir. Bununla birlikte, enflâsyonu sona erdirmek üzere hazırlanan talep yönetimi, çoğu ülkelerde, öncelikle enflasyonist bekleyişleri ortadan kaldırmak gibi son derece güç, kritik bir aşamadan geçmek zorundadır. Buradaki görüşler, özellikle bu soruna dönük olarak hazırlanmıştır. Talebin yönetiminde «seçim yapmanın» önemi üzerinde durmaktadır.

Mal ve hizmet akımları, tüketim ve yatırım yapmakta kullanılmaktadır. Devlet ve diğer kamu kuruluşları, eğitim, kamu elindeki ulaştırma işleri, elektrik ve su gibi bazı alanlarda tüketim olanakları sağlarlar. Özel teşebbüsler ise, gıda, giyim, otomobil ve çelik eşya v.s. gi-

bi tüketim maddelerinin büyük kısmını meydana getirirler. Bu tüketim mal ve hizmetlerin üretme kapasitesini sürdürebilmek için, hem kamu sektörü ve hem de özel sektör yatırım faaliyetlerinde bulunurlar. Şu halde, talep yönetimi, hem özel kesimin ve hem de kamu kesiminin her türlü tüketim ve yatırım faaliyetleri ile meşgul olmak zorundadır. Yani hem piyasa düzeninin ve hem de her düzeydeki Devlet faaliyetlerinin işleyişi hakkında fikir sahibi olunması gerekmektedir. Elde mevcut olanlardan fazla mal ve hizmetin ekonomi içinde dağıtımının yapılacağı inancını vermemeleridir. Mevcut tüketimi karşılayacak kamu yatırımları ile özel kesim yatırımlarını reddederken, gelecek için üretim kapasitesi sağlamakta olduğu iddiasında bulunamaz. Bu konu şüphesiz açıktır ama bazan toplumlar bu hususları unutmuş gibi davranabilmektedirler.

Öncelikler

Talebe oranla eldekilerin az bulunduğu şeklindeki temel görüşten hareket edersek, açık seçik bir öncelikler dizisinin meydana getirilmesi gereği ortaya çıkar. Önceki, Devlet, ulusal kaynakları, üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirecek biçimde tahsis etmeli ve bu kararı verirken gerçekçi olmalıdır. Her şeyden önce, önceden yerine getireceğini ilan ettiği taahhütlerini karşılamakta başarılı olması lazım gelmektedir. İkinci olarak, bazı önemli, ek kamusal gerekleri yerine getirmelidir. Örneğin, mülki görevler, özel kesimin risk alamıyacağını düşündüğü alanlarda temel ve uygulamalı araştırma, borçların geriye ödenmesi gibi belli zorunlulukların yerine getirilmesi ve muhtemelen savunme gerekleri. Üçüncü olarak, zaruri olan verimli yatırımları

teşvik etmelidir. Dördüncü olarak, geriye kalan kaynakların hem özel kesim ve hem de kamu kesimi tüketimine tahsisine karar verebilir. Bu kararlar, esas itibariyle, gelişmiş ülkeler bakımından tüketim ve diğer kaynak tahsisleri arasında, az gelişmiş ülkeler bakımından ise yatırım ve diğer tahsisler arasında yapılması gereken tercihler olarak düşünülebilir. Şimdi, bu öncelikleri sırasıyla daha yakından inceliyelim.

Birinci Öncelik : Devletin Taahhütleri

Devletin kendi sorumlulukları olarak kabul ettiği sosyal - ekonomik ihtiyaçları belirlendikten sonra, ülke kaynaklarından ne kadarının bunları karşılamaya tahsis edileceğini de belirlemesi gerekmektedir. Halen, bu tahsislerin çoğunlukla bütçelerde yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, eğitim ya da konut yapımı veya sağlık harcamaları için ödenek ayrılması gibi. Çoğunlukla, daha yüksek öncelikli kamu harcamalarını yapabilmek için, azaltılabilecek ya da tamamen kaldırılabilecek kamu harcaması pek bulunamaz. Toplam üretimin kullanılışında özel tüketimin payı büyük olduğu için, esas itibariyle, gelişmiş ülkelerdeki tercihin, bu kamu harcamalarının tamamının yapılması ile tüm özel tüketim alanı arasında yapılması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde de, tüketim gene oran olarak büyüktür. Ancak, geniş ölçüdeki fukaralık nedeniyle, toplam üretimin artacağı varsayımı altında bile, baskı altına alınacak pek az miktar vardır. Bunun için de az gelişmiş ülkelerde tercih, yüksek öncelikli kamu yatırımları ile diğer yatırımlar arasında yapılmaktadır. Eğer bu amaçlarla yapılacak kamu yatırımları, az gelişmiş ülkelerdeki özel tüketim veya yatırımın bunları karşılanabilmesine yete-

cek kadar baskı altına alınması ile yapılmayacak ya da özel kesimin bu denli baskı altına alınmamasını gerektirecek derecede büyükse, Hükûmetin bunları yeniden gözden geçirmesi gerekir. Devlet, kabul edilmiş tüm sorumlulukları yerine getirmek için gereken her şeyi yapmak zorundadır. Bu iş, bazı Devlet sorumluluklarının sona erdirilmesi sonucunu verebilir. Bir sorumluluğun alınması ve sonradan yerine getirilememesi daha fazla tercih edilir. Bu türden başarısızlık örnekleri her yerde görebilmektedir. Fıkaralığın ortadan kaldırılması proğramları, toplu konutlar, sağlık yardımları, yaşlıların desteklenmesi, çocuk bakımı gibi. Yüksek öncelikli Devlet sorumluluklarının ya yerine getirilmesi ya da Devletin sorumluluk alanından çıkarılması gerekir. Bu sorumlulukları karşılamak demek, bunları diğer gereklerin arkasında sıraya koymak demek değildir. Bunların birinci sırada olmaları gerekir. Karar verme sürecinde bulunanların hepsi, Bu Devlet sorumluluklarını kabul ederlerken, bunların yerine getirilmesinden kaçınılmıyacağını bilmelidirler. Bunun dışında hareket edildiğinde, Hükûmetlerin son derece muhtaç bulundukları halkın güvenine yeniden elde edebilmeleri umudu olamaz.

İkinci Öncelik : Diğer Kamu Gerekleri

Ekonominin tüm kaynaklarını tahsis ederken, yukarıdaki, «öncelikli» harcamaları öncelikle dikkate alan Devlet, bundan sonra kendi ek ihtiyaçlarını dikkate alabilir. Tekrar edecek olursak, Devlet, bu harcamalar için tahsis edeceği kaynak tutarı ne olursa olsun, esas itibariyle, gelişmiş ülkelerde tüketimden ve az gelişmiş ülkelerde ise yatırımdan kısılmak suretiyle, karşılanacağını dikkate alarak konuya yaklaşacaktır.

Devletin ihtiyaçları, çağdaş Devletin sorumluluklarını yerine getirebilecek özellikte birinci sınıf bir mülki yönetim kurulması gerektiği ve bunun yalnızca ulusal düzeyde değil, eyalet ya da bölgesel veya mahalli düzeylerde de aynı etkinliği taşıması lazım geldiği varsayımı ile hesaplanmalıdır. Yüksek öncelikli kamu harcamaları, ayrıca özel sektörün iş yapması umulamıyacak alanlarda gerekli temel ve uygulamaları araştırma ve geliştirmeler için gerekli fonları da kapsamalıdır. Bunun yanında borç ödemeleri gibi önceden belirlenmiş zorlukları yerine getirmelidir. Bazı kesimlerde Devlet memurlarının sayısının çok fazla olması gibi bazı harcamaların bütçe içindeki yeri, bütçe açıkları, para arzındaki artışlar üzerindeki etkileri açıklarından olduğu kadar, - bu memurları görevde tutmak ya da bunlara başka gelir sağlama - şeklinde yapılması gereken tercihlerle birlikte açıkça ortaya konmalıdır. Hükûmetler siyasal ya da insanî nedenlerle aşırı sayıdaki memuru görevde tutabilirler, ancak bunun topluma olan maliyeti bu halde daha açık olarak görülmüş olur.

Savunma Harcamaları : Saydığımız ilk iki aşamayı geçen Devlet, toplam üretimin önemli bir parçasının kullanım alanını belirleme işine geçebilir. Bu iş çoğu ülkelerde, en yüksek önceliklere sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte gene çok sayıda ülkede, büyük savunma harcamaları yapılıp yapılmaması sorunları da vardır. Sorun, iç ve dış siyasal yargıları ve kişisel değerler sistemini de kapsamaktadır. Ancak, askeri harcamaların ne kadar olacağı üzerinde ne yolda anlaşmaya varılmış olursa olsun, bu harcamalara otomatik olarak, çok yüksek bir öncelik verilmektedir. Savunma harcamalarının, diğer yüksek öncelikli harcamalar aleyhine gelişmediği hususu o kadar açık değildir. Bunlar az gelişmiş ülkelerde genel tüketimden, gelişmiş ülkelerde ya-

tırımdan ayrılan paylar olarak düşünülebilir ve düşünülmelidir de. Bu konu, savunma harcamalarının çok fazla olduğu, düşük gelirli ülkeler bakımından özellikle önem taşımaktadır.

Üçüncü Öncelik : Yatırım

Hükûmetler için bundan sonraki adım, geriye kalan yatırım ve tüketim faaliyetleri için, elde kalan ulusal gelirin tahsisinin yapılmasıdır. Bu gerideki grupta bulunan tüketim ve yatırım faaliyetleri hem özel ve hem de kamu faaliyetlerini içine almaktadır. Bu kısım gelişmiş ülkelerde, yatırım ve tüketimin alt gruplara ayrılmasına fırsat verecek kadar büyük meblağa ulaşabilmektedir.

Şu halde, öncelikler listesinin üçüncü sırasını gerekli yatırımlar almaktadır. Tabiatıyla, özel yatırımlar ile kamu yatırımlarının ağırlıkları ve bileşimi ülkeden ülkeye ve zaman içinde değişecektir. Ne için ne kadar gerekli olduğu konusundaki yargılar, bir ulusal strateji geliştirilmesi süreci demeye gelmektedir. Bunlar Hükûmet ile özel sektör arasındaki karşılıklı ilişkileri ansıtmaktadır. Başka ifadelerle tekrarlıyacak olursak, esas tercih bu yatırımlar ile önceden söylediğimiz yüksek öncelikli kamu harcamaları yapıldıktan sonra tüketim için geriye kalmış bulunan miktar arasında yapılacaktır. Üretken yatırımlar ile tüketimin - kaynaklar sınırlı olduğu için - birisine ilave yapıldığında diğerinden azaltma yapmak gerekebilir. Böyle durumlarda üretken yatırımlar, genellikle ülkenin sınırlı kaynaklarından daha fazla tahsise layık, yüksek öncelikli harcamalar olarak mütalaa edilirler.

Az gelişmiş ülkelerde ise, acı verici bir ikilim ortaya çıkmaktadır. Üretken yatırımlar düşük üretim ve prodüktivitenin artırılması için gerekli elemandır. Öte yandan, verimlilik ve üretim artışları, sosyal ve ekonomik sorunları çözebilecek gelişmelerdir. Çoğu kez üretim düzeyinin düşük olması, büyük ölçüde fakirlik ve bundan dolayı da tasarrufların, hem mutlak anlamda ve hem de ekonomik toplam üretimine oranla düşük olması anlamına gelmektedir. Hükûmetlerin yüksek öncelikli harcamalarına kaynak ayrıldıktan sonra, gerek kamu kesiminin ve gereksa özel kesimin verimli yatırımları için geriye pek az bir miktar kalmaktadır. Neticede, gerekli tüketim düzeyinin, yatırım ve gelecekteki üretim düzeyi üzerindeki etkilerine bakılmaksızın, tatmin edilmesi gerekmektedir sık sık. Bu ise, düşük gelirli ülkelerde, mevcut kaynakların iyi idare edilmesini önemli bir sorun haline koymaktadır. Geniş ölçüde yaygın bulunan fakirlik, zarureti üretken yatırımın miktarının, az gelişmiş ülkelerin kaynaklarından bakiye kalan miktarla sınırlı olması sonucunu vermektedir. Bu olgu, özel yabancı sermaye ithali ve kamu kesiminin aldığı kalkınma yardımları yoluyla mevcut kaynakların artırılmasının, fakir ülkeler için neden bu denli önemli olduğunu açıklamaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki yüksek üretim düzeyi ve gelirler nedenile, Hükûmetin yüksek öncelikli kamu harcamalarını yapması için yatırımlardan fedakarlık yapmasına gerek yoktur. Bu anlamda, tüketim, az gelişmiş ülkelerdeki yatırımın durumunda olduğu gibi, ülke kaynaklarından bakiye miktar olarak mütalaa edilebilir.

«Tüketicilik»ten Tüketime : Yukarıda saydığımız öncelikle konulara gerekli kaynak tahsislerinin yapılmasına karar verildikten sonra, gelişmiş bir ülke gözönünde tutulduğunda geriye kalan miktar, tüketim için mal ve hizmet sağlıyacak üretim kapasitesi olmaktadır. Tüketim ile ilgilenmekle, ekonominin en büyük bölümü ile ilgilenmiş olmaktayız. Bu miktar daima ekonominin yüzde ellisinden çok fazladır, bazan yüzde seksen ya da doksana yakın olabilmektedir. Çağdaş endüstri toplumlarının, yerine getirilmesini kabul ettikleri toplumsal sorunluklar için gerekli kaynakları bulmak izere halen tüketimde kullanılan kaynaklardan kısıntı yapılıp yapılmıyacağını yakından araştırmaları gereken ekonomik kesim bu sektördür.

Temel fikir, günümüzün «tüketicilik» eğilimi yerine, tatminkâr bir tüketim modeline ulaşılıp ulaşılamıyacağıdır. Tüketimi ve gerektiğinde nasıl azaltılabileceğini ya da değiştirilebileceğini incelerken, hangilerinin tercih edileceği yolunda kesin kritikler konması denemeye değer bir husus olmaktadır. Hükûmetler çoğu kez bu türden kararlar almak zorunda kalmaktadırlar. Devletçe kontrol edilen ekonomilerde bu iş her zaman yapılmaktadır. Savaş zamanlarında, çoğu Hükûmetler neyin gerekli olduğuna karar vermekte ve diğer tüketimi engellemeye çalışmaktadırlar. Ücret ve fiyat kontrolleri, üretim için hammadde tahsisleri, tüketimin karneye bağlanması, üretim ve satış yasakları, fiyatlarla ilgili teşvik ve önleme tedbirleri ya da diğer direkt kontrollerin çeşitli biçimlerdeki karışımlarını uygulamaya koymaktadırlar. Savaş koşulları kısıntıları gerektirmekte ve Hükûmet neyin üretilip tüketileceğine ya üretilmiyeceğine, tüketilmiyeceğine karar verme sorunluluğunu

üzerine almaktadır. Barış zamanında, geniş ölçüde ülke içi kontroller nadiren görülmektedir. Bunlar, kolayca sağlanması olasılığı az olan güçlü bir kamu oyu desteğini gerektirmektedirler. Bununla birlikte, bu destek olmadan da getirilebilirler.

Fakat, barış zamanında ödemeler dengesinin sağlanmasına yardımcı olmak için kontrol tedbirleri getirmen'in örneklerine çok rastlanmaktadır. Yeryüzündeki ülkelerin çoğu zaman zaman, ithalat harcamalarını ve diğer dış ödemelerini sınırlandırmak için döviz kontrolleri kullanmışlardır. Bunu yaparken, kıt döviz kaynaklarını tahsis kriterleri koymak zorunda kalmışlardır. Gerekli yatırım ve«asıl» tüketim (Devlet mekanizmasının işlemesi için gerekli masraflar ve devlet garantisi olan dış borçlara ilaveten) genellikle yüksek dereceli öncelikleri almışlardır. «Asıl» tüketimin ne olduğu mahalli koşullara göre değişmektedir. Fakat hemen daima bazı gıda maddelerini ve ilâçları içine almaktadır. Sık sık gazete kağıdı ve eğitim malzemesi de bunlara dahil edilmektedir. Öte yanda ise, hemen daima, lüks sayıldığı için büyük ve pahalı otomobillerin ve diğer bazı dayanıklı tüketim mallarının tüketimi, Hükûmet kontrolleri ya de yüksek vergilerle kısıtlanmakta ve hatta yasak edilmektedir. Gene, tedavi ve eğitim amacı ile bir miktar dış seyahata izin verildiği halde, geniş dış geziler, «asıl tüketim» dışında olarak sayılma eğilimindedir.

Prensipte gayet kolay görünen kararlar, ayrıntılara inildiği zaman, çoğu kez çok güç hale gelmektedir. Hangi maddelerden ilâç olarak ne kadar gereklidir? Hangi kitap, dergi ve gazete «eğitim aracı» sayılacaktır? Ülkeyi yabancılara daha cazip gösterip turizmi teşvik eden, yollardaki ithal malı büyük otomobillere lüks gözü ile bırakılabilir mi? Zırai ve endüstriyel üretim için de nelere gerek bulunduğunun tesbitinde benzer güç-

lükler ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, çoğu kere döviz lisansları konusu kötü yöneltilmekte ve büyük düzensizliklere yol açmakta oluşu, öte yanda ise, Hükûmetlerin, halkın ve firmaların taleplerinin ne zaman ne kadar olacağının tahmini gibi imkansız bir işten kurtulduklarında ve kısıtlamaları kaldırabildiklerinde pek mümkün kalmaları şaşırtıcı değildir.

Bunlardan başta, talep düzeyleri başka maddelere getirilen kısıtlamalarla de değiştirilmektedir. Örneğin Hükûmet yeni oto lastiği ithaline kısıtlama getirmeye karar vermiş olabilir. Fakat bu olay, oto lastiklerine sırt geçirme ya da o ülkede lastik üretme teçhizatı ile hammaddeleri taleplerinin ortaya çıkması sonucunu vermektedir. Bunun kadar açık olmayan bir başka husus da lüks ithalat büyük ölçüde kısıtlandığı veya tamamen durdurulduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Böyle hallerde, ülkedeki firmalar, ikame maddeleri arzına geçmektedirler. Ülkenin hammadde ve işgücü, diğer zamanlarda, ihracat da dahil başka alanlarda kullanılabilecekken buralara sarfedilmektedir.

Döviz sahasında edindiğimiz tecrübeler, tüketim ve bunun sağlanması konusunda ayrıntılı tercihler yapmakta ve sonra da bunların ortaya çıkardığı istenmeyen ve beklenmeyen etkilerle mücadele etmekte Hükûmetlerin yetenekleri konusunda şüphe etmemize yer olmadığını gösteriyor. Ancak, «yapışkan» enflâsyonun sona erdirilmesi konusu - eğer tüm ülkelerde değilse - çoğu endüstrileşmiş ülkelerde, başka türlü durumlarda daha fazla olarak ortaya çıkabilecek bazı tür tüketimin azaltılmasını gerektirmektedir. Bazıları için, bunun anlamı gelecekte sağlanacak üretim artışlarından nisbeten az bir kısmın tüketime harcanması olmaktadır; diğer ülkelerde ise halihazır tüketimde azalma anlamına gelebilir. Bu konunun ağırlığı, hangi kamu harcamalarına «za-

ruri» gözü ile bakılacağı, ülkede kamu hizmetlerinde istenen düzenliliğin sağlanması (kaçakçılığın normal düzeylere indirilmesi için gerekli olanı dahil) için ne kadar ek kaynak gerektiği ve yüksek öncelikli yatırımlar için ne kadar tahsis yapılması lazım geldiği konularına göre değişecektir.

Bu soruna yaklaşımda bulunurken, kamu tüketimi ile özel tüketim arasında ayrım yapmak, ilk anda göründüğü kadar anlamlı değildir. Yüksek öncelikli olduğu Devletçe kabul edilen tüketime ilişkin sorumluluklar daha önceden yerine getirilmiş bulunmaktadır. Eğitim, ilerideki işe konabilecek nitelikteki işzizlerin yetiştirilmeleri, en ziyade yardıma muhtaç olanlara bakılması gibi olan bazıları Devlet tarafından yer almaktadır. Bir başka grupta özel sektör bulunabilir; ancak bu durumda da sübvansiyon vermek için kamu harcaması yapılmasını gerekebilir ya da vergi iadesi yahut da bazı vergilerin kaldırılması veya azaltılması şekillerinde kamu gelirlerinde azalışa yal açabilir. Sübvansiyone edilen konut yapımı, ulaştırma ve yiyecek bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Tüketim maddeleri ve hizmetlerin fiyatları, «yapışkan» enflâsyon olgusunu yansıtma derecelerine göre, birlikte veya teker teker değişebilir. Bundan ötürü de, tüketim üzerine konacak kısıtlamalar, «yapışkan» enflâsyonun bulunduğu koşullarda, farklı mal ve hizmetlerin **nisbi** fiyat değişmelerine göre konamaz. Fiyatı en fazla artan malın arzının artamsı anlamlı olabilir; artan arz fiyatı düşürecektir. Fakat bu mallar toplum açısından büyük ölçüde gerekli olmıyabilir ve arzın artması, kıt üretken kaynakların israf edilmesi sonucunu verebilir. Buna karşılık bu tür mal ve hizmetlerin talebini kısıtlamak daha anlamlı olabilir.

Devletin Rolü : Tüketimi etkilemekte Hükûmetin rolü konusuna başlıca iki bakımdan yaklaşılabilir. Birincisi, tüm tüketimi, (toplam tüketimi kısmak üzere) pahalı hale getirmek, birleşimini ise, tüketici tercihleri, reklam, kredi temini ve piyasada faaliyet göstermekte bulunan üreticinin davranışlarını etkileyen diğer faktörlere tabi şekle sokmak, diğeri ise tüketimin toplam miktarını olduğu kadar, tüketimin bileşimini de etkilemeye çalışmaktır. Bu sonuncusu, vergi ve tüketici kredileri gibi aletler kullanarak, piyasa düzeni aracılığı ile yada doğrudan Hükûmet kontrolleri ile yapılabilir.

Şu halde halk, ya tüketimin toplam miktarını belirleme ya da büyük ölçüde siyasal mekanizma tarafından tayin edilen tüketim kalıbına göre, selektif tüketimde bulunma arasında tercih yapmak durumundadır. Bununla birlikte, tüm strateji ve bunun uygulanması süreci, durumun ve alternatiflerin açıkça ortaya konduğu açık tartışmayi da kapsamakta ise, halk siyasal mekanizmayı bu tercihleri yapmaktan dolayı daha az sorumlu tutabilir; zira daha çok kişi, bu biçimde yapılmış tercihlerden etkilenmiş olacaktır. Ancak, idari yönden çıkan güçlükler, bazı ülkelerde, aşılmaz bir engel teşkil etmektedir bu konuda.

Tüketimin birleşimin etkilenmesinin karşısındaki teklifin uygulanması ise oldukça kolaydır. Tecrübeler, Devletin tüketim hakkında ayrıntılı kararlar vermesinin sakıncalar doğurabileceğini göstermektedir. Birinci olarak, eğer ayrıntılı biçimde karar verilmek istenirse, idari güçlükler çıkabilir ortaya. Kararın tatbiki en güç kısmıdır işin ve iş aleminin sikâyetçi olmaması hemen hemen imkansızdır. Eğer tüketim ayrıntılarına karar verme işi, ekonominin geniş ölçüde kontrol altında tutulması işinin bir parçası ise, çeşit azalması, düşük kalite ve arz ile talepte devamlı dengesizlikler sonucunu

verebilir. Çoğu kişiler için bu, özgürlüğü ve kendine saygı duyguları ile sıkı sıkıya ilişkilidir ve Orwel'in (hayali bir örnek toplumu anlatan bir yazar) toplumundaki en can sıkıcı şeylerden birisidir. Bununla birlikte, kısaca açıkladığımız gibi, tüketimin bileşiminde yapılacak «arzu edilir» bir değişmeyi, piyasaya düzeni aracılığıyla açıklanacak tüketici tercihleri (yani arz ve talep kurallarına göre kararlaşacak tercihler) ile uyuşur bir biçimde yapılabilmek olanağı vardır. Her hülakarda, tüketim üzerindeki baskı, günümüzün «tüketicilik» eğiliminden uzak bir tüketim talebine varacak baskılar meydana getirmelidir.

Tüketimin yapısını etkileme durumu, halkın büyük çoğunluğunun tüketimde iyileşmeler yapılabilmesidir. «Tüketicilik» eğilimi, «yapışkan» enflâsyon, tamamile ortadan kaldırılıncaya kadar, üretim ve yatırım buna uygun olarak bu yolda ilerlerken, güçlü bir biçimde devam edecek gibi görünmektedir. Eğer yüksek öncelikli ihtiyaçlar daha önce karşılanmış iseler «tüketicilik» eğilimi çok fazla zararlı olmayabilir. Bununla birlikte, olay, enflâsyonist koşullar sona erinceye kadar bozuk biçimde devam edecek olan mal ve hizmet arzı içerisinden seçim yapmak zorunda olan halkın büyük çoğunluğunun aleyhinedir. Şu halde, tüketimin bileşiminin etkilenmesi, orta ve düşük gelirli grupların ihtiyaç duydukları türden mal ve hizmetlerin daha enflâsyonist koşullar sona ermeden önce sağlanmasına yardımcı olabilir.

Tüketici tercihlerinin yerini bürokratik güçlüklerin alması tehlikesi ortadan kaldırılabildiği ya da asgariye indirilebildiği sürece bu işe devam edilebilir. Eğer başarı ile uygulanabilirse, Devletin taahhütleri yanında, yüksek öncelikli tüketim ve yatırımın karşılanması için büyük miktarda kaynağın serbest kalması sonucu-

nu verebilir. Bir yandan da hiç kimsenin arzu ettiği tüketimi yapmaktan alıkonduğu hissine kapılmasına meydan vermeksizin, halkın çoğunluğunun tüketim talepleri daha iyi karşılanabilir.

Tüketim «seçicilik» konusuna da çeşitli yollarla yaklaşılabilir. «Zaruri» ihtiyaçlar, «lüks» olanlardan ayırt edilebilir. Tüketim modelini seçmekte kullanılabilecek diğer kriterler arasında şunlar da bulunmaktadır : (Kendilerine uygun işlerin açık olmaması nedenile) bir işe girmesi güç olanların meydana getirdikleri işsizlik ve yetersiz konut gibi mevcut sosyal sorunlara hal çaresi olabilecek türde farklı mal ve hizmetlerin üretilmesine çalışılması, üretken kaynakların daha etkin kullanımı, bitmesi mümkün ham madde kaynaklarının korunması, çevre kirlenmesinin yok edilmesi veya asgariye indirilmesine, işgücü kullanımına ağırlık verilmesi ve gerekirse, birikmiş sosyal ve özel sermayenin korunması ya da yeniden şekillendirilmesi, dayanıklı tüketim mallarına ağırlık verilmesi. Kamu oyu tartışması süreci sonunda formüle edilen kriterlerden etkilenmek suretiyle, piyasa mekanizması, tüketimi teşvik edebilir ve bu yoldan da üretim ve yatırıma rehberlik edebilir.

Uygulamada, tüketimi düzenlemeye dönük bu yaklaşımlar - yani genel sınırlama ve «seçici» düzenleme - birbirleri ile beraber olabilir ya da çoğu örneklerde olduğu gibi ülkeden ülkeye veya zaman içinde aynı ülkede büyük ölçüde değişmeler gösterebilir. Hangi tercihte olursa olsun sakıncalar ortaya çıkabilir ve hepsi de kişisel ve toplumsal değer sistemlerini yansıtan güçlü subjektif ögelere sahip bulunmaktadırlar. Eğer bu kararların büyük ölçüde kararı alan kişilere göre değiştiği ve uzmanlarla Devlet görevlilerinin bilgilerinin ve zekalarının karar vermede katkıları olabileceği, ancak bu kararların çoğunun kendilerinin verebilme gücünde olma-

dıkları hatırda tutulacak olursa, büyük hatalar yapma olasılıkları azaltılmış olacaktır.

Tabiatıyla, burada, yeryüzündeki tüketim ve yatırım talepleri ve gerekli üretim kapasitesinin çok üstünde olduğu sürece, sanayicilerin toplantılarında tartışarak, üretimi azaltmak ya da kısıtlamak olasılığının gerçek olarak mevcut olmadığını düşünmekteyiz. Belki, tükenebilir ham madde kaynaklarının daha dikkatli kullanımı, çevre kirlenmesinin daha sıkı kontrolü veya benzeri konularda daha fazla durulmasını umabiliriz. Fakat bunlar üretim metodlarını etkileyecektir, daha fazla üretim ve daha yüksek kapasite gereğini ortadan kaldırmıyacaktır. Ancak insanoğlunun yüzde 60 ilâ 70 oranının, insanca tüketim standartlarının altında yaşadığını görmemezlikten gelecek olursak, «aşırı kapasite» kavramı çağdaş dünyada anlamlı olabilir. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer endüstrileşmiş ülkelerin, dünya nüfusunun küçük bir oranı olan kendileri için dünyanın tükenebilir maddelerinin çoğunu kullanmasına karşı itirazlar mevcut olabilmektedir. Bu üretimin toplam dağılımı, düşük gelirli gruplar ve düşük gelirli ülkeler tarafından daha fazla tüketilebilmesine olanak verecek biçimde değişmiş olsaydı, çok daha az itiraz olurdu.

Tüketimi Değiştirme Düzeni: Toplumun tüketim konusundaki tercihlerini yapacak olan kamu kurumları ile özel sektör kurumları öteden beri büyük ölçüde mevcut bulunmaktadır. Fakat bunların faaliyetleri değişecektir. Tercihlerin tatbikete konması konusu, özel ve kamu kesimlerindeki tüm halkı, özellikle örgütlenmiş grupları ve kuruluşların da işin içine girmesini gerektirecektir. Özel gruplar zaten her gün Devletin çeşitli kademeleri ile temas halindedirler. Eğer «yapışkan» eflâsyonun sosyal ve iktisadi nedenleri ile önerdiğimiz biçimlerde savaşılacak olursa, yeni kamu kurumları ve

özel kuruluşlar gelişebilir ve özel tüketici grupları, emekli grupları ve benzerleri gibi yeni boyutlar bunlara ilave olarak gelişebilir.

Kurumsal yapı bozulduğunda, örneğin daha yaygın bankacılık hizmetleri veya sermaye piyasası gereği ortaya çıktığı zaman, yeni ihtiyaçlar, ya yeni kurumların meydana getirilmesi veya mevcut olanların geliştirilmesi yolundaki baskıları artırmaktadır. Fakat büyük değişmeler, esas itibariyle, bu kuruluşlara yön veren politikalarda olacaktır. Kamu gelirleri ile harcamaları hakkında hükümler getiren bütçeler, para ve krediyi etkileyen parasal tedbirler, şimdi olduğu gibi, asıl araçlar olarak kalacaklardır. Fakat kullanımları farklı olacaktır.

Çoğu durumlarda gerekli değişmeler büyük olmayabilecektir; bazı hallerde ise büyük değişmeler gerekebilecektir. En küçük değişmeler, çeşitli kredi kısıtlamaları (özellikle tüketime dönük krediler) ile tüketimin kısıtlanması ve Devlet tahvilleri ya da vadeli mevduat faizlerinde önemli yükselişler sağlanması gibi yollarla tasarrufun teşviki konularında olacaktır. Tüketimde en büyük değişmeler, tüketime dönük kredilerle parasal kısıtlamalar ve yüksek vergiler karışımı politikaların bitki ile sağlanabilecektir. Burada neticenin alınması, etkili parasal altertaniflerin ortaya konması olduğu kadar, kamu oyunun vergi artışlarına tolerans gösterilebilmesine göre de değişecektir.

Yüksek vergiler gerekmekte ise, kamu oyu esasitibarile ya kişisel gelirleri ya da firma gelirlerini veya her ikisini aklından geçirecektir. Alternatif olanaklar, dolaylı vergilerin, satış vergilerinin ya da katma değer vergilerinin daha fazla kullanılması olabilir. Tek oranlı herhangi bir vergiyi, yüksek gelirli bir kişinin, düşük gelirli bir kişiye oranla ödemesi apaçık ki daha kolay olmaktadır. Böyle herkes için bir tek oranın söz konusu

olduğu vergiler «tersine müterrakki» olarak kabul edilmektedir. Fakat bunu düzlatmenin ve direkt gelir vergilerini öderlerken düşük gelirli grupları daha fazla gözetmenin yolları vardır. Benzer şekilde, üretken yatırımlar, vergi tedbirleri ile özendirilebilir ya da engellenebilir. Bütün bunlar mevcut sistemin yetenekleri dahilindedir. Yalnızca yeniden yeni hedeflerine doğru yöneltilmeleri lazım gelmektedir.

Bunların yanısıra, vergileme cihazı yeni bir biçimde de kullanılabilir. Örneğin, bir satış vergisi ya da katma değer vergisi «tersine müterrakki» yerine, oranları değiştirilerek, «müterakki» hale getirilebilir. Bunu yapma kararını verirken, hangi mal ve hizmetlerin tüketiminin teşvik edileceği veya hangilerinin engelleneceği ve hangi verginin idari bakımdan daha uygun olabileceği hakkındaki yargıların gözönünde tutulması gerekir. Oranlara gelince, muhtemel mal ve hizmetlerin tüketicilerinin gelir düzeylerine göre tesbit edilebilir; ancak diğer sosyal ve ekonomik kriterlere de ağırlık vermek mümkündür. Örneğin pahalı otomobillerin vergileri, küçük ya da daha ucuz olanlarından daha fazla olabilir. Oranlar yalnızca tüketimde arzu edilen kaymayı yansıtmakla kalmayıp, ayrıca, otomobilin çevre kirlenmesi, karayollarından yararlanma ve trafik sıkışıklığı ile ilgili etkilerini de dikkate alabilir. Daha az çevre kirleten yakıtlarla ilgili vergiler azaltılırken, yüksek oktanlı yakıtın vergileri artırılabilir. Şehirlere giden yollarda alınan «yol paraları» kalabalık saatlerde diğer saatlere göre daha fazla olabilir ya da bazı yerlerde görüldüğü gibi şehri terkederken, şehire girişte alınan ücretten daha az ücret alınabilir. Çok yolcu taşıyon araçlara az yolcu taşıyabilenlere oranla daha düşük «yolparası» ya da park ücreti tatbik edilebilir. Aynı yaklaşım ya da değişik biçimleri, konut yapımına, gıda maddelerine, eğlen-

ceye, giyim eşyasına, otellere, kozmetiklere uygulanabilir. Buna karşılık ortalama gelir grubu ile düşük gelir gruplarından bulunanlara, başlıca ilâçları, özel öğrenim, yeni iş için eğitim için gerekli harcamalarında daha düşük vergi oranları tatbik edilebilir.

Kurumlar vergisi ve kişisel gelir vergisini, gelirin elde edildiği kaynağa göre farklılaştırmak da mümkün olabilir. Tabiatıyla bu iş oldukça karmaşık hale gelebilir. Ancak burada da bazı hususlar şimdiden bellidir : lüks apartman dairelerini kiraya vermek suretiyle elde edilen gelirler ya da bazı özel maddelerin üretiminden sağlanan kazançlar yüksek oranlarda vergilenmelidir. Tüketim üzerindeki müterakki vergilerle, arz ve talep önemli ölçüde değişebilir.

Bununla birlikte tüm bunlar, vergiden kaçınmaya yöneliş için bir uyarıdır mükellefler açısından; yani her zaman olduğu gibi muasemeciler ve vergi işi ile uğraşan avukatlar kazançlı çıkacaka demektir. Fakat kaçınma ya da kaçırma teşebbüsleri olmayan vergi koymak imkansızdır. Bir ülkedeki muhasebecilerin ve vergi avukatlarının işlerinin çok iyi olduğunu söylemek o topluma iltifat etmek anlamına da gelebilir; vatandaşlar vergiye aldırış etmeme yerine, bu konuları ciddiye alma yolunu seçmişlerdir. Hedef, dengeli ve makul ölçüde etkinlikle işleyen ve aynı zamanda işleyişi «yapışkan» enflâsyonu sona erdirmeye yardım edecek bir vergi sistemi getirmek şeklinde olmalıdır. Enflâsyonu sona erdirmek için metodların, siyasal ve sosyal bakımdan kabul edilebilir biçimde kullanılması zorunludur. Vergiden kaçınma bazıları için hayatı daha karmaşık hale getirirken, diğer bazılarına çıkarlar sağlıyabilir. Ancak bu olaylar, vergi mevzuatının anlatılan hedeflerine ulaşmasına engel olmamalıdır.

Kredi alanında da benzeri işler yapılabilir. Düşük gelirli grupların konut sorunları için özel kredi kolaylıkları zaten tanınmış durumdadır ve bu kredilerin şartları inşaat maddeleri endüstrisinin faaliyetlerini etkiler görünmektedir. Bununla beraber, çoğunlukla, düşük gelirli gruplar için konut yapılmasını pek teşvik etmemektedirler. Çoğu kez de, bürokratik güçlükler nedenile değişmeler ciddi surette gecikmektedir. Bunun anlamı, yaklaşımın yanlış olması değil, uygulamasının yetersiz yapılmış olmasıdır. Özel konut yapanlar, değişen piyasa koşullarına ve yatırım fırsatlarına cevap vermektedirler; bu sonucun kabul edilerek özel kredi sübvansiyonları yapılması lazımdır. Ancak bundan sonra öncelikli ihtiyaçların yerine getirilmesi sağlanabilir.

Özel kredi koşullarının, genel piyasa koşulları değiştikçe çabucak değiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, eğer bu özel kredilerin hedeflerini gerçekleştirmesi isteniyorsa, Devletin kredi vereceği kişi hakkında yaptığı araştırmaların da basitleştirilmesi gerekmektedir. Dayanıklı tüketim malları kredilerinin peşin ödenek miktar vade ya da faiz gibi koşulları değiştirilerek sık sık yeniden değişiklik yapma gereği ortadan kaldırılarak, devamlılık sağlanabilir. Tüketici kredileri miktarlarında yapılacak değişmeler, «tüketicilik» eğiliminin azaltılmasında güçlü araçlar olabilir. Dayanıklı tüketim malları ya da konut için idame giderleri karşılığı olarak da ayrıca özel kredi kolaylıkları getirilebilir. Tüketici gruplarına, satın alacakları mallar konusunda olduğu gibi, bu tür kredilerin varlığı konusunda da bilgi verilebilir. Bazı özel bankalar bu konuda şimdiden faaliyete girişmekte ve gerçek dışı işler yapmaya başlamışlardır. «Borç almanın arkasındaki gerçek» ile ilgili mevzuat, tüketicileri aldatılmaktan koruyabilir ya da en azından tüketicileri kredinin toplam maliyetinden ha-

berdar edebilir. Özellikle düşük ve orta gelir gruplarını, böyle bir yardımın geniş ölçüde varlığı konusunda ikna etmemiz de gerekmektedir.

Vergileme ve kredi tedbirleriyle yakından ilişkili bir diğer tedbirler dizisi de tasarrufları artırmaktadır. Gerçekten de tasarrufları artırmak üzere, örneğin tasarruf bonoları gibi mali varlıklara yapılan yatırımlar için özel gelir vergisi kolaylıkları sağlanabilir. Bu tür tedbirler sayesinde, yüksek öncelikli olduğu kabul edilen tüketim ve yatırım gerekleri için daha fazla kaynak sağlanmış olacaktır. Bu tedbir, vergilerin yüksekliği nedenile mükelleflerin baş kaldırdığı ülkeler için özellikle önemli olabilir. Çoğu ülkelerde bütçelerin (Devletin, merkez bankası ya da ticaret bankaları sisteminden borç alarak) enflâsyonist biçimde finansmanından kaçınmak için yüksek vergiler gerekli olabilir. Ancak, belli bir noktanın ötesinde, vergiler, tasarrufları eritir ve aynı sonuçlara varır.

Bütün bu yaklaşımlarımız esas itibariyle piyasa ve fiyat düzenine dayanmaktadır. Vergileme ve sübvansiyon vermek suretiyle nisbi fiyatlar değiştirilebilir. Kredilerde değişiklik ve tasarrufların uyarılması yoluyla da nisbi talep etkilenebilir. Çoğu kişiler için bu yaklaşımların anlamı, vergileme ve banka sisteminin faydası üzerindeki görüşler hakkındaki fikirleri açıklamak arzusu olabilir. Fakat «yapışkan» enflâsyonun etkileri, uygun saldırı yollarının etki ve alternatiflerinin dikkatle gözden geçirilmesinden önce bir kenara atılmasını gerektirmektedir.

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, fikirler ne kadar çekici olurlarsa olsunlar idari bakımdan uygulamaya ne derece müsait olduklarının ciddi olarak incelenmesi gerekir. Farklı vergi ve kredi tedbirlerini uygu-

larken mal ve hizmetler arasında ne kadar az ayrıntıya inilirse, o kadar uygun olduğu görülmektedir. Bunların yanında, seçilmiş bazı alanlarda yüksek ücret ve kârlara yol açan ücret ve kâr politikaları da izlenebilir. Önceliklerin ulusal sırası dahilinde tatbiki ile, ücretler ve kârlar, zamanla daha verimli çalışan endüstrilerde daha yüksek olacaktır.

Yukarıda açıklanan stratejilerin ve önceliklerin tartışılması ve seçimi, büyük ölçüde, vergileme ve kredi politikaları ile tüketim düzeyini ve modelini etkilemek üzere hazırlanmış ücret ve kâr politikalrı çevresinde vuku bulacaktır. Kamu harcamaları ve vergileme alanlarındaki diğer faaliyetlerin gösterilmesine yol açacak olan şey bu değişmelerdir. Teklif olunan bu tedbirler, yüksek öncelikli kamu harcamaları ve yatırımlarını yerine getirmek üzere halkın hangi tüketimini fera etme- hazır olduğu soruna yol açacaktır. Bu ise önceliklerle ilgili temel sorunları ortaya çıkartacaktır. Toplum ve yönetimin her kademesinde, bu tür tartışmalar somut ve anlamlı olacaktır. Halk bu konular üzerinde dikkatlerini yoğunlaştıracak ve sonucu etkilemek üzere örgütlenme yolunda çaba harcayacaktır. Örneğin, tüketimle ilgili sorular daha ziyade araştırmaya değer olduğu ve çoklarını tüketici gruplarının bugünkü faaliyetlerinden çok daha derinden etkiliyeceği için, tüketici grupları daha önemli olabilecektir. Çalışanlar ve müteşebbisler hayati olarak etkileneceklerdir. Bazı firma ve endüstriler ise tersine etkilenecek ve ithalatın serbestleştirilmesi durumunda ortaya çıkabileceği gibi insan gücünün intibakı için özel politikalar kullanılması gerekebilecektir.

Daha önemlisi, «yapışkan» enflâsyonu ortadan kaldırmak için hazırlanan stratejilerin tatbikinin, zahme-

tine değmesine rağmen, yalnızca güç olmakla kalmayıp, tıpkı toplumların yapısal dönüşmelerini sağlamak için hazırlanan sosyal ve ekonomik kalkınma stratejilerinde olduğu gibi, oldukça uzun sürede oluşması ve değişme esnekliğine sahip bulunması, kamu oyunun desteğine sahip olması gerektiği de anlaşılacaktır. Gerçekten de, eğer «yapışkan» enflâsyonu yoketme çabası başarıya ulaşırsa, arzulanan yapısal döüşümü sağlamakta karşılaşılan darboğazların çoğu da kırılmış olacaktır.

23

NEDEN OLMASIN

Enflâsyona toplum yönünden yaklaşımı sağlamak için karar verilecek ve yapılacak çok şey vardır. Kritik önemde olan husus, kamu oyunun yeterince ilgisini çekmek ve «yapışkan» enflâsyon olgusunu ortadan kaldırmaya dönük proğramlar için gerekli yıllar süresince, kamu oyunun desteğini sağlamaya çalışmaktır. Eğer siyasal lider ve kamu oyunun anlayışı mevcut ise, «yapışkan» enflâsyonun üstesinden gelme faaliyetlerine girişilebilir ve bu tür faaliyetler devam ettirilebilir. Eğer bunlar mevcut değilse, yapılacak ilk iş, eğitim ve ikna etme olmaktadır.

Burada önerdiğimiz yaklaşım, çağdaş toplumlarda dönüşüme sebep olabilecektir. Bu çevçeve içerisinde, önceden kabul edilmiş bulunan diğer ulusal ekonomik hedef ve önceliklere ulaşılırken, enflâsyonsuz koşulların sağlanması bir adımdır ancak. Bundan sonra mevcut kaynaklar, gerçeklere uygun olarak değerlendirilecek, potansiyelleri tamamen kullanılacaktır. Kamu tüketimi ve özel tüketim, mevcut kaynakların ve potansiyellerinin tam kullanımı ile, mümkün olan azami genel tatmin düzeyini elde edecek şekilde değişecektir. Bununla beraber, enflâsyon o zaman, olayların mantığında ve uygulamasında yapılacak büyük hataların belirtisi olarak

ortaya çıkabilecektir. Bu tür hataların devamının ise, sosyal ve ekonomik hedeflerin elde edilmesini tehlikeye sokacağı bilinecektir.

Eğer enflâsyonun temel nedenler ile mücadele edilmezse, toplum koşulları daha da kötüye gidebilecektir ancak. Eğer bu olay geliri düşük olan ülkelerde meydana gelirse, bunun fiyatı, zaten fukara olan zavallı sakinlerin çoğunluğu tarafından ödenecektir. Eğer yüksek gelirli ülkelerde meydana gelirse, fiyat bu sefer ya halkın büyük çoğunluğp tarafından, ya da çağdaş toplumların, sosyal ve siyasal tansiyonları kimseyi dışarıda bırakmadığı için herkesçe ödenecektir.

Hiçbir uluslararası ekonomik sistem, «yapışkan» enflasyonun sürekli darbeleri karşısında dayanamaz. Ülke içindeki etkiler, siyasal sonuçları dolayısıyla uluslararası sürtüşme konusu haline gelebilmektedirler. Şimdiye kadar, dünya, kötü yönetilen ekonomilerin bulunduğu, fakat bu hatalara rağmen ilerlemeler yapan bir ortam olmuştur. Temel sorunlar ele alınmadıkça ve bunları çözmek için daha başarılı o unmadıkça bu gelişmelerin devam edeceğine inanmak safdillik olacaktır. Olaylar, kötülük habercilerinin bulunmadığı, yaşama gücü bulunan toplumlara ulaşmak için, herkesi bu sorunları çözmeye çağırıyor. Ne var ki, gelecekte etkin politikaların mutlaka uygulanacağı yolunda bir kesinlik ifade etmiyor. Ancak, güçlü baskılar, bizi etkili bir şeyler yapmaya zorlamaktadır ve bunları yapmanın yolları da açıktır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ 5

Başlangıç Yerine Sonsöz 9

I. Giriş

1. «Yapışkan» Enflâsyon Olgusuna Bakış ... 13

II. Çağdaş Enflâsyon Olgusunun Kökleri

2. Enflâsyon Yüzyılı 23

3. Enflâsyonun Geleneksel Kavramları 30

4. Müzmin Enflâsyon Ortamının Meydana Gelişi 45

5. 1945 Yılının Yeni Dünyası 57

6. Uluslararası İktisadi Sistem 81

7. 1945'e Bakarken 96

III. 1950'lere ve 1960'lara Bakış

8. Kronik Talep Fazlasının Meydana Gelişi ... 103

9. Devletin Rolündeki Önemli Değişme 116

10. Enflâsyon, Zenginlik ve Depresyon 130

Sayfa

IV. «Yapışkan» Enflâsyona Daha Yakından Bakış : İktisadi İşaretleri ve Etkileri

11. Fiyatlar ve Bekleyişler 141

12. Para Aldatması ve Etkileri 148

13. İşsizlik ve Fiyat Kontrolleri 159

14. İktisadi Bozukluklar 168

15. Ekonominin Yönetimindeki Engeller 181

V. «Yapışkan» Enflâsyon Dünyasına Daha Ya-Yakından Bakış : Olgunun Sosyal ve Siyasal Etkileri

16. Niçin «Sosyal» ve «Siyasal» ? 187

17. Siyasal Sistemlere Karşı Tepkiler 193

VI. «Yapışkan» Enflâsyon ve Uluslararası Para Sistemi :

18. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin Deneyleri 213

19. 1950'lerde ve 1960'larda Uluslararası Para Sistemi 230

20. 1971 ve Sonrasının Olayları 246

VII. «Yapışkan» Enflâsyonun Üstesinden Gelinmesi

21. Ulusal Hareket Programlarının Ana Hatları 267

22. Önceliklerin Sıraya Konması 280

23. Neden Olmasın 303

TİSA Matbaası, Ankara - 1975

FİATI 40,— TL.